

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC

de Joan Commeleran
(Barcelona 1902-1992)

Investigació i textos de José Miguel Santacreu Soler

José Miguel Santacreu Soler és Catedràtic d'Història Contemporània en la Universitat d'Alacant, Premi de les Corts Valencianes a la Investigació Parlamentària (2004), Premi a l'Excel·lència Docent en la Universitat d'Alacant (2015), director de la Càtedra Interuniversitària de Memòria Democràtica de la Comunitat Valenciana en 2017 i director del grup de recerca Espanya Contemporània de la Universitat d'Alacant des de 2011. Durant els darrers anys ha col·laborat estretament amb el Taller d'Imatge i amb el Museu de la Universitat d'Alacant. Amb el Taller ha realitzat les pel·lícules documentals *Castigats* (2009) sobre les víctimes innocents de la postguerra, *Estación de Peaje* (2011) sobre les víctimes valencianes en el camp nazi de Mauthausen i *Llorens Ferrí, una mirada irònica* (2019) sobre un pintor compromès amb la denúncia social i l'expressionisme figuratiu. En el Museu, ha comissariat les exposicions *España debe saber [superar la postguerra]* (2014), *Una mirada irònica. Llorens Ferrí* (2014), *Llorens Ferrí, dibuixant, gravador i estamador* (2015), *40 quimiografies de Llorens Ferrí, dibuixar amb llibertat* (2017) i *La memòria d'un lloc de memòria democràtica* (2017) sobre les targetes postals del monument als Màrtirs de la Llibertat d'Alacant de l'escultor Vicente Bañuls. Ara ens presenta una mostra resultat d'una investigació a contracorrent de les anàlisis adoctrinades, que ens desvela el lloc del pintor Joan Commeleran en el món artístic del segle XX.

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC
de Joan Commeleran
(Barcelona 1902-1992)

UNIVERSITAT D'ALACANT

RECTOR
Manuel Palomar Sanz

VICERECTOR DE CULTURA, ESPORT I LLENGÜES
Carles Cortés Orts

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC DE JOAN COMMELERAN (BARCELONA 1902-1992)

ORGANITZA I PRODUEIX
Museu de la Universitat d'Alacant. MUA
11/04/2019 - 27/05/2019. SALA POLIVALENT

EXPOSICIÓ

COMISSARI
José Miguel Santacreu Soler

COORDINACIÓ
Sofía Martín Escribano. MUA

MUNTATGE
David Alpañez Serrano. MUA
Stefano Beltrán Bonella. MUA

EXECUCIÓ
Servei de manteniment de la UA

PUBLICACIÓ

COORDINACIÓ
José Miguel Santacreu Soler

TEXTOS
José Miguel Santacreu Soler

DISSENY
Bernabé Gómez Moreno. MUA

TRADUCCIONS
Servei de Llengües

ISBN: 978-84-949923-3-9
Depòsit legal: A 149-2019
Imprimeix: Quinta Impresión, S.L.

© De l'edició, Museu de la Universitat d'Alacant. MUA
© Dels textos, els autors i autores
© De les imatges, els autors i autores.

Agraïments: Alberto Álvarez Murillo, Anna Balagué Moreno, Germán Barón Cornel, Marina Castanyer Serrés, Mercedes Durban Monreal, Aimada Figueras, Juan Ibáñez, Francesc Montero (Biblioteca de la Universitat de Girona), Ramon Ortiz Beyà, Pedro Pasquín Comalren de Sobregreu, David Planas Mas, Pere Porta Font, Lluís Robles Arche, Daniel Riera Ródenas, Daniel Román, Sandra Rosas Clotet (Museu de Montserrat), Albert Rovira (Col·laborador de l'Arxiu Escola Llotja de Barcelona), Bernat Simó Pons, ALBAHACA FFSS S.L., BATIKIM S.L. i EXCÈNTRIC ART S.L.U.

José Miguel Santacreu Soler

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC de Joan Commeleran (Barcelona 1902-1992)

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC DE JOAN COMMELE- RAN (BARCELONA, 1902-1992)

La mostra “El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona, 1902-1992)” ens permet conèixer un dels nombrosos artistes plàstics silenciats per les anàlisis adoctrinades. Trau de l’oblit la vida i les obres d’un dibuixant, il·lustrador i pintor involucrat en les avantguardes de l’art català del segle XX que va trencar amb el Modernisme amb un art fort i original; que es va adaptar als temps de la Segona República, la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició Democràtica sense renunciar al seu compromís artístic; però que ja no figura en la memòria col·lectiva ni en la tradició acadèmica.

La gran aportació de José Miguel Santacreu, comissari de l’exposició, és trencar-ne el silenci a contracorrent i demostrar que Commeleran és un exponent de l’expressionisme figuratiu avantguardista de compromís social, catòlic i català del segle XX que mereix figurar en la memòria col·lectiva i la tradició acadèmica. Santacreu ha recollit en la mostra més de cent obres artístiques de Joan Commeleran, entre dibuixos originals i il·lustracions publicades en llibres de bibliofília i en contes divulgatius en periòdics i revistes entre 1929 i 1992.

Estem convençuts que aquesta mostra serà tot un descobriment per al públic i, a més, ens permetrà endinsar-nos en el complex i ric món artístic del segle vint, tan íntimament lligat amb els esdeveniments polítics que el van conformar.

Manuel Palomar Sanz
Rector de la Universitat d’Alacant

ELS ARTISTES SILENCIATS

En el camp de l'art s'ha divulgat la idea de què els anys de la postguerra es poden representar com un cementiri aïllat envoltat d'una negror comprimida. Dit això, a vegades penso que és un pensament afectat pel desolador panorama que ofereix l'enfonsament cultural i econòmic d'aquella època, però també, en part, perquè es correspon amb el desconeixement i simplificació dels fets.

Em pregunto, que en sabem de la majoria dels artistes que van viure en aquell temps, els quals, davant d'una situació que alterava tota normalitat, se sentien forçats a adoptar posicions més conservadores, lluny del risc i l'aventura, motivades per un fet no gens trivial, en trobar consumidors d'art dins d'una societat influïda per les noves directrius ideològiques.

No pot ser que en oblidar-nos del detall tinguem un autèntic desconeixement que acaba amb la invisibilitat de molts artistes de postguerra?

Fins recentment, pocs han gosat defensar els pintors de figura o de paisatge contrastant-los amb els artistes netament innovadors. Davant de la valoració de moltes obres d'art, el camí més curt ha servit per negar que la feina d'uns i d'altres no és art. No, valorar-ne les qualitats sinó l'equivoc de què no es corresponen amb el moment. El que sovint s'ha fet és ignorar una realitat social, com si aquesta no existís en el complex desenvolupament de l'art a casa nostra.

Arribats aquí, potser és l'hora de fer-ne una anàlisi menys adoctrinada per entendre que ha passat de veritat i conèixer molts d'aquells artistes que segueixen oblidats per una crítica a la deriva cosmopolita.

El treball de José Miguel Santacreu Soler, al voltant de Joan Commeleran i Carrera, va en aquesta línia d'investigació, probablement a contracorrent de la generalització, i per això la seva aportació ens resulta més estimulante.

Albert Rovira Roura

Col·laborador de l'Arxiu de l'Escola Llotja
Escola Superior de Disseny i Art

Nus de dona. (1930). Guaix i llapis sobre paper 24 x 27,5 cm

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC DE JOAN COMMELERAN (BARCELONA 1902-1992)

José Miguel Santacreu Soler (Universitat d'Alacant)

Introducció

Joan Commeleran Carrera (Barcelona, 1902 – 1992)¹ va ser un dibuixant, il·lustrador, pintor i professor de litografia català membre d'una família de gran tradició artística. Va nèixer a Barcelona el 27 d'agost de 1902 i des de petit se sentí atret per les arts. Era net i nebot de pintors, i fill de litògraf.² Va assolir rellevància a Barcelona durant la Segona República amb un art fort i original d'estil expressionista figuratiu i estètica propera al naïf, amb uns dibuixos de factura esbossada i aparença inacabada, però amb una marcada idiosincràsia, amb què va trencar la tradició acadèmica familiar noucentista. Durant la Segona República, els seus temes predilectes van ser els paisatges urbans amb escenes animades, els cafès concert, les festes majors, els diumenges a la platja i les dones dels suburbis de Barcelona, els quals va substituir per les anunciacions, la pintura mural religiosa i el Camí de Santiago durant el Franquisme. Amb aquestes temàtiques i l'expressionisme figuratiu, amb una base cultural impregnada pel catalanisme conservador que va mantenir fins la mort en 1992, es va involucrar en les avantguardes de l'art català desenvolupades a Barcelona a partir de 1917.

En 1954 va entrar en l'Escola de la Llotja de Barcelona, primer com a professor de dibuix lineal i després com a titular de litografia en l'equip de la setena secció dedicada al Conservatori de les Arts del Llibre en guanyar un concurs oposició l'any 1959.³ Va exercir la plaça de professor de litografia

Nu acadèmic de dona (1929). Llapis sobre paper de bíblia de 22,5 x 16,5 cm

Professors Solervicens, Cortès i Commeleran de l'Escola de la Llotja en l'exposició de fi de curs 1958-1959. (Cortès, 1980: 112-113).

1 *Gran Enciclopèdia Catalana*: [URL: <http://www.enciclopedia.cat/>] Accés el 2 d'agost de 2018. La majoria de les dates de naixement i mort de les persones que s'esmenten procedeixen d'aquesta font, la qual ja no inclouré a peu de pàgina per a evitar reiteracions en els casos futurs. Si el lector vol ampliar la informació sobre les persones incloses pot consultar la veu escaient de l'enciclopèdia.

2 [URL: <http://www.fernandoalcolea.es/BIOGRAF-AS-DE-PINTORES-B-Z/Lleo-Commeleran/>] Accés el 11 de novembre de 2018.

3 *BOE* 151 25/06/1959 p. 9022: "Orden de 5 de junio de 1959 por la que se nombra, en

Diumenge als Banys de Marcelino, Caldetes (1941). Guaix sobre cartolina de 23 x 30 cm

Paisatge urbà amb viant (1933). Aquarel·la i tinta sobre paper de 31 x 25 cm

Retrato (1929). Retolador i guaix sobre paper de 18 x 16 cm

des del 5 de juny de 1959, en què va prendre possessió, fins jubilar-se el 31 d'agost de 1972 amb 70 anys d'edat.⁴ La carrera docent li va requerir molta dedicació i a partir de 1954 va deixar de prodigar-se per les galeries d'art de Barcelona que havia freqüentat des de 1929.

Actualment la seua obra no és molt coneguda. Encara no ha estat estudiada com mereix ni s'han desvelat els aspectes més interessants de la seua aportació en la Història de l'Art. És un dels nombrosos artistes plàstics catalans oblidats per la tradició acadèmica; o artistes silenciats, segons la presentació d'Albert Rovira Roura.

Una evidència de l'oblit o el silenci: En el volum 8 de *la Historia de l'Art Català* dedicat a l'època de les avantguardes (1917-1970), coordinat per Francesc Miralles (1996), no se li presta l'atenció que mereix. Solament l'esmenten de forma anecdòtica en algunes pàgines disperses. Primer ens diuen (Miralles, 1996: 128-129) que Commeleran va ser un dels cinc fundadors del Grup d'Artistes Independents en 1932 juntament amb altres dos pintors –Josep Gausachs Armengol (Barcelona, 1891 – Santo Domingo, 1959) i Francesc Camps Ribera (Barcelona, 1895 – 1991)– i dos escultors –Josep Granyer Giralt (Barcelona, 1899 – 1983) i Martí Llauredó Mariscot (Barcelona, 1903 – 1957). Després (Miralles, 1996: 167), que Commeleran va publicar un article sobre el valor intrínsec de l'art en octubre de 1936 en el setmanari *Mirador* intervingut pels membres del PSUC en començar la guerra, on es va manifestar obertament antifeixista. La darrera informació sobre Commeleran publicada en el llibre (Miralles, 1996: 170-171) esmenta que va guanyar un premi en l'Exposició del Dibuix i del Gravat de 1938 organitzada per la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona. Cap informació més ni de la postguerra ni de la seua tasca en l'Escola de la Llotja de Barcelona.

El volum 8 de *la Historia de l'Art Català* es limita a donar-nos la mateixa visió que havia aportat anteriorment José María Garrut (1974: 161 i 381) en el llibre *Dos siglos de pintura catalana (XIX y XX)* publicat en 1974, quan Commeleran encara estava viu. Ni Miralles (1996) ni Garrut (1974) diuen, com demostrarem a continuació, que Commeleran es va involucrar durant la Segona República en les exposicions del Saló de Montjuïc de Barcelona, el qual reunia anualment els artistes més innovadors de la ciutat; ni que en 1936 va signar el “Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa

virtud de oposición libre, Profesor de entrada “Litografía” de la Escuela de Artes y Oficios de Barcelona a don Juan Commeleran Carrera”. Signa el director general de Belles Arts Rubio García-Mina. *Memoria de la Escuela de Artes y Oficios Artísticos* (Cursos 1959-1960 i 1960-61), p. 31.

⁴ Informació facilitada per Albert Rovira Roura, col·laborador de l'Arxiu de l'Escola Llotja, Escola Superior de Disseny i Art.

de la Cultura” publicat en el diari *La Vanguardia* el 4 d'agost de 1936 i en va ser conseqüent; ni que durant la guerra de 1936-1939 va col·laborar com a dibuixant afiliat a la UGT en les revistes culturals *AMIC* (publicació quinzenal per a l'espai del soldat català de l'Exèrcit de la República des de gener de 1938), *Meridià* (tribuna del Front Intel·lectual Antifeixista de Barcelona a partir de gener de 1938) i *Nova Iberia* (revista del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya), a més de la col·laboració en el setmanari *Mirador*. Tampoc diuen res sobre els seus dibuixos del natural amb què va donar testimoni dels moments viscuts durant la guerra, tant en la rereguarda barcelonina com en els municipis del front de guerra; ni dels dibuixos urbans animats de la immediata postguerra ni de la seua producció artística religiosa creada sota el Franquisme sense renunciar a la força i originalitat del seu art.

L'objectiu de la nostra investigació és demostrar que Commeleran va ser l'únic dels tres pintors del Grup d'Artistes Independents creat en 1932 que no va marxar a l'exili ni durant la guerra ni després. Va mantenir el seu avantguardisme independent durant la Segona República, durant la Guerra Civil i, fins i tot, durant el Franquisme. No va ser un pintor del Franquisme sinó un pintor català sota el Franquisme.

A la Barcelona de postguerra va poder sobreviure venent bodegons, paisatges costumistes urbans i, principalment, dedicant-se a la realització de pintures murals religioses en les esglésies per encàrrec fins que va ocupar la plaça de professor titular de litografia en l'Escola de la Llotja en 1959. Un treball singular i de molta transcendència va ser dibuixar, també per encàrrec, el Camí de Santiago, motiu pel qual l'historiador de l'art Luis Monreal Tejada (Saragossa, 1912 – Barcelona, 2005) el va definir com “El pintor peregrino” en una felicitació natalenca publicada el mateix any de la mort de Commeleran (Monreal, 1992). D'entre les seues pintures murals religioses que encara perduren, són especialment significatius els àngels de la capella del Santíssim Sagrament de la basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona, un patrimoni de primera magnitud sobre l'expressionisme figuratiu en l'art religiós català de la postguerra en perill de desaparició actualment⁵ i no esmentat en les obres de Garrut (1974) i Miralles (1996).

Durant els primers anys de la Monarquia Parlamentària, en la Pedrera de Barcelona, en octubre 1980, es va organitzar una exposició col·lectiva antològica d'homenatge al Grup d'Artistes Independents (Gutiérrez, 1980: 29 i Giralt-Miracle, 1980: 20). L'escultor Josep Granyer Giralt i els pintors Francesc Camps Ribera i Joan Commeleran van poder gaudir del retro-

⁵ He visitat la capella el 21 d'agost de 2018 per a estudiar els mural i l'estat de la capella és lamentable.

Senyores en cafeteria (1932), Aquarel·la i tinta sobre paper 23 x 19,5 cm

EL PINTOR PEREGRINO

Bajo el signo del Crucifijo tallado en piedra románica del Camino. EDITORIAL PLANETA. desea a sus amigos, lectores y colaboradores feliz Navidad y próspero Año Nuevo. Diciembre de 1992

NADALA d'editorial Planeta (1992). El pintor peregrino. Tapes del llibret de 28 x 21,5 cm

bament 45 anys després de la darrera exposició col·lectiva celebrada pel grup abans de la guerra, l'exili i els quaranta anys del Franquisme, que van impedir-ne la continuïtat. El pintor Josep Gausachs Armengol i l'escultor Martí Llauredó Mariscot no van poder gaudir-ne, perquè ja havien mort. El primer a Santo Domingo en 1959 i el segon a Barcelona en 1957.

Commeleran va morir el 18 de febrer de 1992 sense cap reconeixement del seu compromís artístic, el qual encara no ha rebut, sobre tot el de les etapes de la Segona República, la Guerra Civil i la immediata postguerra sobre les quals ens ha llegat una visió vigorosa i personal del temps viscut amb uns dibuixos del natural de marcada espontaneïtat en l'execució i una idiosincràsia evident. L'única referència que hem localitzat sobre la seua mort són les notes necrològiques contractades per la mateixa família del finat en alguns exemplars de la premsa catalana del dimecres 19 de febrer de 1992 –*Avui*⁶ o *La Vanguardia*⁷ que havia informat puntualment sobre els seus èxits artístics durant la Segona República i la postguerra. *La Vanguardia* en 1992 no va publicar cap notícia del finat ni cap article d'homenatge, solament l'esquela contractada per la família.

L'únic escrit que he localitzat reivindicant la necessitat de recordar-lo és el de Joan Perucho Gutiérrez (Barcelona, 1920 – 2003) publicat en la secció “La portada tancada: Commeleran” del diari *Avui* el 5 d'octubre de 1991, pocs mesos abans de morir, quan tenia 89 anys i vivia senzillament en el seu silenci. Perucho va qualificar Commeleran com “un dels nostres prestigiosos i juvenils veterans que atresoren la memòria del país, que és Catalunya” i va manifestar la necessitat de “revestir-lo de la dignitat civil que li pertoca i mereix” (Perujo, 1991).

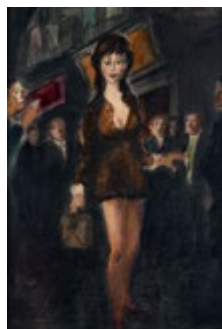
L'objectiu del present estudi i de l'exposició del MUA és recuperar i donar a conèixer els seus dibuixos originals més significatius i les seues il·lustracions impreses en les revistes, periòdics i llibres de cada època com a manifestació del seu compromís artístic expressionista, independent, social i religiós. Demostrar que Commeleran és un dels més constants i fidels exponents de l'expressionisme figuratiu avantguardista de compromís social, catòlic i català del segle XX, i que mai no va renunciar al seu compromís, tot i haver d'adaptar-se als diferents temps històrics viscuts: la Segona República, la Guerra Civil, el Franquisme, la Transició Democràtica i la Monarquia Parlamentària.

6 *Avui* (diari), 19-02-1992, 5138: 20: “Necrológicas. Joan Commeleran i Carrera”.

7 *La Vanguardia* (diari), 19-02-1992, 39566: 20: “Necrológicas. Joan Commeleran i Carrera”.

La ermita, Artajona.
Targeta postal d'editorial Artigas (s/a) de 11 x 15 cm.

Escena nocturna de dona i homes a la Rambla, [Barcelona] (1970).
Aquarel·la i retolador sobre paper de 25 x 18 cm

Figura de dona, apunt, Barcelona (1931). Llapis gras sobre paper de 29,5 x 22 cm

Cupletista del Café Concert, Barcelona (1931). Retolador i aquarel·la sobre paper de 25 x 18 cm

1. Els dibuixos del jove Commeleran són més espontanis i menys enfarfegats que els olis segons els crítics d'art de 1930

Joan Commeleran va iniciar la seua formació acadèmica a la Llotja (Escola d'Arts i Oficis de Barcelona) en 1915, quan tenia 13 anys. La va continuar en la sucursal que l'escola tenia al carrer Girona. Va ser deixeble de Francesc Labarta Planas (Barcelona, 1883 - 1963); però també va conèixer fora de l'escola a Manolo [Martínez] Hugué (Barcelona, 1872 - Caldes de Montbui, 1945), els comentaris del qual l'influenciarien força, tant durant l'època de formació com després. L'any 1922 va viatjar per primera vegada a Madrid, on va contemplar les obres exposades en el Museu del Prado. Hi va residir entre 1927 i 1928 per a completar la seua formació. Quan va tornar definitivament a Barcelona va captar del natural la vida dels carrers suburbials de la ciutat, l'activitat del port marítim, els banys de mar dominicals dels estius, les cupletistes dels cafè-concert i l'ambient de les festes majors, una temàtica que demostra les preocupacions socials del jove pintor; també va anar a Montserrat, on van acudir els pintors catalans en processó durant les festes jubilaris de 1931 per a participar en un concurs artístic molt popular (Alavedra, 1931).⁸

Va fer les primeres exposicions de forma col·lectiva en la Sala Badrinas (novembre de 1929) i en la Sala Dalmau (juny de 1930) de Barcelona. En la primera va compartir espai amb l'escultor Martí Llauredó Mariscot, el mateix amb qui crearà el Grup d'Artistes Independents en 1932. Martí Llauredó ocupa un lloc destacat en la generació de joves escultors post-noucentistes de la Segona República i també exposava per primera vegada amb obres molt influenciades pel seu mestre, l'escultor expressionista Joan Rebull Torroja (Reus, 1899 - Barcelona, 1981).

Les crítiques d'art publicades en el setmanari català d'art, política i literatura *Mirador* (Huertas, Geli, 2000) sobre l'obra de Commeleran com a pintor de les teles a l'oli exposades a la Sala Badrinas en 1929 no van ser molt bones, més bé agredolces; tot el contrari que les crítiques sobre els dibuixos exposats en la Sala Dalmau en 1930. En la Sala Dalmau solament va mostrar dibuixos acolorits. No hi havia cap tela a l'oli. El mateix Màrius Gifredà Morros (Barcelona, 1895 - 1958), que havia signat les crítiques agredolces anteriors sobre les teles a l'oli exposades a la Sala Badrinas en 1929, va qualificar els dibuixos exposats en la Sala Dalmau d'excel·lents. Digué que Commeleran era millor dibuixant que pintor, perquè "els dibuixos mostraven amb més claredat la sensibilitat afuada del seu temperament".⁹

⁸ *Festes jubilaris. Concurs de pintura. Catàleg*. Editorial: Monestir de Montserrat, 1931.

⁹ *Mirador* (setmanari), 03-07-1930, 75: 7, va reproduir el dibuix *nu femení vist de cara*.

Escena de platja amb Montjuic al fons, Barcelona (1929). Retolador i guaix sobre paper de 15 x 21 cm

Sant Gervasi, Barcelona (1930). Retolador i aquarel·la sobre paper de 16 x 24 cm

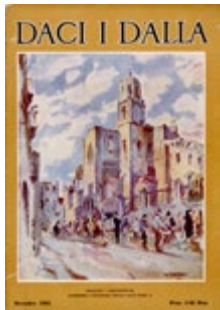
Cupletista del Café Concert, Barcelona ca (1931). Tinta i aiguada sobre paper de 25 x 15 cm

Els crítics van dir de Commeleran, sobre les obres exposades en 1929 en la Sala Badrinas, que era un pintor en el qual s'endevinava una autèntica força i un clar concepte del seu art; també van qualificar l'obra "d'emotivitat remarcable" i de "fugositat intuïtiva" perquè expressava una ponderada relació de les masses en les teles a l'oli exposades. No obstant, el ja esmentat crític Màrius Gifredà, el qual va destacar un *Nu de dona* caracteritzat pel deformisme expressionista, va opinar que el motiu representat no arribava a assolir una eficient consistència i el pla de fons tallava les figures. Li va criticar principalment que "el deformisme d'aplastament" no acabava de ser ben explicat.¹⁰ Per la seua banda, el crític Joan Cortès Vidal (Barcelona 1898 – Santander 1969) va cridar l'atenció sobre els temes de suburbi tractats amb fuga i concisió; però va puntualitzar que ho feia una mica confusament.¹¹

Commeleran va fer la primera exposició individual de pintures i dibuixos en la mateixa Sala Badrinas a principis de 1931 i, novament, Màrius Gifredà digué que era millor dibuixant que pintor, perquè en el suport paper no estava tan cohibit per la tècnica com en la tela. Opinava que els dibuixos eren molt més espontanis i menys enfarfegats.¹²

En novembre del 1931 Commeleran va publicar un dibuix d'una dona a tota pàgina en la revista *D'Ací i d'Allà*, una publicació considerada la primera revista catalana de caràcter europeu adreçada a la burgesia autòctona amb inquietuds per l'art i la literatura entre altres resultats de la creativitat humana. La publicació del dibuix en la revista *D'Ací i d'Allà* va tenir una importància cabdal per al pintor, perquè la revista va donar a conèixer l'autor com a dibuixant davant la societat catalana i catalanista i, per suposat, va despertar l'interès dels col·leccionistes d'art. El dibuix publicat representava una dona jove asseguda en una cadira, vista de cara i amb una mirada melancòlica, que l'artista va dibuixar del natural en la Mina de Plom.¹³

Cal afegir que l'opinió que era millor dibuixant que pintor la compartiran també Rafael Benet Vancells (Terrassa, 1889 – Barcelona, 1979) en el diari *La Veu de Catalunya*, on va ser responsable de la secció d'art ininter-

D'Ací i d'Allà, Barcelona (novembre 1931). Pàgina amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 33 x 29 cm

¹⁰ *Mirador* (setmanari), 21-11-1929, 43: 7, va reproduir la pintura de Commeleran *bar Torino vist des de l'exterior*.

¹¹ A la *Gasetta de les Arts* (revista mensual), segona època. Any III, gener 1930, 14: 22, hi ha reproduïda la pintura *barri de les afores de Barcelona*.

¹² *Mirador* (setmanari), 26-02-1931, 108: 7, va reproduir el dibuix acolorit *mercat a l'aire lliure*.

¹³ *D'Ací i d'Allà* (revista mensual creada en 1918 i trimestral des del final de 1931), novembre 1931, vol. 20, 167: 440.

rompudament des de 1912 a 1936,¹⁴ i el crític d'art Enric Fernández Gual (Barcelona, 1907 – Mèxic 1973), el qual va dir dels dibuixos exposats a la Sala Syra entre el 8 i el 21 d'abril de 1936 que sobrepassaven la intensitat que hom acostuma a traure de la limitació del procediment i que eren més reeixits que les teles que havia pintat. Segons Fernández Gual, en els dibuixos existia l'esperit condensat d'un pintor especial, que tot ho subordinava a la recerca de l'ambient i que representaven la sensibilitat de l'autor sense la filigrana del preciosista ni un ofici de dibuixant depurat. El crític va destacar-hi com a obres excel·lentíssimes les dels aspectes urbans, el retrat de tres nens i uns apunts de dona de la Mina de Plom.¹⁵

Aquest és un dels motius que expliquen el fet que l'exposició del MUA i la nostra investigació se centre fonamentalment en els dibuixos de Joan Commeleran, tant els originals sobre paper com els impresos en la il·lustració de llibres, revistes i periòdics o estampats a partir de planxes gravades per a edicions de bibliofília durant la postguerra.

Vista urbana amb arbre i figures (1931). Guaix sobre paper de 31 x 21

Tarda a la platja de Montgat, Barcelona (1931). Retolador i guaix sobre paper de 19 x 27 cm

¹⁴ La tasca de Rafel Benet com a crític d'art en el diari *La Veu de Catalunya* ha estat enregistrada en la tesi doctoral d'Alicia Suárez (1987). També podeu consultar la informació conservada sobre aquest crític i pintor en la Fundació Rafael Benet: [URL: <http://www.fundacionrafaelbenet.com/?cat=1>] Accés el 11 de novembre de 2018.

¹⁵ *Mirador* (setmanari), 13-02-1936, 365: 7, hi ha reproduït el dibuix *La Diagonal*.

2. Commeleran s'implica en la vida cultural i social barcelonina de la Segona República

Commeleran va viure de primera mà l'eclosió de les manifestacions culturals desenvolupades durant la nova situació política oberta amb la proclamació de la República i de l'autonomia catalana. L'hivern de 1931 a 1932 va decorar un popular cabaret de la Rambla de Santa Mònica, el Café Català, en col·laboració amb el dibuixant humorista Alfred Pascual Benigani (Barcelona, 1902 – Londres, 1995) i amb Francesc Camps Ribera, un pintor de la generació de 1917 membre del grup avantgardista Nou Ambient des del 1919, el qual estava en plena evolució cap al surrealisme i l'expressionisme.¹⁶ El fet evidència que Commeleran es va relacionar i va col·laborar amb els artistes plàstics catalans que flirtejaven amb l'expressionisme. Per a explicar-ho, cal recordar la influència rebuda de Manolo Hugué des que era estudiant i també que la primera exposició del 1929 la va fer compartida amb l'escultor Martí Llauredó.

Entre el 26 de març i el 8 d'abril de 1932 va exposar 22 pintures i 25 dibuixos en la Sala Syra de Barcelona dirigida des del 1931 per Monserrat Isern Rabascall (L'Hospitalet de Llobregat, 1900 – Barcelona, 1986) al carrer Diputació, la qual esdevingué ràpidament la galeria de referència per a la difusió de l'art d'avantguarda català (Sempronio, 1986). Hi va mostrar paisatges de la ciutat de Barcelona amb vistes del port i del Palau de la Virreina, i el retrat d'una gitana.¹⁷ Aquell mateix mes d'abril Commeleran també va participar en una exposició col·lectiva de pintura i escultura desenvolupada en el marc de les activitats del Grup d'Artistes i Tècnics Catalans per al progrés de l'Arquitectura Contemporània (Gatcpac), que patrocinava la Generalitat de Catalunya, la qual tingué lloc en el local que el grup tenia al passeig de Gràcia 99 (encreuament amb Rosselló). Hi va acudir juntament amb altres pintors i escultors com Joan Rebull Torroja, Josep Mompou Dencausse (Barcelona, 1888 – Vic, 1968), Josep Gausachs Armengol, Joan Sandalines, Apel·les Fenosa Florensa (Barcelona, 1899 – París, 1988), etc.¹⁸

En setembre de 1932 va compondre unes pancartes al·lusives per al Centenari de Goethe en Catalunya juntament amb Carles Vázquez Úbeda (Ciudad Real, 1869 – Barcelona, 1944), Joan Vila Puig (Sant Quirze de Gal·liners, 1890 – Barcelona, 1963) i Julio Soler; també va fer les pancartes de

Galeria Syra, (Barcelona (1932). Tinta sobre paper de 16 x 11 cm

D'Ací i d'Allà, Barcelona (tardor 1934). Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 33 x 29 cm

Vista urbana amb casa, arbre i figures (1931). Guaix sobre paper de 31 x 21 cm

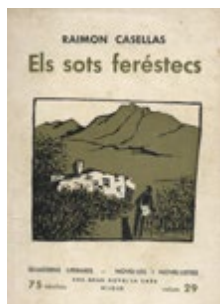
¹⁶ *Mirador* (setmanari) 05-11-1931, 144: 1.

¹⁷ *La Humanitat* (diari) 30-03-1932, any II, 122: 3 i *Mirador* (setmanari), 31-03-1932, 165: 8.

¹⁸ *La Vanguardia* (diari), 05-04-1932, 21.250: 13.

Joan Oller Rabasa (1934): *Quan mataven pels carrers*. Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 17 x 12 cm

Raimon Casellas (1934): *Els sots feréstecs*. Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 17 x 12 cm

Chateaubriand (1934): *Atalaya o els amors de dos salvatges en el desert*. Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 17 x 12 cm

la festa literària dedicada a Joan Maragall Gorina (Barcelona, 1960-1911) celebrada en el Parc Municipal de Caldetes.¹⁹

L'octubre de 1933 va participar en un aplec de pintors desenvolupat en una exposició col·lectiva a la Sala Busquets de Barcelona²⁰ i l'estiu de 1934, en la III Fira de Dibuix instal·lada en el primer tram del passeig de Gràcia inaugurada la tarda del dissabte 16 de juny.²¹ No sabem si també va participar en les dues primeres edicions de la mateixa fira, que van ser del 4 a l'11 de juny de 1932 en els jardins de Soler i Rovirosa i del 28 de juny al 5 de juliol de 1933 en el passeig de Gràcia, entre la plaça de Catalunya i el carrer de Corts, organitzades inicialment pel regidor de Cultura Joaquim Ventalló amb la finalitat d'apropar la tècnica al carrer i fomentar-ne el col·leccionisme. La premsa va informar que la primera, la de 1932, va rebre 40.000 visitants i s'hi van vendre 2.000 dibuixos.²² A la de 1933 va acudir tothom del món de l'art català, el mateix Francesc Macià i la presidenta de la junta organitzadora, Montserrat Isern.²³ Si Commeleran va acudir a la de 1934, segurament també ho va fer a les dues primeres, perquè estava professionalment lligat des de 1932 a la propietària de la galeria Syra, la principal impulsora de la fira, Montserrat Isern, i l'esdeveniment era una oportunitat immillorable per a vendre i promocionar-se; però no hem trobat documents que ho demostren, tot i que sospitem que va participar-hi.

El 17 de juliol de 1936 va contribuir a celebrar la Diada de la Llengua Catalana en Arenys de Mar participant en una exposició col·lectiva de pintura instal·lada en el pis principal de la plaça del mercat.²⁴ Va publicar també dibuixos en la revista *Art* editada per la Junta Municipal de Museus que dirigia Joan Merlí Pahissa (Barcelona 1901 – 1995) i va il·lustrar les portades de cinc llibres de narrativa de la col·lecció de novel·les i contes dirigida per Josep Janés Olivé (L'Hospitalet de Llobregat, 1913 – Els Monjos, 1959).

Aquesta col·lecció dirigida per Josep Janés va ser creada per la Llibreria Catalònia el 12 d'abril de 1934 amb la denominació de Quaderns Literaris amb la finalitat de popularitzar la literatura catalana i la literatura universal traduïda al català. Publicaven i posaven a la venda un volum cada dijous. El primer número costava 50 cèntims de pesseta, però aviat el número 8 va passar a valdre 60 cèntims i, des del número 23, 75 cèntims. La pri-

¹⁹ *La Vanguardia* (diari), 22-09-1932, 21.396: 5.

²⁰ *La Vanguardia* (diari), 14-10-1933, 21.726: 7 i *Mirador* (setmanari), 12-10-1933, 245: 7.

²¹ *La Vanguardia* (diari), 17-06-1934, 21.926: 20 i *Mirador* (setmanari), 21-06-1934, 281: 7.

²² *La Vanguardia* (diari), 14-06-1932, 21.310: 11, "La fira del Dibuix".

²³ *La Vanguardia* (diari), 29-06-1933, 21.634: 7: "La II Fira del Dibuix".

²⁴ *La Vanguardia* (diari), 18-07-1936, 22.573: 5.

mera portada que va il·lustrar Commeleran va ser precisament la d'aquet número 23 de Joan Oller Rabasa (1934): *Quan mataven pels carrers* (vol. 23). Després va il·lustrar les de Raimon Casellas (1934): *Els sots feréstecs* (vol. 29), Chateaubriand (1934): *Atalaya o els amors de dos salvatges en el desert* (vol. 33), Chatrion / Erckmann (1935): *Lull invisible o l'Hostal dels tres penjats* (vol. 45) i S. Juan Arbó (1935): *La ciutat maleïda* (vol. 47).

Hort en el suburbi de la Barceloneta (1931). Guaix sobre paper de 46 x 37 cm

Chatrion / Erckmann (1935): *Lull invisible o l'Hostal dels tres penjats*. Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 17 x 12 cm

3. Commeleran és cofundador del Grup d'Artistes Independents en 1932

Un fet especialment significatiu en la història del pintor és l'exposició de 20 pintures i 4 dibuixos a la sala petita de Can Maragall del vell Saló Parés de Barcelona entre el 8 i 21 d'abril de 1933. Aquesta era una de les grans galeries de la ciutat de l'època juntament amb les Galeries Laietanes i la Pinacoteca. L'obra de Commeleran arribava així a un lloc prestigiós, que podia introduir-lo en el gran mercat de l'art i despertar l'interès dels col·leccionistes més adinerats; però a la sala principal de Parés hi havia al mateix temps una exposició de Pere Créixams Picó (Barcelona, 1893 – 1965).²⁵ Segons el crític d'art J.M. Jordá del setmanari *La Humanitat*, el veïnatge de les obres d'en Créixams en la sala principal no li feien cap mal; però l'exposició de Commeleran va ser un fracàs de vendes, tot i que els crítics afalagaren la fina sensibilitat i la gran sinceritat de l'obra exposada (Maragall, 1975). El mateix crític J.M. Jordá va dir que Commeleran era un artista jove ben dotat i d'una ferma cultura artística, que aquest jove sentia el major anhel d'entre la "simpàtica joventut d'artistes" i unes grans ambicions espirituals de perfecció, i que les obres que hi presentava acusaven la seua forta personalitat, sobre tot en la visió tan idiosincràtica del color.²⁶

Commeleran volia viure del seu art; però era necessari vendre les obres per aconseguir-ho i no era fàcil. L'agost de 1932 va ser un dels membres fundadors del Grup d'Artistes Independents creat amb la finalitat de solucionar el problema de la comercialització i aconseguir una estabilitat econòmica, a més a més de lluitar contra les directrius dels intermediaris i dels marxants d'art. Recordem que els altres cofundadors van ser els pintors Josep Gausachs i Francesc Camps Ribera i els escultors Josep Granyer i Martí Llauredó. L'objectiu dels cinc artistes del grup era poder entrar en els certàmens oficials i crear una cartera de clients fixes amb quotes mensuals. La fórmula havia sigut importada de París. Tenia el precedent a Barcelona d'una organització promoguda per Joan Merlí Pahissa, amic de Commeleran, crític d'art i marxant (Spiegel, 2001).

El Grup d'Artistes Independents va aconseguir reunir una selecció d'amants de l'art que pagaven una quota de 25 pessetes mensuals pel dret a rebre dues obres a l'any (escultura o pintura indistintament), més dos dibuixos; en total quatre obres escollides d'acord amb un sorteig dels subscriptors que ordenava la seua prioritat per a triar entre les obres exposades periòdicament pels artistes (Isus, 2012: 48-40). El prospecte fundacional propagador del grup deia el següent:

²⁵ *Mirador* (setmanari), 20-04-1933, 220: 7, hi ha reproduït un dibuix.

²⁶ *La Humanitat* (diari), 12-04-1933, any III, 444: 5.

Escena urbana amb fanal i carro, Barcelona (1932).
Guaix sobre paper de 37,5 x 29 cm

Festa major (1932). Ceres i guaix sobre paper de 28 x 24 cm

Envelat en el Poli del Casal (1934). Llapis al carbó sobre paper de 29 x 36 cm

Mirador (1932). Capçalera de la revista.

Mirador, nº 188 (8 de setembre 1932). Pàgina de 45 x 32 cm amb el Manifest del Grup d'Artistes Independents.

El G.A.I. pretén aplegar un nombre d'amics de les arts, els quals mitjançant una quota mensual rebran dues obres l'any, de les que produiran els artistes que componen el G.A.I. La suma de les quotes d'aquets subscriptors permetrà el treball continuat d'uns artistes de reconeguda solvència artística i farà possible als subscriptors l'obtenció de dues obres de pintura o escultura d'indiscutible valor a un preu molt inferior del que tenen i que caldria satisfer d'ésser adquirides en altres circumstàncies. El G.A.I. vol que totes les fortunes siguin aptes per a esdevenir col·leccionistes d'art, puix que és l'única inversió possible i útil avui del diner; vol que amb mínim esforç tothom tingui amb pocs anys les millors signatures de l'art jove de Catalunya; vol crear nous aficionats, els que per primera vegada adquireixen una pintura o una escultura d'un artista vivent. Els artistes que formen el G.A.I. són els pintors F. Camps Ribera, Joan Commeleran, Josep Gausachs; els escultors Josep Granyer i Martí Llauredó. Els cinc esmentats artistes s'organitzen en Grup per a lliurar llurs obres als aficionats subscriptors del G.A.I., directament, sense intermediari o marxant, única forma de poder oferir al públic llur obra valuosa amb tan excel·lents condicions. [...] La distribució de les obres es farà semestralment previ sorteig entre els subscriptors, que, naturalment, podran asabentar-se de la marxa de l'obra de cada artista.

Es van presentar a la societat barcelonina per primer vegada l'octubre de 1932 en la Llibreria Catalònia (Gifredà, 1932: 7) i per segona vegada el setembre de 1933 en la Sala Gaspar (Gual, 1933: 7) amb una exposició col·lectiva, on van satisfer els anhels col·leccionistes de llurs primers subscriptors econòmics. Segons un comentari fet dos anys més tard pel crític d'art i també pintor Rafael Benet Vancells publicat en *La Veu de Catalunya* el 27 de juny de 1935, el grup reunia la signatura d'alguns artistes de talent, els quals havien descartat el marxant de les seves vendes. Eren ells, els artistes, sense intermediari, els qui s'entien amb els amateurs mitjançant una subscripció mensual. D'aquesta manera, sense un esforç massa marcat, tota fortuna mitjana podia obtenir una col·lecció interessant d'escultures i pintures [i els dibuixos de Commeleran].²⁷ El crític Enric Fernández Gual qualificà l'obra de Commeleran per d'arrere de la dels altres pintors del grup més consolidats, sobre tot pel "tour de force" (Gual, 1933: 7).

La Sala Gaspar, creada l'any 1907 per Joan Gaspar Xalabarder en la tenda de marcs que tenia en el carrer Consell de Cent 323, va mostrar una gran

²⁷ Podeu consultar la reproducció del text publicat en la pàgina 8 de *La Veu de Catalunya* el 27/06/1935 en (Benet, 2006: 237).

inquietud renovadora durant la Segona República gràcies a la gestió del seu fill adolescent Miquel i del seu nebot Joan Gaspar Paronella, també adolescent, els quals van organitzar anualment les mostres del grup des de setembre de 1933 (Permanyer, 1987: 31). El grup va exposar-hi novament el dissabte 20 d'octubre de 1934 inaugurant la temporada y repartint per sorteig les obres entre els subscriptors el 27 del mateix mes, quan s'hi clausurà.²⁸ La següent exposició va ser l'abril de 1935 i Alejandro Plana (1935a, 11) va dir de l'obra aportada per Commeleran que els dibuixos amb temes de suburbi eren especialment interessants, d'un sensible vigor descriptiu dins de la seua tònica obscura, entre negra i blavosa. Rafael Benet també va destacar-hi els dibuixos de Commeleran en la seua crítica publicada en el diari *La Veu de Catalunya* del 20 d'abril de 1935. La revista *Esplai. Il·lustració Catalana* del 14 d'abril de 1935 va reproduir l'oli de Commeleran *Pati de Montjuïc* i va destacar la serietat amb que els artistes del grup mantenien el prestigi del seu nom.

La darrera exposició col·lectiva dels artistes del grup la van celebrar a la Sala Syra en juny de 1935 i Commeleran la va clausurar amb la conferència "Comentari sobre els últims vint anys de pintura" dictada el divendres 28 de juny. Alejandro Plana (1935b, 9) va dir de Commeleran, comparat amb els altres pintors del grup, que tenia un temperament artístic més lent i reposat. Hi va destacar la densitat cromàtica de les teles *Nu davant del mirall*, *Plaça de la Sagrada Família* i *Migdia*. Rafael Benet (2006, 210) també li va fer una crítica positiva en un article publicat a *La Veu de Catalunya* el 27 de juny de 1935 on deia que les obres exhibides a la Syra eren escollides ja d'entre les que han estat atorgades a alguns subscriptors del grup:

Hom pot admirar la ruda concepció, no exempta de gràcia, de les estatuetes de Granyer, la consciència escultòrica de Llauredó, la intensitat pictòrica de Camps Ribera i el fort temperament pictòric de Commeleran. És aquest darrer el que ha donat a la majoria dels nostres amateurs la veritable sorpresa de l'exposició, puix que en bona part de les seves obres hom assenyala un avenç inqüestionable. Avenç, per altra part, que a mi, particularment, no m'ha causat cap sorpresa, puix que de temps crec en Commeleran com a pintor dotadíssim.

Paral·lelament, Commeleran va participar pel seu comte en la fira de dibuixos inaugurada el dissabte 22 de juny de 1935 en la Sala Gaspar. En febrer de 1936 va tornar a exposar dibuixos, ara a la Sala Syra, i Rafael Benet li va fer novament una crítica molt favorable en el diari *La Veu de Catalunya* del 16 de febrer de 1936, el qual va reproduir el dibuix *Somorrostro*:

²⁸ *La Vanguardia* (diari), 19-10-1934, 22.030: 7.

Nu de dona (1934). Aquarel·la sobre paper de 26 x 19,5 cm

Esplai nº 176 (14 d'abril 1935). Retall amb la fotografia de l'obra de Commeleran *Pati de Montjuïc*.

La Diva, [Café Concert, Barcelona] (1935). Aquarel·la i carbonet sobre paper de 20 x 15 cm

Escena de cabaret amb públic, [Café Concert, Barcelona] (1934). Retolador i aquarel·la sobre paper gros de 23 x 20 cm

Cabaretera, [Café Concert, Barcelona] (1935). Carbonet i aquarel·la sobre paper de 20 x 15 cm

Aquell qui profunditza fins a la mateixa entranya del dibuix pictòric és el pintor –el jove pintor– Commeleran, el qual, fins a cert punt, sembla haver heretat l'esperit de finesa de tots aquells grans anarquistes-senyors, tertulians del cabaret d'En Romeu. / Com en Rusiñol, que portava Montmartre al cor, Commeleran ha cercat a Montjuïc i a totes les barriades roges, els seus temes. Commeleran viu de l'aire del suburbi: sent tota la poesia pictòrica de les barracòpolis. L'arquitectura detrítica de Somorrostro o de l'anomenat Prat Roig és copsada pel nostre Commeleran amb ulls de colorista de primer ordre. Molts dels dibuixos exhibits són en blanc i negre, alguns lleugerament colorits amb quatre tocs; tant els uns com els altres però, són sempre dibuixos de pintor: evocuen la llum i l'ambient, i fins –algunes vegades sense ésser-hi– el cant d'aquell verd de cleda destenyit amb el qual tan sovint són colorides les arquitectures detrítiques, més sublimes per al pintor de raça que les arquitectures més sàvies. / Commeleran evoca la llum fina dels nostres cels d'hivern, únicament donant un valor just i sensible al matís dels traços una mica escabellats que representen el majestuós canemàs d'una verneda amb les branques nues, sota les quals viuen, en les seves arquitectures arbitràries i detrítiques, els detritus de la urbs, els pàries: els derrotats de la vida, rebels o mansois. / Commeleran ha sabut veure d'una manera íntimament pictòrica tots aquests escenaris perduts en camins vagues. El merendero popular i equívoc, i la barraca gris de Montjuïc; la fantasia xinesa, entre brillant i mat, de l'arquitectura de Somorrostro, lligada amb un fons trivial d'arquitectura urbana modernista. Ha sabut veure la intimitat romàntico-pobra d'un torrent suburbial del Clot, i el drama dels pals i filferros i la tristesa de les vies fèrries traspasant barris de misèria mat. El desordre organitzat del raval envaint la ciutat i les desferres de la ciutat envaint el camp: subratllant l'ègloga amb el cant nòmada de la misèria. I no cregueu que els dibuixos de Commeleran siguin dibuixos literaris. Són dibuixos de pintor sensible: evocuen uns colors i unes formes –una llum sobretot–, però evocuen també l'ànima fina i trista d'aquests paisatges sublimes, tràgicament pintorescos i desoladors.

Xiquets jugant al carrer (1930). Aquarel·la i guaix sobre paper 19 x 16 cm

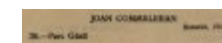
Commeleran 30-

4. Commeleran participa assíduament en el Saló de Montjuïc des de 1932

Commeleran dibuixava i pintava figures, retrats, bodegons i paisatges a l'oli que comercialitzava a banda del Grup d'Artistes Independents en diverses galeries d'art i en el Saló de Montjuïc (Montmany, et al. 1999, 2002). Aquest saló, celebrat anualment a la ciutat comtal, va ser un lloc de trobada dels artistes plàstics innovadors durant la Segona República. Commeleran en formava part i va ser un impulsor actiu de les Exposicions de Primavera promogudes a partir de 1932 per la Junta Municipal d'Exposicions d'Art de Barcelona amb convocatòries anuals.

Les Exposicions de Primavera estaven dividides en dos salons: el Saló de Montjuïc, més innovador i avantguardista, i el de Barcelona, més conservador. Allí coincidien tots els anys la majoria dels artistes plàstics catalans, tant els innovadors en el Saló de Montjuïc com els conservadors en el de Barcelona. Els innovadors van qüestionar l'academicisme, però mai no van formar ni una generació ni un bloc homogeni, tot i que hi van tenir diversos llocs de trobada anual a la ciutat de Barcelona. El principal d'aquests llocs és el Saló de Montjuïc.

Commeleran va ser un dels participants assidus del Saló de Montjuïc, es a dir, del saló dels innovadors i dels avantguardistes. Mai no hi va faltar (Junta Municipal d'Exposicions d'Art, 1932: 7, 1933: 13, 1934: 14, 1935: 14, 1936: 15). Hi va acudir amb puntualitat des de la primera edició en 1932 fins la darrera, celebrada ja en temps de pre-guerra en 1936 (Benet, 2006: 6-11). A més a més, va ser vice-secretari del comitè directiu del Saló de Montjuïc de 1933 i vocal en els de 1934 i 1935, any en què va dimitir la junta directiva per complet i se'n nomenà una de nova per al Saló de 1936 (Junta Municipal d'Exposicions d'Art, 1936: 4).²⁹

Catàleg del Saló de Montjuïc de 1932 i detall de la pàgina 15 sobre Commeleran. [Font: UAB]

Tres cabareteres, [Café Concert, Barcelona] (1934). Retolador i aquarel·la sobre paper gros de 25 x 21 cm

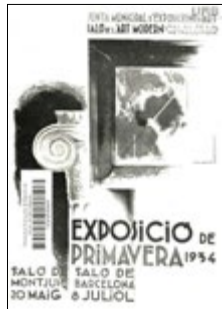

Dones, Caldes d'Estrac (1932). Llapis sobre paper de 12 x 23

²⁹ *La Vanguardia* (diari), 27-06-1935, 22243: 16: "Nueva junta directiva del Salón de Montjuïc".

Catàleg del Saló de Montjuïc de 1933 [Font: UAB]

Catàleg del Saló de Montjuïc de 1934 [Font: UAB]

Taula 1: Junes directives del Saló de Montjuïc (1932-1936)					
Any	President	Secretari	Comptador	Tresorer	Vocals
1932	Joan Rebull Vicepresidenta: Carme Cortès	Rafael Benet Vicesecretari: F. Vidal Gomà	Josep Guasachs	Xavier Nogués	Joaquim Sunyer, Josep Mompou i Josep Granyer
1933	Manuel Hugué Vicepresident: Antoni Puig Gairalt	F. Camps-Ribera Vicesecretari: Joan Commeleran	Rafael Solanic	Francesc Labarta	E. Bosch-Roger, Enric Casanovas i Joaquim Sunyer
1934	Manuel Humbert Vicepresident: Josep Granyer	F. Camps-Ribera Vicesecretari: Josep Prim	Enric Casanovas	Francesc Labarta	Jaume Busquets, E. Bosch-Roger, J. Commeleran, Josep Clarà, Pere Creixams, Apel·les Fenosa, Martí Llauredó, Jaume Mercadé, Joan Rebull, Rafael Solanic, Joaquim Sunyer, F. Vidal-Gomà i A. Vila Arrufat
1935	Manuel Humbert Vicepresident: Josep Granyer	Rafael Benet Vicesecretari: Josep M ^a . Prim	A. Vila Arrufat	Josep Obiols	E. Bosch-Roger, F. Camps-Ribera, Enric Casanova Pere Creixams, J. Commeleran, Apel·les Fenosa, Francesc Labarta, Martí Llauredó, Jaume Mercadé, Joan Rebull, R. Sarsanedas, Rafael Solanic, F. Vidal-Gomà i Josep Viladomat
1936	Francesc Labarta Vicepresident: Josep Dunyach	Francesc Vidal-Gomà Vicesecretari: Miquel Paredes	Josep Ventosa	Albert Junyent	Emili Armengol, Antoni Badrinas, F. Canyelles, R. de Company, Antoni Garcia, Pere Jou, Rafael Llimona, Enric Monjo, Lluís Morató, Alfred Opisso, Joaquim Ros, Joan Serra i Josep Viladomat

Font: Catàlegs oficials respectius (Biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona).

En la primera exposició de primavera del Saló de Montjuïc de 1932, inaugurada el 22 de maig, Commeleran va exposar l'oli titulat *Parc Güell*. En la de 1933 va presentar tres obres: *Del Port*, *Paisatge Dia Gris* i la tela *Figura i Flors*, la qual va ser reproduïda en el catàleg de l'exposició. En la de 1934, altres tres obres: *Interior amb una figura*, *Davant del Mirall* i *Paisatge Urbà*, què va ser reproduït en el catàleg oficial de l'exposició. En la de 1935, tres obres més: *Paisatge d'Horta*, *Interior amb una figura*, reproduïda en el catàleg de l'exposició, i *Retrat de la senyora Aguilera i fill*. I en la de 1936, altres tres pintures: *Capvespre*, *El mirall* i *Camp de futbol*. L'obra *Paisatge*

d'Horta fou adquirida en l'exposició de la primavera de 1935 i està dipositada en la col·lecció del Museu d'Art Modern de Barcelona, on també es conserven la pintura *La Rambla* i l'esbós *l'Anunciació* (Cadena, 2002: 48). L'obra *Camp de futbol* està en el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i n'hi ha un altre paisatge similar al Museu de Montserrat.

Amb aquestes obres, el pintor va incorporar l'esport a la temàtica de les seues pintures. El futbol era un tema aparentment banal per als acadèmics; però no pas per als avantguardistes com Commeleran. Francesc Fontbona opina que l'obra *Camp de futbol* no va trencar cap malefici conceptual artístic d'en Commeleran cap a l'esport, sinó que era el resultat del localisme d'un pintor molt lligat al barri barceloní de les Corts de Sarrià, seu del camp del Barça (Fontbona, 2008: 92). I és cert, perquè Commeleran sempre va estar lligat al barri i la seua obra artística n'és una crònica gràfica (Carbonell, 1992). No obstant, el fet d'interessar-se per tots els temes banals del barri sense complexos ja era un trencament, formava part dels trencaments protagonitzats pels artistes plàstics avantguardistes, tant en les tècniques com en el temes abordats.

El crític d'art Enric Fernández Gual del setmanari *Mirador* li afalagà la tela titulada *Paisatge Dia Gris* en l'exposició del Saló de Montjuïc de 1933, que expressava la tristor dels carrers de Barcelona i la posta del Sol.³⁰ En la crítica de 1934 li destacà la tela *Paisatge Urbà* per l'excel·lència colorista³¹ i en la de 1935 li afalagà la qualitat personal de les tres obres exposades.³² Pel contrari, no va fer cap menció particular de cap obra concreta de Commeleran en la crítica del Saló de Primavera de 1936;³³ però sí que hi va opinar en general que les aportacions del pintor exposades en 1936 no estaven a l'alçada de les dels altres anys.³⁴

El crític del diari de *La Vanguardia* va destacar especialment una de les obres del Saló de 1935, *Interior amb figura*, dient que estava per damunt de la mitja de la seua producció, perquè les seues inquietuds i representacions de l'expressió havien trobat un espai de fecunda seguretat i de repòs en aproximar-se a la vida quotidiana.³⁵ En la crítica de 1936 solament el va mencionar entre els altres participants, com un més, sense aturar-se a comentar cap de les seues obres.³⁶

30 *Mirador* (setmanari), 08-06-1933, 227: 7.

31 *Mirador* (setmanari), 14-06-1934, 280: 7: hi ha reproduït l'oli de Commeleran *Paisatge urbà*.

32 *Mirador* (setmanari), 20-06-1935, 331: 7.

33 *Mirador* (setmanari), 11-06-1936, 382: 7.

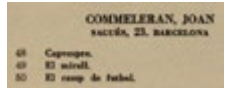
34 *Mirador* (setmanari), 09-07-1936, 385: 7.

35 *La Vanguardia* (diari), 31-05-1935, 22220: 7.

36 *La Vanguardia* (diari), 02-06-1936, 22533: 6.

Catàleg del Saló de Montjuïc de 1935 [Font: UAB]

Catàleg del Saló de Montjuïc de 1936 i detall de la pàgina 15 sobre Commeleran.

Qui sí que va mencionar explícitament l'obra de Commeleran presentada al Saló de 1936 va ser el crític i pintor Rafael Benet Vancells (2006: 7), que en el diari *La Veu de Catalunya* del 14 de juny de 1936 va dir que Commeleran s'hi va fer remarcar amb el seu sentit pictòric, "potser una mica bàrbar" –va puntualitzar. El mateix Benet va opinar, pel que fa a les obres presentades al Saló de 1934, que Commeleran estava bé en el paisatge i poc reeixit en les figures. "En el paisatge l'artista s'atansa molt a dominar el mitjà, talment com en els seus dibuixos colorits, sempre admirables." (Benet, 2006: 6)

Barques al port (1933). Guaix sobre paper 21,5 x 25 cm

Moll del Carbó, Barcelona (1934). Llapis al carbó sobre paper de 25 x 35 cm

Moll del port amb carros i vianants (1933). Guaix sobre paper 18,5 x 25 cm

Commemoracion - 1934

Ensalat en el Toli del Corral

5. La rebel·lió militar de 1936 trasbalsa el ingressos de Commeleran

Abans de la guerra de 1936 Joan Commeleran ja havia aconseguit viure de les seues creacions, sobretot de les quotes periòdiques dels subscriptors del Grup d'Artistes Independents i dels dibuixos que li compraven els col·leccionistes particulars en les exposicions. El dibuix, econòmicament més assequible, li va permetre la formació d'una clientela nombrosa. Actualment els seus dibuixos estan molt repartits per les cases de tota Catalunya i són freqüents en les subhastes, els mercadets de carrer i les pàgines web en què es comercialitzen objectes de segona mà.

L'estiu de 1936, quan va esclatar la guerra civil com a conseqüència de la rebel·lió militar, Joan Commeleran ja estava ben considerat en el món de l'art barceloní, tant pels col·leccionistes, els crítics, els galeristes més avantguardistes i els polítics catalanistes. Un fet rellevant és que va ser un dels pintors catalans seleccionats per a participar en l'exposició de la Societat d'Artistes Ibèrics a París (Musée du Jeu de Paume, 1936) organitzada pel crític d'art Manuel Abril García (Madrid, 1884 – 1943). A París va exposar l'obra *Crepuscle* (Pérez Segura, 2002: 232). L'exposició va ser clausurada el 5 d'abril de 1936, tres mesos abans del començament d'una guerra civil que ho va trasbalsar tot l'estiu del mateix 1936 y que va truncar la trajectòria artística ascendent de Commeleran.

L'inici de la guerra va provocar que els subscriptors del Grup d'Artistes Independents prioritzaren altres despeses, que l'activitat galerista barcelonina disminuís, que la majoria de les galeries plegaren o es traslladaren a l'estranger –com va fer la Sala Parés per exemple– i que la Junta Municipal d'Exposicions d'Art de Barcelona experimentés una reconversió el mateix juliol de 1936 amb la col·laboració de les seccions de belles arts dels sindicats obres UGT i CNT.

Un exemple significatiu de les repercussions de la guerra en les galeries, que va afectar els ingressos de Commeleran i dels membres del Grup d'Artistes Independents, és el de la Sala Gaspar (Permanyer, 1987: 31). Després de començada la guerra, la Sala Gaspar ja no va poder organitzar les exposicions periòdiques del Grup d'Artistes Independents, perquè el fill i el nebot del propietari van ser mobilitzats. El negoci solament va sobreviure baratant obres d'art per aliments. Una vegada acabada la guerra, quan el propietari va reprendre les exposicions el 16 de desembre de 1939 amb obres del pintor Eliseu Maifrén Roig (Barcelona 1858 – 1940), el Grup d'Artistes Independents ja no existia. Els seus membres van córrer una sort diversa en la postguerra. Dels pintors membres del grup, solament Commeleran va romandre a Catalunya. Josep Gausachs Armengol

Escena de platja amb Montjuic al fons, Barcelona (1934). Retolador i guaix sobre paper de 15 x 22 cm

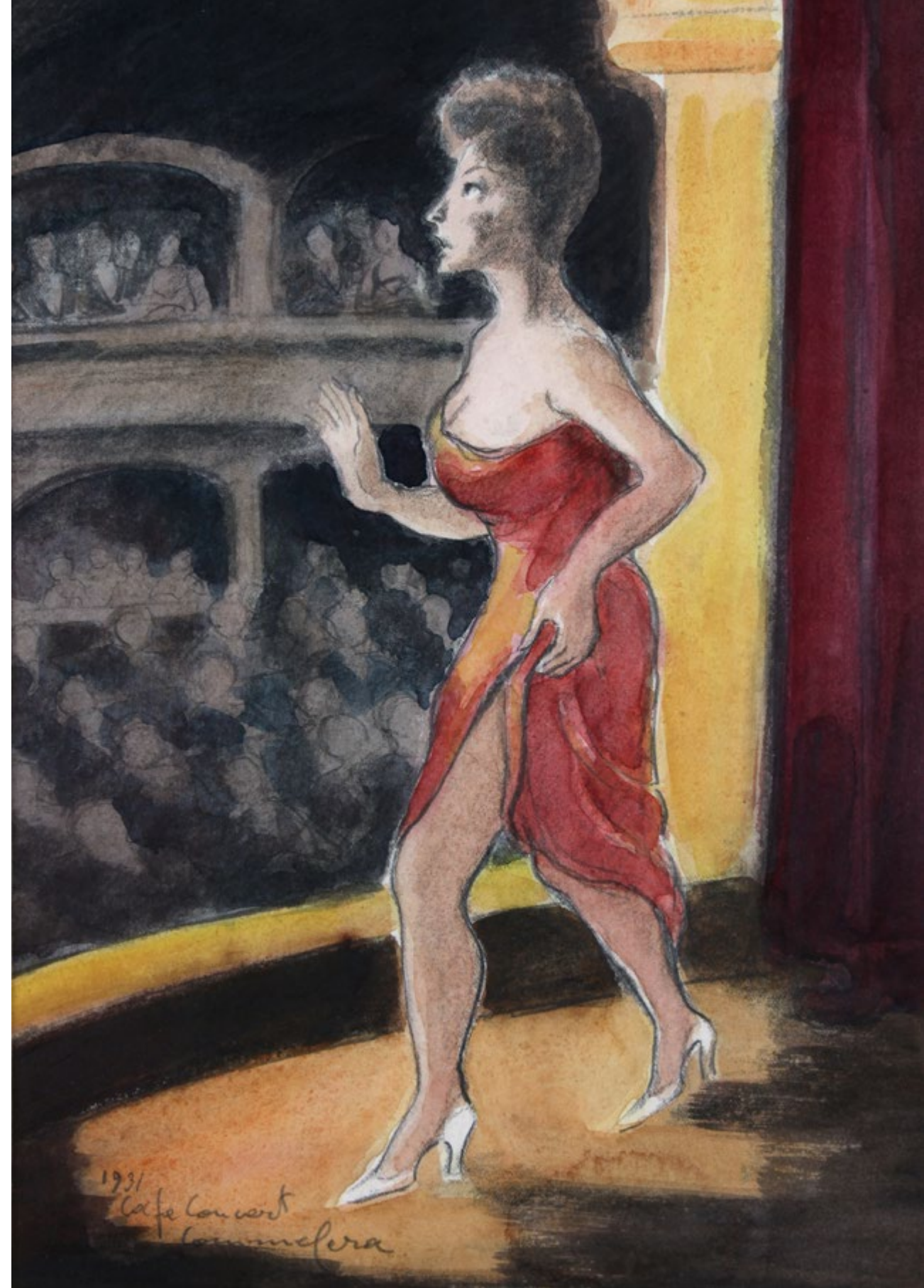

Tarda a la platja de Montgat, Barcelona (1934). Retolador i guaix sobre paper de 15 x 22 cm

s'exilià a Santo Domingo en 1940 i Francesc Camps Ribera, a Mèxic, on van continuar les seues creacions artístiques durant una llarga estada (Cabañas, 2003: 650). El primer va morir en l'exili dominicà l'any 1959 (Pérez Pérez, 2016: 54); mentre que Francesc Camps va tornar a Barcelona en 1980 (Gutiérrez, 1980: 29).

Cabareteres, [Café Concert, Barcelona] (1935). Tinta sobre paper de 16 x 13 cm

La Diva a l'escenari del Café Concert, Barcelona (1931). Retolador, aquarel·la i llapis sobre cartró de 32 x 22 cm

6. **Commeleran signa el Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura d'agost de 1936 i n'és conseqüent**

Des dels mateixos inicis de la guerra, Joan Commeleran va defensar la seua llibertat creativa, la seua catalanitat i la seua religiositat amb l'intel·lecte i no amb les armes. Tot i no utilitzar les armes, el compromís amb la Catalunya republicana va ser total. Només començar la guerra, s'afermà en el seu paper de dibuixant i pintor artístic compromès amb la societat i la cultura al servei de Catalunya. Va signar el "Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura" publicat en el diari *La Vanguardia* el 4 d'agost de 1936.³⁷

L'associació s'havia fundat a Barcelona durant el primer trimestre del mateix 1936 adherida a altres associacions internacionals semblants. Es va constituir oficialment el dia 28 de març de 1936 sota la presidència del catedràtic i polític Jaume Serra Hunter³⁸ (Manresa, 1878 – Mèxic, 1953), tres mesos després de publicar el seu primer manifest el desembre de 1935. Aquest primer manifest ja havia rebut el suport de nombrosos particulars i de diverses entitats catalanes entre desembre de 1935 i març de 1936. El van signar el mateix Serra Hunter, el seu deixeble Joaquim Xirau Palau (Figueres, 1895 – Mèxic, 1946) i personalitats destacades com el periodista i polític Antoni Rovira Virgili (Tarragona, 1882 – Perpinyà, 1949) i el catedràtic i psiquiatra Emili Mira López (Santiago de Cuba, 1896 – Brasil, 1964).

Commeleran no era membre de l'associació. Va signar el manifest d'agost de 1936 juntament amb altres militants del Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de Catalunya UGT, els quals s'hi van sumar a les signatures dels membres de número de l'associació per a donar-los suport. Per l'associació van signar el catedràtic exrector de la Universitat de Barcelona i president del Parlament de Catalunya Jaume Serra Hunter, l'escultor Mateo Fernández de Soto (Barcelona, 1881 – Mèxic, 1950), el metge J. B. Capó, el pintor Manuel Ángeles Ortiz (Jaén, 1895 – París, 1984), les mestres nacionals María Baldó Massanet (Hellín 1884 – Tolosa de Llanguedoc 1964) i

37 *La Vanguardia* (diari), 04-08-1936, 22586: 4: "Un manifiesto de la Asociación Intelectual para la Defensa de la Cultura".

38 Segons la tesi de doctorat de Miquel Verdguer Turró (2010: 8), Jaume Serra Hunter va ser "un personatge polític de primer ordre i un lluitador. No sols va lluitar per la Filosofia des de la seva Càtedra d'Història de la Filosofia de la Universitat de Barcelona, sinó que va lluitar per l'educació i per la cultura en general, tant des del càrrec de rector de la Universitat de Barcelona, com des de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona o com a diputat del Parlament de Catalunya" per Esquerra Republicana de Catalunya. Es va exiliar a França en 1939 i a Mèxic en 1942. No va tornar mai a Catalunya (Passarrodona, 2010: 294).

La Vanguardia, nº 22586 (4 agost 1936). Pàgina 4 amb el Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la defensa de la cultura.

Pescadors, Barcelona (1937). Aquarel·la i tinta sobre paper de 28 x 20 cm

Dorotea Lecumberri Jansoro, els arquitectes Josep Lluís Sert López (Barcelona, 1902 – 1983), Joan Larrosa i Joan Capdevila Elias (Barcelona, 1910 – Madrid, 2013), i els conservadors d'art Santiago Meléndez i Salvador Caracena. Pel Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de Catalunya UGT ho van fer els escultors Josep Granyer Giralt, Adolfo Armengod, Martí Llauredó Mariscot, Apel·les Fenosa Florensa (Barcelona, 1899 – París, 1988), Miquel Paredes Fonollà (Barcelona, 1901 – Ceret, 1980), Florencio Cujalrán, Josep Viladomat Massanas (Manlleu, 1899 – Escaldes-Engordany, 1989), Rafael Salanic Bàlius (Barcelona, 1895 – 1990), Enric Casanovas Roy (Barcelona, 1882 – 1948), Víctor Moré Verdager (Barcelona, 1891 – Canovelles, 1967), Luís S. Caballero, Jaime Martrus Riera (Manresa, 1889 – Barcelona, 1966) i Àngel Tarrach Barrabia (Barcelona, 1898 – Cuernavaca/Mèxic, 1979); i els pintors Francesc Domingo Segura (Barcelona, 1893 – Sao Paulo, 1974), Francesc Vidal Gomà (Barcelona, 1894 – 1970), Josep Gausachs Armengol, Antonio Canadell Moragas (1898 – 1938), Julián Castedo Palau (Madrid, 1899 – ?), Albert Junyent Quinquer (Barcelona, 1903 – París, 1976), Ramón Martín Durbán Bielsa (Saragossa, 1904 – Caracas, 1968), Juan Soler Puig (1906 – 1984), José Serrano, Ferran Callicó Botella (Barcelona, 1902 – Néronde, 1968), Ramon Calsina Baró (Barcelona, 1901 – 1992), Ernest Santasugrana Santacreu (Barcelona, 1900 – Santa Coloma de Gramanet, 1964), Pere Créixams Picó (Barcelona, 1893 – 1965), Miquel Renom de Gàrate (Barcelona 1912 – Barquisimeto/Veneçuela, 1992), Félix Elías, Pedro Flores García (Múrcia, 1897 – París, 1967), Joaquim Terruella Matilla (Barcelona, 1891 – 1957), Johan W. Roempler (Frankfurt, 1885 – París, 1967), José Ventosa Domènech (Barcelona, 1897 – Port d'Andratx, 1982), José Canyes Canyes (Banyeres del Penedès, 1905 – el Vendrell, 2001), José Ariet Olives (Barcelona 1885-¿Lleida?), Rafael de Soto (Bagà, 1915 – Berga, 1984), Enrique Climent (València 1897-Mèxic 1980), José Maria Prim Guytó (Barcelona 1907-1973), Francesc Camps Ribera, Emili Bosch Roger (Barcelona 1894-1980) i, per suposat, Joan Commeleran.

El manifest deia el següent:

Els que ho signen estan al costat de les forces antifeixistes i disposats a col·laborar amb aquestes per tots els mitjans en la lluita per la llibertat del poble. / Volem en tot moment contribuir amb el nostre esforç a la construcció d'una nova societat, facilitant i col·laborant en els treballs dels companys per a edificar junts una Catalunya nova. / Volem anar conjuntament formant un front únic amb els intel·lectuals de França i d'Espanya que s'han manifestat ja clarament i categòricament al costat del proletariat revolucionari mundial. Esperem de tots els intel·lectuals revolucionaris de

Catalunya que ens prestaran la seua col·laboració ingressant en les nostres files.

A Barcelona, a més del Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de la UGT, hi havia la Secció de Belles Arts del Sindicat Únic de Professions Liberals de la CNT i el Sindicat de Dibuixants Professionals adscrit a la UGT. Segons Carles Fontserè (1978: 353-377), durant el conflicte, el Sindicat de Dibuixants Professionals adscrit a la UGT va ser el més actiu en la generació de propaganda revolucionària i de guerra. Havia estat organitzat l'abril de 1936 amb 50 afiliats, els quals van elegir president Helios Gómez Rodríguez (Sevilla, 1905 – Barcelona, 1956), els dibuixos del qual van ser àmpliament reproduïts per la premsa comunista durant la campanya electoral del Front Popular de febrer de 1936.

L'octubre de 1936 aquest darrer sindicat ja sumava 1800 afiliats. Va confiscar el Palau dels Marquesos de Barberà. Van constituir un Comitè Revolucionari format pel mateix Helios Gómez com a secretari general i els dibuixants Josep Alumà Sans (Barcelona, 1897 – 1974), José Alloza Vilagrasa (Bujaraloz, 1905 – Caracas, 1990), Josep Bartolí Guiu (Barcelona, 1910 – Nova York, 1995), Martí Bas Blasí (Barcelona, 1910 – París, 1966), Jacint Bofarull Foraster (Barcelona, 1903 – 1977), Carles Fontserè Carrió (Barcelona, 1916 – Girona, 2007), Germà Viader Llor (Sant Feliu de Guíxols, 1896 - ?) i Ferran Casajuana Escofet (Vilanova i la Geltrú, 1899 – Reus, 1967) com a membres. Tots ells van ser militaritzats amb un jornal diari de 10 pessetes i van esdevenir el centre de producció gràfica més important de Barcelona i el taller proveïdor de cartells, no solament de la UGT i del PSUC sinó també del POUM, de la CNT, de la FAI i de les altres organitzacions. Alguns dels membres del sindicat que van ser reclutats per la seua quinta van treballar en els periòdics murals, butlletins d'informació politicomilitar, opuscles i pamflets; van fer dibuixos, cartells, pancartes o postals; van pintar murals per a decorar biblioteques i llars del combatent; van decorar vagons de tren amb consignes i figures revolucionàries, etc.

Commeleran no pertanyia a aquest sindicat sinó que militava en el Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de la UGT i, d'acord amb les idees del manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura, va donar suport a la creació del Casal de la Cultura patrocinat pel conseller de Cultura de la Generalitat i pel comissari de Propaganda amb un article publicat el 15 d'abril de 1937 en el setmanari *Mirador*. Commeleran va qualificar el Casal com:

[...] una vibració fecunda que pot posar en marxa les forces creadores del nostre esperit i ajudi a formar amb més fermesa i decisió la consciència i fisonomia del nostre poble. / El punt primor-

El Casal de la Cultura

Mirador n° 416, (15 d'abril 1938). Pàgina 11 amb l'article "El casal de la Cultura".

dial de l'article era la defensa d'una catalanitat global des del punt de vista geogràfic i també una catalanitat intel·lectual presidida pel pensament, no per la força bruta de les armes, ni la violència ni la revolució: un sentiment catalanista amb la voluntat de Països Catalans: [...] Cal cercar altra vegada els desllorigador que faci d'aglutinant i que articuli els diversos matisos diferencials d'una sèrie de pobles que abraça el recorregut comprés entre el Cap de Creus o bon xic més enllà, fins a Alacant incloses les Balears; vinculades aquestes activitats i energies és, quan trobarem l'engranatge que posi en marxa totes les característiques biològiques de clima i latitud. [...] Sapiguen lluitar alhora contra l'esperit militar dels pronunciaments, contra l'esperit falsejat durant segles d'una Història d'Espanya elaborada a graient per un criteri centralitzador i dèspota, contra tot esperit tèrbol i avantatgista i contra tot el món, si cal. / Però sapiguen lluitar i imprimiu en la nostra lluita tot el lirisme, grandesa i noblesa de pensament, que tant atrauen la Victòria. / Visca Catalunya. Visca el Casal de la Cultura. (Commeleran, 1937: 11)

El text és una evidència que durant la guerra Commeleran es va interessar per incidir en la preparació intel·lectual de la societat catalana a partir de la temàtica dels dibuixos com a autor mobilitzat i amb la publicació de dibuixos de temàtica literària i algun que altre article d'opinió en els mitjans de comunicació catalans de cultura, com és el cas d'aquest article en defensa del Casal de la Cultura.

Apunts de cabaretera, Concert "Apolo", Barcelona (1936).
Tinta i aiguada sobre paper de 19 x 27 cm

Paisatge urbà amb carreter (1938). Retolador i aquarel·la sobre paper de 22 x 16 cm

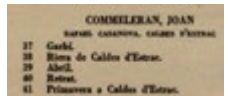
7. Commeleran dibuixa més les vivències de les persones que la guerra i la revolució

Pel que fa a la tasca artística de Commeleran durant la guerra i la difusió del seu art, cal destacar l'exposició de dibuixos que va fer en la Sala Syra el mes de juliol de 1937, sobre la qual Gustavo Cochet Hernández (Carlos Pellegrini/Argentina, 1894 – Funes/Argentina, 1979), president de la Secció de Belles Arts de la CNT (Prece, 2016: 272), va dictar una conferència el dia 14 del mateix juliol.³⁹ Segons Gustavo Cochet, els artistes havien recobrat la dignitat, eren obrers de la nova indústria de les arts plàstiques. Havien deixat de ser bohemis subordinats al caprici i el mal gust dels mecenes. Ara eren artesans que depenien dels seus ideals.

A Commeleran li interessaven més les persones que les activitats bèl·liques, revolucionàries o la propaganda. Hem localitzat diverses obres de 1937 i 1938 molt representatives al respecte, en les quals l'artista reflecteix la vida quotidiana a la ciutat durant la guerra. Són *Pescateria* (1937), una tinta i aquarel·la sobre paper de 19 x 16 cm; *Pescadors* (1937), una altra aquarel·la i tinta sobre un paper de 28 x 20 cm; i *Paisatge urbà amb carreter* (1938), un retolador i aquarel·la sobre paper de 22 x 16 cm. Els tres dibuixos tenen en comú el tema de la preocupació pel menjar, l'obtenció i la comercialització en la ciutat de Barcelona com a nucli urbà de rereguarda i, segurament, també a Caldes d'Estrac on Commeleran tenia llogada una casa i passava temporades. Els dibuixos són una contemplació civil de la guerra i un testimoni de la principal necessitat de les persones: aconseguir menjar.

Pescateria (1937) representa una escena de dones i homes comprant al carrer, on hi ha una caixa de peix al terra en primer terme a la dreta de la imatge; *Pescadors* (1937) capta el desembarcament de les caixes de peix d'un veler; i *Paisatge urbà amb carreter* (1938), on representa el moment en què un carreter s'aproxima a la portalada d'una casa amb jardí amb un sac a l'esquena.

Commeleran també va participar en l'Exposició de Primavera de 1937, que havia substituït al Saló de Montjuïc dels anys precedents. L'Exposició de Primavera de 1937 va ser la primera iniciativa del Consell Municipal de Barcelona normalitzadora de l'art després de l'inici de la guerra i del procés revolucionari. Encara que fora de temps, va consistir a celebrar l'exposició de primavera que tots els anys convocava la Junta Municipal d'Exposicions d'Art de Barcelona amb la col·laboració dels principals artistes de la ciutat; però ara va ser convocada amb el suport del Sindicat

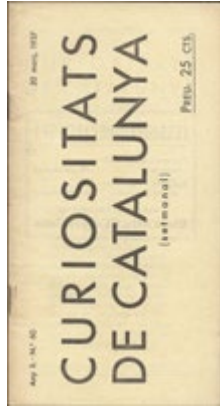

Catàleg de l'Exposició de Primavera de 1937 i detall de la pàgina 11 sobre Commeleran

Pescateria (1937), tinta i aquarel·la sobre un paper de 19 x 16 cm.

³⁹ *La Vanguardia* (diari), 14-07-1937, 22881: p. 02: "Arte y artistas".

d'Artistes, Pintors i Escultors de Catalunya UGT i de la Secció de Belles Arts del Sindicat de Professions Liberals CNT. Es va inaugurar el 15 de juliol en el vestíbul superior de l'estació dels Ferrocarrils de Catalunya de Sàrria (Plaça de Catalunya) amb l'assistència del conseller de Cultura de la Generalitat Carles Pi Sunyer (Barcelona, 1888 – Caracas, 1971), el regidor de l'Ajuntament de Barcelona Víctor Colomer Nadal (Corbins, 1896 – Mèxic, 1960) i el secretari de la Junta Municipal d'Exposicions Joan Merlí. Va estar oberta fins el 31 de juliol de 1937 i van participar 169 artistes amb 330 obres. Commeleran n'hi va exposar cinc: *Garbí*, *Riera de Caldes d'Estrac*, *Abril*, *Retrat* i *Primavera a Caldes d'Estrac* (Junta Municipal d'Exposicions d'Art, 1937: 11).

La participació de Commeleran cal entendre-la com una continuïtat del compromís de Commeleran adquirit amb el Saló de Montjuïc des de 1932; fins i tot la continuïtat s'observa en la persistència dels temes representats. Els paisatges de Caldes d'Estrac s'expliquen pel fet d'estar casat amb Flora Zabalza Iriarte, germana de Josefina Zabalza i esposa del pintor decorador Antoni Graupera, els quals vivien a Caldes d'Estrac, localitat coneguda popularment com Caldetes, on tenia llogada una casa. Aquest és el motiu pel qual el matrimoni Commeleran es va relacionar molt amb Caldes d'Estrac, on van trobar refugi per a viure sempre que ho van necessitar, tant durant la guerra com en la postguerra. Quan Barcelona va començar a ser bombardejada, algunes delegacions diplomàtiques es van establir a Caldetes, declarada ciutat oberta, exempta de bombardeigs. En l'Ajuntament de Caldetes i en nombrosos domicilis particulars del municipi es conserven teles i dibuixos de Commeleran, la majoria bodegons, marines i paisatges urbans caldens (Arrels Cultura, 2010: 20-22).

Commeleran també va fer dibuixos per a il·lustrar els escrits del seu cunyat Antoni Graupera durant la guerra. En març de 1937 Graupera va publicar un article sobre "Caldes d'Estrac" en el setmanal *Curiositats de Catalunya* número 60 (20 de març de 1937) i Commeleran li va fer tres dibuixos, un de la part vella de Caldes d'Estrac vista des de la Torre dels Encantats, l'altre de la Torre dels Encantats vista des de la riera i, el tercer, la font d'aigües curatives (Graupera, 1937a: 354, 355 i 356). En el número 69 (22 de maig de 1937) en va publicar un altre sobre "El general Lacy" i Commeleran li va fer un dibuix sobre la detenció del general i un altre sobre l'afusellament (Graupera, 1937b: 658 i 657). El primer número del setmanal *Curiositats de Catalunya* es va publicar el 4 de gener de 1936 amb la finalitat de fer conèixer totes les valors catalanes en els diversos ordres de les activitats humanes o les que havien influït en la pàtria cata-

lana. Era una publicació promoguda pel nacionalisme català conservador i la dirigia l'arxiver Miquel Codina Farré.⁴⁰

L'absència d'art de guerra en l'Exposició de Primavera de 1937, segons l'opinió de José Álvarez Lopera (1990), serveix per argumentar que va existir una gran diferència en matèria d'art entre la política cultural de la Generalitat de Catalunya i la del Govern de la República Espanyola, sobre tot en l'etapa del ministre comunista Jesús Hernández Tomás (Múrcia 1907 – Mèxic 1971). La investigadora Immaculada Julián González (1983: 251) contradiu aquesta opinió d'Álvarez Lopera i ens diu que la temàtica de les obres presentades en l'Exposició de Primavera de 1937 va ser, d'un costat, obres tradicionals (paisatges, retrats...), i d'un altre, escenes de la revolució i de la guerra.

Segons el mateix José Álvarez (1990), la Generalitat va protegir durant tot el conflicte l'art no compromès amb la guerra. L'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat van aprovar un pressupost de 300.000 pessetes per a contractar els artistes catalans amb un sou de 2.000 pessetes trimestrals a canvi de produir obres per a exposar-les i vendre-les; però amb la condició que si les obres venudes no recaptaven com a mínim 500 pessetes, se'ls cancel·laria el contracte. Podem deduir que la contractació dels artistes és una plasmació de les idees de Gustavo Cochet referides a considerar-los obrers de la nova indústria de les arts plàstiques. Ara eren artesans empleats de la Generalitat i de l'Ajuntament i les creacions depenien dels seus ideals més que de les preferències dels mecenes anteriors; però també dependran dels encàrrecs de les institucions.

El més significatiu de les mobilitzacions dels artistes i dels contractes és que els van permetre la supervivència i la continuïtat de la seua tasca creativa durant la guerra, després de la desaparició dels galeristes i, en el cas de Commeleran, la pèrdua dels subscriptors del Grup d'Artistes Independents. En 1937 la Generalitat també va enviar a Mèxic un vaixell amb 121 obres dels diferents artistes contractats amb la finalitat de subhastar-les; però el vaixell va ser interceptat en alta mar per la flota de guerra franquista.

Un dels dibuixos que millor evidència la relació contractual de Joan Commeleran amb la Generalitat és *Marinada* (1937), una tinta i aquarel·la sobre paper de fil de 25 x 32 cm que va realitzar segurament en el Parc de Montjuïc el 25 de juliol de 1937 durant el "Festival Monstre a profit d'Ajut Català" organitzat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat amb

40 En el dipòsit digital de documents de la Universitat Autònoma de Barcelona hi ha digitalitzats els números 1 (1936, 4 gen.) a 92 (1937, 30 oct.) [URL: <https://ddd.uab.cat/record/53794>] Accés el 25 d'agost de 2018.

la col·laboració dels casals d'Esquerra Republicana de Catalunya i de les joventuts d'Esquerra Republicana i Estat Català en la "Setmana pro-Ajut Català" celebrada entre el dilluns 19 i el diumenge 25 de juliol de 1937 (Figueres, 2005: 135).

Marinada (1937). Tinta i aquarel·la sobre paper de fil de 25 x 32 cm

El dibuix de Commeleran és un testimoni visual de l'actuació de l'Orfeó Català del mestre Millet [Lluís Millet Pagès (el Masnou, 1867 – Barcelona, 1941)], que va executar la sardana *Marinada* del músic valencià Antoni Pérez Moya (València, 1884 – Barcelona, 1964) acompanyat per la Cobla Barcelona AM, la interpretació de la qual va dirigir el mateix Antoni Pérez Moya. La van ballar les colles de sardanistes "Florida" de Foment de la Sardana i "Roses i clavells" de l'Agrupació Sardanista. El testimoni gràfic de la celebració que ens ha llegat Commeleran és un document de primera magnitud, no solament per la representació animada de la cobla, el públic i els sardanistes, sinó pel paisatge urbà amb els arbres, les cases i l'edifici que ens recorda l'ermita de Santa Madrona al fons de l'escena. I sobretot pels diversos personatges representats. Crida l'atenció, en una escena d'alegria, on tots contemplen el ball i escolten els músics, la figura fosca d'una dona trista i mentalment absent del panorama festiu. Està en primer terme a la dreta de l'escena. Va vestida de cap a peus amb roba negra, amb un davantal i un mocador que li cobreix els cabells.

En 1938 no hi va haver cap Exposició de Primavera, però sí que va haver una Exposició de Tardor inaugurada l'1 d'octubre de 1938 en el Casal de la Cultura. Segurament la de primavera no es va fer a causa de les adversitats en les batalles del front d'Aragó i les divisions polítiques internes desencadenades per la persecució del POUM i de la CNT després de maig de 1937 –l'agost de 1937 les autoritats van tancar la sala d'exposicions de la CNT a Barcelona.

Commeleran va participar en l'Exposició de Tardor d'octubre de 1938 (Vayreda, 1938a). El setmanari de literatura, art i política *Meridià* del 21 d'octubre de 1938 va reproduir la seua obra *Reco de Caldes*, un paisatge rural amb un camperol sembrant la terra a Caldes d'Estrac (Vayreda, 1938b). L'Exposició de Tardor va ser organitzada pel govern de la Generalitat, l'Ajuntament de Barcelona i la nova Junta d'Exposicions d'Art de Catalunya creada el dia 27 de maig de 1938. Els organitzadors van demanar obres realitzades des de juliol de 1936, perquè tingueren conformitat amb els temps que corrien (Julián, 1963: 265). També va acudir a l'Exposició del Dibuix i del Gravat celebrada entre el 10 i 26 de novembre de 1938 i organitzada igualment per la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i la Junta d'Exposicions d'Art de Catalunya. Hi van acudir nombrosos dibuixants i gravadors entre dones i homes: Anna Aguilera Gassol, Montserrat Barta Prats (Barcelona, 1906 – 1988), Àngels Cardona i Mont-

Meridià n° 41, (21 d'octubre 1938). "Saló de Tardor 1938".

serrat Fargas; Francesc Almuni (1903 – 1960), Tisner [Avel·lí Artís-Gener (Barcelona, 1912 – 2000)], Antoni Bayo, BON [Romà Bonet Síntes (Barcelona, 1886 – 1966)], Pere Clapera Argelaguer (Sant Fruitós del Bages, 1906 – Barcelona, 1984), Josep Clarà Ayats (Olot, 1878 – Barcelona, 1958) i molts d'altres. Joan Commeleran va guanyar el premi de la Junta d'Exposicions d'Art de Catalunya a un dibuix d'autor mobilitzat i d'assumptes del front. El jurat dels premis, creats per la Generalitat i pel pintor Francesc Planas Doria (Sabadell, 1879 – Barcelona, 1955), va estar presidit per Josep Dunyach Sala (Barcelona, 1886 – 1957) i integrat pels vocals Feliu Elias Bracon (Barcelona, 1878 – ¿? 1948), Francesc Domingo Segura, Emili Bosch Roger i Sebastià Gasch Carreras (Barcelona, 1897 – 1980).⁴¹

Aquesta exposició va coincidir amb una altra del Comissariat del CRIM 16 de Barcelona, organitzada pel mateix Comissariat i per la Comissió de Cultura de la caserna Francesc Macià amb la col·laboració oficial del CRIM n° 16 amb la finalitat de contribuir a la subscripció de roba d'abric per als combatents i en homenatge a la defensa de Madrid amb la venda de les obres exposades.⁴²

Segons la crítica de Magí Albert Cassanyes Mestre (Sitges, 1893 – Barcelona, 1956), publicada en el setmanari de literatura, art i política *Meridià*, en l'Exposició del Dibuix i del Gravat de novembre de 1938 van predominar els dibuixos de tema bèl·lic amb un efectisme melodramàtic, ombrívol i torturat (Cassanyes, 1938: 4). Commeleran havia estat mobilitzat i va testimoniar en els seus dibuixos percepcions personals i fets emblemàtics viscuts de la guerra; però sense renunciar a la seua idiosincràsia. Aquest és el motiu pel qual els dibuixos de Commeleran contrasten força amb els dels autors revolucionaris de l'òrbita soviètica com Helios Gómez.⁴³

Vull destacar un dibuix molt significatiu de Commeleran, que hem rescatat, on representa la marxa d'uns soldats en retirada per un carrer de Llardecans⁴⁴ en 1938. És una composició equilibrada, amb el campanar de l'església del poble al fons del carrer per on desfilen els soldats, la marxa dels quals es observada per un camperol d'edat avançada assegut al costat de la portalada de casa, on hi ha una velleta amb un nen petit contemplant també el pas dels homes armats. Al costat del vell assegut, hi ha dibuixat

41 *La Vanguardia* (diari), 16-11-1938, 23297: 03, "Los premios oficiales en 'la Exposición del Dibuix i del Gravat 1938'".

42 *La Vanguardia* (diari), 15-11-1938, 23296: 02, "Exposición periódicos murales y trabajos artísticos organizada por el Comissariat del CRIM 16".

43 L'estiu de 2014 el Museu Memorial de l'Exili de Catalunya va acollir una exposició d'homenatge de l'obra revolucionària i de guerra d'Helios Gómez. Sobre l'obra revolucionària d'Helios Gómez vegeu (Font, et al. 2013).

44 Segurament el campanar de l'església dedicada a l'advocació de Santa Maria.

Catàleg del Saló de Tardor de 1938 i detall de la pàgina 12 sobre Commeleran.

Llardecans (1938). Tinta, aquarel·la i aiguada sobre paper 22,2 x 32,5 cm

Vella cosint (1938).
Aquarel·la sobre
cartolina de 30 x 21 cm

un burret català negre amb l'albarda. Si volem fer predominar una visió bèl·lica de l'obra, podem titular-la *La 44 Divisió a Llardecans* (1938), perquè l'abril de 1938 la 44 Divisió de l'Exèrcit Popular de la República es va concentrar a Llardecans⁴⁵ després d'haver abandonat Lleida ocupada per les tropes franquistes (Engel, 2005: 305); però Commeleran la va titular *Llardecans* (1938), perquè va fer una representació fonamentalment civil de l'escena del carrer del poble per on passaven les tropes.

És una tinta, aquarel·la i aiguada sobre un paper de 22,2 x 32,5 cm amb una resolució del tema molt emblemàtica d'allò que observava i expressava Commeleran de la guerra amb dibuixos del natural de factura esbossada i aparença inacabada. És una visió fonamentalment civil, tot i representar un episodi del front d'Aragó d'abril de 1938; perquè el primer terme del dibuix l'ocupen els avis amb el net i el burret català amb l'albarda, una bestia vital per a cultivar el camp i sobreviure, els quals estan resignats davant el passar dels soldats i el transcórrer de la guerra. A Commeleran li interessaven més les vivències de les persones que la guerra. En *Llardecans* tornem a voler una contemplació fonamentalment civil de la guerra, com va fer en els dibuixos anteriors, que també està en un dibuix amb soldats, perquè el primer terme l'ocupen l'avi, l'àvia, el net i el burret català amb l'albarda, que pateixen la guerra sense ser-ne protagonistes. La dona ens recorda la del dibuix de la sardana *Marinada*, perquè va vestida de cap a peus amb roba negra, amb un mocador que li cobreix els cabells i un davantal. És de nou una figura fosca, trista i mentalment absent del panorama.

La hipòtesi sobre el predomini de la representació d'una visió civil de la guerra i de les seues repercussions sobre la vida dels catalans en les obres de Commeleran la corrobora també l'única obra sobre la guerra que hem localitzat en la web sobre museus en línia de Catalunya.⁴⁶ Hi trobem 23 referències⁴⁷ d'obres de Commeleran –4 en el Museu d'Història de la Ciutat de Girona, 2 en el Museu de les Cultures del Vi de Catalunya de Vilafranca del Penedès, 5 en el Museu de Valls, 1 en el Museu Marítim de Barcelona, 2 en el Museu de l'Empordà de Figueres, 2 en el Museu de Caldes de Montbui, 1 en el Museu Municipal Vicenç Ros de Martorell, 3 en el Museu

45 El Beato Pere Tarrés (2008: 135, 143, 144, 132, 133, 148, 170, 189, 207, 225, 228, 277 i 332) va estar a Llardecans com a soldat entre abril i novembre de 1938 segon recorda en el seu *diari de guerra*. En la pàgina 145 diu: "he pogut resar el rosari a l'habitació" [en Llardecans].

46 [URL: <http://museusenlinia.gencat.cat/index.php>] Accés el 24 d'agost de 2018.

47 En la web sobre museus en línia de Catalunya no estan donades de alta totes les obres de Commeleran conservades en els museus de Catalunya. Un exemple és el resultat de la consulta que he fet el 24 d'agost de 2018 sobre les obres de Commeleran en el Museu de Montserrat de Monistrol de Montserrat. La web ens diu que n'hi ha dues; però segons els inventaris del mateix museu n'hi ha 28 obres.

d'Història de L'Hospitalet de Llobregat, 2 en el Museu de Montserrat de Monistrol de Montserrat i 1 en el Museu Municipal de Tossa de Mar– però solament una és de 1937, la qual està dipositada en el Museu de les Cultures del Vi de Catalunya de Vilafranca del Penedès. És una aquarel·la sobre paper de 37,5 x 48 cm amb una vista d'un corral de fusta malmès, amb un carro a l'esquerra i quatre gallines

Marinada (1937). Tinta i aquarel·la sobre paper de fil de 25 x 32 cm

Llardecans (1938). Tinta, aquarel·la i aiguada sobre pape 22,2 x 32,5 cm

8. La col·laboració artística de Commeleran en les revistes *Nova Iberia*, *AMIC* i *Meridià* està allunyada de l'agit-prop d'inspiració soviètica

Durant la guerra, Commeleran també va intensificar la col·laboració artística en les revistes catalanes iniciada en 1931 amb aquell dibuix d'una dona a tota pàgina publicat en la revista *D'Ací i d'Allà*;⁴⁸ però ara –entre 1936 i 1939– ho farà en les revistes de nova creació específiques dels temps de la guerra: *Nova Iberia*, *AMIC* i *Meridià*.

Nova Iberia va començar a ser editada en gener de 1937 pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, el qual s'havia creat en Barcelona el 3 d'octubre de 1936. La dirigia Jaume Miravittles Navarra (Figueres, 1906 – Barcelona 1988). Era una revista mensual il·lustrada de qualitat amb l'objectiu d'informar sobre les activitats de Catalunya en el context de la guerra. Es conserven quatre números,⁴⁹ encara que els dos darrers van ser editats conjuntament com a número doble. En els exemplars conservats hi ha il·lustracions realitzades per Antoni Clavé Sanmartí (Barcelona, 1913 – Sant Tropez, 2005) en el número 1, Francesc Domingo Segura en el número 3-4 i Joan Commeleran en el número 2. S'hi van publicar textos de Lluís Companys Jover (Tarrós, 1882 – Barcelona, 1940), Eduard Fontserè Riba (Barcelona, 1870 – 1970), Francesc Galí, el mateix Jaume Miravittles, Mercè Verdaguier, Ramon Vinyes Cluet (Berga, 1882 – Barcelona, 1952) i altres. Commeleran va dibuixar la tapa del número 2 de febrer de 1937. El tema són dos xiquets, una xiqueta amb una nina a les mans i una infermera. El dibuix dona testimoni de l'assistència infantil a càrrec de la Generalitat de Catalunya en els establiments de nova planta o expropiats als particulars.

AMIC era una publicació quinzenal per a l'espai del soldat català de l'Exèrcit de la República editada pels Serveis de Cultura al Front del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. El primer número es va publicar l'1 de gener de 1938. Tenia 8 pàgines d'un format de 45 x 32 cm impreses a quatre columnes. Sembla que va desaparèixer en desembre de 1938; però en l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques de la Biblioteca de Catalunya solament es conserven exemplars fins l'agost de 1938. Hi hem localitzat diversos dibuixos de Commeleran: Tres que il·lustren el conte de Lluís Capdevilla enviat a la revista des del front d'Aragó. Es titula "Poble

⁴⁸ Recordem que en *D'Ací i d'Allà* (revista mensual creada en 1918 i trimestral des del final de 1931), novembre 1931, vol. 20, 167: 440, hi ha un dibuix publicat de Commeleran que representa una dona jove asseguda en una cadira, vista de cara i amb una mirada melancòlica, que l'artista va dibuixar del natural en la Mina de Plom.

⁴⁹ En l'adreça web [<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/novaiberia>] podeu consultar els 4 exemplars conservats. Accés el 3 d'agost de 2018.

Il·lustració de Commeleran per a *Nova Iberia* número 2, febrer de 1937.

AMIC (1938). Capçalera de la revista.

AMIC, nº 3 (febrer 1938). Pàgina de 45 x 32 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de Lluís Capdevilla.

L'oració d'una dona (1938). Carbonet sobre paper de 24 x 30 cm. [Original lliurat a Joan Merlí per a il·lustrar el conte d'Anna Murià publicat en la revista *Meridià* del 22 d'abril de 1938].

AMIC, nº 6/7 (abril 1938). Pàgina de 45 x 32 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de J. Comas.

Negre” i està en el número 3 de la primera quinzena de febrer de 1938. Un altre dibuix que il·lustra el conte de J.Comas titulat “Reflexions d’un soldat” en el número 6/7 de la primera i segona quinzena d’abril de 1938.

Meridià era una revista setmanal nascuda el 14 de gener de 1938 com a tribuna del Front Intel·lectual Antifeixista i es va publicar fins el 14 de gener de 1939 (Torrent, Tasis, 1966: 659). El seu director va ser l’escriptor i pintor Antoni Fuster Valldeperes (Reus 1895 – Barcelona 1942) i el cap de redacció, Joan Merli Pahissa. Els redactors: Sebastià Gasch Carreras, Domènec Guansé Salesas (Tarragona, 1894 – Barcelona, 1978), Lluís Montanyà Angelet (Barcelona, 1903 – Ginebra, 1985), Pere Quart [Joan Oliver Sallarès (Sabadell, 1899 – Barcelona, 1986)], Josep Roure Toront (Barcelona, 1902 – Mèxic, 1955), Manuel Serra Moret (Vic, 1884 – Perpinyà, 1963) i Manuel Valldeperes Jaquetot (Barcelona, 1902 – Santo Domingo, 1970).

La col·laboració artística de Commeleran en *Meridià* es va desenvolupar també entorn a dibuixos per a il·lustrar creacions literàries d’autors catalans, els quals lliurava al seu amic Joan Merli, cap de redacció. Hem localitzat quatre il·lustracions signades per Commeleran.

Meridià (1938). Capçalera de la revista.

La primera està en la pàgina 5 del número 10 de *Meridià* publicat el 18 de març de 1938, on hi ha reproduït un dibuix de Commeleran que il·lustra el conte “El permís” de Joaquim Morera Falcó. El dibuix representa una escena del soldat de permís a Barcelona, en la sala de ball Shangai. El soldat està de peu, amb un cigarret a la mà dreta. Parla amb una noia rossa asseguda. Al fons, les parelles estan ballant. El dibuix il·lustra un dels moments viscut pel protagonista del conte de Joaquim Morera, que va estar destinat en el front d’Aragó. El conte narra les vivències d’un soldat que, després de set mesos en el front, torna a Barcelona de permís. Segons la classificació de María Campillo (2011: 258) sobre les formes narratives coetànies de la guerra civil, el conte de Morera forma part de la literatura de l’experiència amb una descripció episòdica de l’ambient viscut, un apunt impressionista sobre el soldat de permís i la seua mediació reflexiva.

Meridià nº 10 (18 de març 1938). Pàgina de 50 x 35 cm amb una il·lustració de Commeleran per al conte de Morera.

La segona il·lustració signada per Commeleran està en la pàgina 5 del número 15 de la revista *Meridià* publicada el 22 d’abril de 1938, on hi ha reproduït un dibuix que il·lustra el conte “L’oració d’una dona” d’Anna Murià Romaní (Barcelona, 1904 – Terrassa, 2002). El dibuix representa una dona bella amb un ram de flors a les mans, que enfosqueix les dues teles del Greco que contempla al fons de l’escena. Un vell vestit de negre i cara de sàtir mira la dona i li assenyala una de les teles, la de Sant Lluís de Gonçaga, el sant de la virginitat. El dibuix il·lustra el moment inicial del conte d’Anna Murià, novel·lista i secretaria de la Institució de les Lletres Catalanes fundada per la Generalitat de Catalunya en setembre de 1937. El

conte narra la visita al museu d’una dona que escampa un aire de temptació, la bellesa de la qual enfosquis les obres d’art del Greco que contempla. Un home de negre vell amb cara de sàtir li mostra la tela de Sant Lluís de Gonçaga i li proposa resar la vella fórmula doctrinal del parenostre; però la dona no pot recitar-lo, perquè quelcom li entela la memòria. Llavors, recita una oració imprevista, feta d’ella mateixa, mai dita, que ocupa la majoria de la narració, on repassa tota la seua vida.

La tercera il·lustració està en la pàgina 5 del número 20 publicat el 27 de maig de 1938, on hi ha reproduït un dibuix que il·lustra el conte “Joan de la Sort” de Josep Torrella Pineda (Sabadell, 1909 – 2003). El dibuix representa dos homes conversant en la coberta d’un vaixell que navega. El conte narra com Joanet es desempallega de la preocupació de la seua sort i s’obsessiona per esdevenir víctima de grans calamitats. Ho fa després d’un viatge d’aqueixos que conviden els desconeguts a fer-se les confessions més íntimes. El dibuix de Commeleran il·lustra el moment de la conversa de Joanet amb el desconegut.

La quarta està en la pàgina 5 del número 26 de *Meridià* publicat el 8 de juliol de 1938, on hi ha reproduït un dibuix que il·lustra el conte “L’agonia d’un infant” d’Edgard Farrena. El dibuix representa un home assegut en una cadira al costat de la filla moribunda en el llit, la Dolors. El conte és un relat sobre la desesperació dels familiars i el dubte sobre la bondat de Déu, perquè s’emporta una ànima tendra.

Un fet singular i alhora significatiu de la llibertat pictòrica de Commeleran durant la guerra és que mai no va renunciar al seu compromís humà, religiós i català. Ho demostra el conjunt de la seua obra; però sobretot el dibuix que il·lustra el conte d’Anna Murià “L’oració d’una dona” d’abril de 1938 i, principalment, l’obra encara no referenciada en este article *Escena nadalenca [Sagrada Família]* (1937), un llapis al carbó i aquarel·la sobre paper de 28,5 x 22,5 cm amb marca d’aigua La Celidense dibuixat per al Nadal de 1937.

En una llar humil, ens representa una escena familiar de felicitat serena. Un pare i una mare contempen somrients el seu fill, qui mira la mare mentre agafa una cinta que el pare li ofereix com si estiguera jugant amb ell. Mentre, la mare sembla que li vol donar unes farinetes. L’escena és observada des de la finestra per un colom. Aquest moment familiar i quotidià evoca, pels personatges que hi apareixen, la Sagrada Família i l’Esperit Sant. L’absència de l’aurèola els humanitza; però sense dubtes són els personatges principals del Nadal. L’artista sempre va tenir present la celebració del Nadal amb la rememoració de Jesús, Josep, Maria i l’Esperit

Meridià nº 15 (22 d’abril 1938). Pàgina de 50 x 35 cm amb una il·lustració de Commeleran per al conte de Murià.

Meridià nº 20 (27 de maig 1938). Pàgina de 50 x 35 cm amb una il·lustració de Commeleran per al conte de Torrella.

Meridià nº 26 (8 de juliol 1938). Pàgina de 50 x 35 cm amb una il·lustració de Commeleran per al conte de Farrena.

Il·lustracions de l'article "Opinions d'un pintor. Goya i l'art revolucionari". Revista *Mirador* nº 390 (9 d'octubre 1936)

Sant. Segons Commeleran (1962: 42), el Nadal "ens predisposa a tots, ens retorna a espais més purs, no contaminats per la fredor".

Miguel Ángel Gamonal (2014: 173 i 186) situa a Joan Commeleran entre els exemples de pràctica artística del nacionalisme català en la revista *Mirador*, que no era de l'agit-prop d'inspiració soviètica, ens diu. L'opinió de Gamonal corrobora la nostra visió. A Commeleran li van interessar més les vivències de les persones que les activitats bèl·liques, revolucionàries o la propaganda. Les temàtiques de les seues creacions artístiques es van mantenir allunyades de l'agit-prop d'inspiració soviètica com ho demostren les il·lustracions publicades a *Nova Iberia* i *Meridià*, les obres rescatades dels antiquaris que hem reproduït en el catàleg, l'aquarel·la conservada en el Museu de les Cultures del Vi de Catalunya de Vilafranca del Penedès i les que va mostrar en les exposicions de 1937 i 1938 sobre les quals ens informen els catàlegs respectius i la premsa de l'època. Totes elles constitueixen una documentació gràfica de primera magnitud per a conèixer millor les vivències de les persones no combatents durant la guerra a Catalunya, algunes activitats culturals organitzades per la Generalitat i la pràctica per part dels catòlics d'un intimisme religiós en la rereguarda republicana. Com va dir en el seu moment Joan Perucho (1991), les seues obres atresoren la memòria del país, que és Catalunya.

L'oració d'una dona (*Meridià* nº 15, 22 d'abril de 1938)

Escena natalenca [Sagrada Família] (1937), llapis al carbó i aquarel·la sobre paper de 28,5 x 22,5 cm amb marca d'aigua La Celidense

Hard news 38.

Comme l'ancien

9. Commeleran sobreviu durant la postguerra gràcies al suport dels amics catòlics catalanistes

Els primers anys de la postguerra van ser extremadament difícils per a Joan Commeleran. Encara no hem trobat documentació sobre què li va passar en 1939 quan les tropes franquistes van ocupar Catalunya. Estic desenvolupant una investigació al respecte.⁵⁰ Va ser una època de fam i incerteses. Solament se'n sortirà amb el treball de temes religiosos en lloc dels que havia fet fins llavors, és a dir, les vivències de les persones, els paisatges urbans animats i les dones dels suburbis de Barcelona. Però el canvi de prioritats temàtica no va ser immediat i, tot i fer-lo, mai no va compartir les directrius de l'art franquista, motiu pel qual no pot ser considerat un pintor i dibuixant franquista. Encertadament, Xavier Barral (1996) distingeix entre art del franquisme i art sota el Franquisme en la introducció del llibre col·lectiu *L'Art de la victòria: belles arts i franquisme a Catalunya* per a diferenciar com cal els artistes catalans de l'època franquista. Nosaltres podem afirmar que Joan Commeleran és un artista sota el Franquisme segons les precisions de Xavier Barral.

El canvi de temàtica el farà aconsellat per i amb el suport de Manuel Brunet Solà (Vic, 1889 – Figueres, 1956), el qual tampoc no pot ser considerat un intel·lectual franquista (Montero, 2016). Manuel Brunet ens dona un testimoni de primera mà sobre el canvi temàtic en un article publicat en el setmanari *Destino* el 6 d'octubre de 1945. Va qualificar Commeleran d'esforçat renovador de la pintura religiosa; que pintava les anunciacions per devoció i que havia decorat amb legions d'àngels la capella del Sagrament de Santa Maria del Mar (Brunet, 1945: 15).

Els tres primers anys de la postguerra van ser extremadament difícils perquè Commeleran havia perdut, per un costat, els ingressos fixos dels subscriptors del Grup d'Artistes Independents de 1932–1935 –interromputs quan va esclatar la guerra el juliol de 1936– i per l'altre, el sou de la Generalitat de Catalunya com artista mobilitzat del Comissariat de Propaganda durant la guerra –interromput quan les tropes de Franco van ocupar Catalunya en gener de 1939.

A més, la majoria dels seus amics avantguardistes i companys de professió en els temps de la Segona República havien marxat a l'exili o patien les conseqüències de la repressió franquista. Els excompanys pintors membres del Grup d'Artistes Independents Josep Gausachs i Francesc Camps

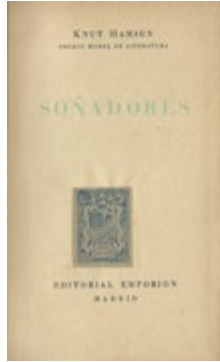
⁵⁰ Per a saber-ne més sobre l'artista durant la postguerra podeu consultar l'article de Josep Maria Cadena (2002) publicat en el centenari del naixement del pintor i la veu Joan Commeleran en el blogspot *Pintors i dibuixants catalans* [URL: <https://pintors-catalans.blogspot.com/>]. Accés el 4 d'agost de 2018.

Retrato d'home amb boina, Artajona (1940). Llapis i aquarel·la sobre paper de 29 x 22 cm

Paisatge urbà, Caldes d'Estrac (1940). Llapis i aquarel·la sobre paper de 56 x 43 cm

vivien en l'exili. Ambdós van refer la seua vida durant una llarga estada lluny de Catalunya (Cabañas, 2003: 650). El primer a Santo Domingo des de 1940, on va morir l'any 1959 (Pérez Pérez, 2016: 54). Francesc Camps a Mèxic, encara que va tornar a Barcelona. Recordem que en 1980 va gaudir de l'exposició d'homenatge al grup celebrada cinc anys després de la mort de Franco (Gutiérrez, 1980: 29).

El dibuixant humorista Alfred Pascual Benigani, amb qui va decorar un popular cabaret de la Rambla de Santa Mònica en 1931, el Café Català, estava exiliat a Londres, on va morir en 1995. Els companys del Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de Catalunya UGT Apel·les Fenosa Florensa, a París on va morir en 1988, i Ramón Martín Durbán Bielsa, a Caracas on va morir en 1968. El president de la Secció de Belles Arts de la CNT Gustavo Cochet, que l'havia ajudat durant la guerra, i l'amic Joan Merli, que també el va ajudar com a secretari de la Junta Municipal d'Exposicions entre 1932 i 1934 i en 1937, i com a cap de redacció del setmanari *Meridià* entre 1938 i 1939, per al que Commeleran va dibuixar il·lustracions en 1938, estaven exiliats a l'Argentina (Prece, 2016 i Spiegel, 2001). Etc.

Però Commeleran no va afrontar els difícils anys de la postguerra sense amics. S'hi van quedar alguns, que van poder evitar la repressió, i en van arribar d'altres d'abans de la guerra amb les tropes d'ocupació de Franco, els quals havien marxat a l'exili durant la guerra i ara retornaven amb les tropes d'ocupació. Un dels amics que primer va ajudar Commeleran va ser Josep Janés Olivé, el qual va evitar els efectes de la repressió franquista amb el suport i els avals del grup de catalans col·laboradors de la revista *Destino*, principalment Eugeni d'Ors Rovira (Barcelona, 1881 – Vilanova i la Geltrú, 1954).

En 1940, després de ser alliberat, Josep Janés va fundar l'editorial José Janés –fusionada en 1959 amb el grup Plaza (Mengual, 2013)– i va dirigir diverses col·leccions en castellà a mig camí entre el llibre il·lustrat i la bibliofília –*Ánfora*, *Constelación*, *Gacela*, *Las quintaesencias*, *La Rosa de Piedra*, etc., per a les quals va encarregar dibuixos a Commeleran entre altres pintors i dibuixants catalans necessitats. Recordem que Commeleran ja havia dibuixat il·lustracions durant la Segona República incorporades als llibres de la col·lecció *Quaderns Literaris* iniciada pel mateix Josep Janés en 1934. Hem localitzat un total de vuit llibres il·lustrats per Commeleran entre 1941 i 1943 per a José Janés i altres editors (Taula 2).

José Janés, durant la postguerra, va gestionar traduccions al castellà d'autors rellevants de la literatura universal i va fer edicions amb frontispicis acolorits a mà pels mateixos artistes, els quals afegien valor a les edicions. Hem localitzat tres novel·les amb gravats en el frontispici acolorits

a mà pel mateix Commeleran. Són: *El Señor de San Francisco* d'Ivan Bruni (1941), *Las lagunas de la Double* de Geneviève Fauconnier (1942) i *Un hombre se asoma a su pasado* de Maurice Constantin-Weyer (1942).

Entre 1939 i 1943 Commeleran va continuar dibuixant i pintant bodegons, retrats i paisatges urbans que malvenia a Barcelona, a Caldes d'Estrac i a Artajona. La família Commeleran passava temporades en tots tres municipis. Recordem que Caldes d'Estrac era un refugi segur per la vinculació mantinguda gràcies al fet de viure-hi la germana de la seua esposa. Artajona també, perquè residien els pares de la seua esposa i era la llar on deixar els fills amb els avis materns. Ambdós municipis van ser els llocs on la família s'evadia dels problemes econòmics i de salut que patien a la Barcelona de la postguerra. La cunyada, el cunyat i els pares de la dona els acollien sempre que ho necessitaven.

Hem localitzat diverses obres d'aquesta època. Una és un paisatge urbà de Caldes d'Estrac datat en 1940 dibuixat a llapis i aquarel·la sobre un paper de 56 x 43 cm. Una altra, un retrat d'un home amb boina dibuixat a Artajona en 1940 a llapis i aquarel·la sobre un paper de 29 x 22 cm. Un altre, una escena a guaix d'un diumenge als Banys de Marcelino de Caldetes datada en 1941 sobre una cartolina de 23 x 30 cm. Una altra, una aquarel·la sobre cartolina de 20 x 25 cm amb una escena interior de taberna a Artajona de 1942. Una altra, una aquarel·la sobre paper de 28 x 22 cm d'un paisatge urbà d'hivern a Barcelona de 1942. Altres de 1943 són un guaix sobre cartolina de 21,5 x 28,5 cm d'un diumenge a la platja semblant al diumenge als Banys de Marcelino de 1941; un carbonet sobre paper de 18 x 26,5 cm sobre la Rambla de les Flors de Barcelona; un dibuix a llapis sobre paper de 14 x 10 cm amb un retrat de dona al Café Suís de la Plaça Real 17 de Barcelona i un dibuix a llapis sobre paper de 16 x 18 cm amb una escena interior del mateix Café Suís.

Commeleran expressava així la seua poètica pictòrica de la vida urbana i social quotidiana d'Artajona, Caldes d'Estrac i Barcelona durant la postguerra, igual que ho havia fet durant la Segona República i la Guerra Civil. El de Commeleran no era un art al servei del Franquisme, més bé un art que va haver de desenvolupar en l'època franquista, en uns anys difícils, de repressió política, de fam i d'una pressió constant de l'Estat sobre els artistes amb articles i proclames de la doctrina del franquisme. Un exemple excel·lent són els dos dibuixos i pintures dels paisatges de la platja amb gent contemplant les proves de la regata organitzada pel Club Marítim de 1941 i 1943. En els dibuixos va prestar més atenció al públic que mirava la regata des de la platja dels Banys Marcelino que als balandres que hi competien, els quals estan al fons de l'escena.

Taula 2: Llibres amb il·lustracions de Commeleran publicats entre 1941 i 1943 per a Josep Janés	
1941	<ol style="list-style-type: none"> HAMSUN, Knut (1941): <i>Soñadores</i> (Trad. de R. Pérez Bances). Barcelona: Emporion. Il·lustracions de Joan Commeleran [15 gravats de mitja pàgina i deu vinyetes]. 160 pàgines. 17 x 11 cm. Tela editorial amb tapa dura. (Col·lecció: La Rosa de Piedra nº 9. Directors Josep Janés Olivé i Fèlix Ros. Imprès en març de 1941 en els tallers gràfics d'Agustín Núñez, c/ París 208 de Barcelona). Pseudònim amb el qual signava les obres Knut Pedersen (1859-1952). Premi Nobel de Literatura de 1920. BUNIN, Ivan (1941): <i>El Señor de San Francisco</i> (Traducció de Pedro Camacho). 1ª ed. Barcelona: Edicions de la Gacela. Il·lustracions de Joan Commeleran [: una en el frontispici i tres gravats]. 82 pàgines. 11 x 8,5 cm. Enquadernació editorial amb sobrecoberta i tapa dura. (Col·lecció: Constelación I: Premios Nobel. Director Josep Janés Olivé. Imprès en novembre de 1941 a Barcelona). Nom amb el qual signava les obres traduïdes del rus de Ivan Alekséievitx Bunin (1870-1953). Premi Nobel de Literatura de 1933.
1942	<ol style="list-style-type: none"> FAUCONNIER, Geneviève (1942): <i>Las lagunas de la Double</i> (Traducció de Luis Jordá). Barcelona: Edicions Ánfora. Frontispici, pintat a mà, de Joan Commeleran. 177 pàgines. 19 x 13 cm. Tela editorial. (Col·lecció Ánfora. Director Josep Janés Olivé. Imprès en febrer de 1942 en el tallers gràfics Agustín Núñez, c/ París 208 de Barcelona). Geneviève Fauconnier (1886-1969) va ser Premi de novel·la Femina de 1933. STORM, Theodor (1942): <i>El jinete del caballo blanco</i> (Traducció de Kathe von Blankenstein). 1ª Edició. Barcelona: Librería Editorial Argos. Il·lustracions de Joan Commeleran [una vinyeta i quatre gravats]. 166 pàgines. 17 x 12 cm. Rústega amb solapes. (Col·lecció Calesa. Imprès en febrer de 1942 en el tallers de Atlántida A.G., c/ Roger de Flor 5 de Barcelona). Nom amb el qual signava les obres Hans Theodor Woldsen Storm (1817-1888). SHAW, Bernard (1942): <i>Las quintaesencias</i> (Estudi i selecció de José María Camps). 1ª ed. Madrid: Ediciones de la Gacela. Vinyetes de Joan Commeleran [: 313 vinyetes]. 177 pàgines. 17 x 10,30 cm. Tela editorial. (Cinquè llibre de la col·lecció Las quintaesencias. Director Josep Janés Olivé. Imprès en maig de 1942 en el tallers gràfics Agustín Núñez, c/ París 208 de Barcelona). Nom amb el qual signava les obres George Bernard Shaw (1856-1950). Premi Nobel de Literatura de 1925 i Oscar pel guió adaptat de la pel·lícula Pigmalió el 1938. CONSTANTIN-WEYER, Maurice. (1942): <i>Un hombre se asoma a su pasado</i> (Traducció de José Zambrano). 1ª ed. Barcelona: Edicions de la Gacela. Il·lustracions de Joan Commeleran [: un gravat en el frontispici, un gravat de mitja pàgina i una vinyeta]. 240 pàgines. 18,5 x 11 cm. Tela editorial amb tapa dura. (Col·lecció Gacela. Premi Concourt 1928. Director Josep Janés Olivé. Imprès en octubre de 1942 en la tipografia La Académica de Herederos de Serra y Rusell, c/ Enrique Granados 112 de Barcelona). Aquesta obra de Maurice Constantin-Weyer (1881-1964) va ser premi Goncourt de 1928. UNDSET, Sigrid (1942): <i>La edad feliz</i>. Barcelona: Ediciones Ánfora, Barcelona. 1ª Edició. Tela editorial amb sobrecoberta. 76 pàgines. 16 x 11 cm. Il·lustracions de Joan Commeleran. (Colecció Libelula. Director Josep Janés Olivé). Sigrid Undset (1882-1949) va ser Premi Nobel de Literatura de 1928.
1943	<ol style="list-style-type: none"> JUAN ARBÓ, Sebastián (1943): <i>La luz escondida</i>. Barcelona: Iberia-Joaquín Gil, editor. Il·lustracions de Joan Commeleran [dues en les sobrecobertes, una en la coberta, 8 vinyetes, una per pàgina, i cinc gravats de pàgina exempta]. 216 pàgines. 19 x 13. Tela editorial amb sobrecobertes. (Col·lecció La Veleta. Imprès en 1943 en el tallers gràfics Agustín Núñez, c/ París 208 de Barcelona).

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres originals localitzats.

El treball de Commeleran sobre la regata⁵¹ de l'octubre de 1941 va coincidir amb la inauguració de la temporada d'art barcelonina amb una extraordinària profusió d'exposicions. Hi havia 23 sales d'exposicions obertes a la ciutat: Establiments Maragall (Sala Perés), Galerías Layetanas, Sala Gaspar, La Pincoteca, Sala Busquets, Syra, Barcino, Museum, Galerías Costa, Galerías Pallarés, Galerías Augusta, Arce, Galería Española, Casa del Libro, Alpha, Galerías Verdaguer, Librería Dalmau, Casa del Greco, Librería Mediterránea, el nou establiment de la Librería i Editorial Argos, Sala Pictoria, Galería Domingo i Fayans Catalán.⁵² Però l'avantguardisme de Commeleran no estava ben considerat per les directrius de l'art del nou règim franquista. Segons Michelle Vergnolle Delalle (2008: 38), la Sala Perés, les Galerías Layetanas y la Sala Gaspar van fer negoci comercialitzant obres mediocres de pintors antiquats sense contradir la censura.

Diumenge a la platja (1943). Guaix sobre cartolina de 21,5 x 28,5 cm

Escena de taberna, Artajona (1942). Aquarel·la sobre cartolina de 20 x 25 cm

51 Sobre les regates de l'època consulteu: *El Mundo Deportivo* (diari), 23-10-1941,5628: 1: "Hoy en el puerto. La primera prueba de la Regata "Snipe" ...y final de la 6 metros fórmula internacional".

52 *La Vanguardia Española* (diari), 05-10-1941, 23413: 6: "De arte. Ante la inauguración de la temporada. Veintitrés salas de exposiciones en nuestra ciudad".

10. Les bones crítiques artístiques dels amics de Commeleran no augmenten la venda d'obres ni en 1942 ni en 1943

La primera notícia de postguerra que hem trobat sobre Commeleran a la premsa és una referència indirecta –perquè no és d'una exposició de Commeleran– amb motiu d'una crítica de José María Junoy Muns (Barcelona 1887 – 1955) sobre una exposició de paisatges urbans de Juan Escayola a la Sala Parés el gener de 1940. Tot i que Commeleran no exposava, Junoy el va mencionar i el qualifica d'artista que s'havia distingit amb visions personalíssimes dels aspectes de la ciutat i dels suburbis de Barcelona (Junoy, 1940). Segurament Commeleran no molestava excessivament al nou règim, perquè era un pintor catòlic que abans de la guerra havia pintat i dibuixat paisatges, natures mortes i retrats.

Més completa és la segona notícia de postguerra favorable a l'obra de Commeleran escrita pel crític d'art i també pintor Rafael Benet Vancells, el qual ja havia fet crítiques de l'obra de Commeleran durant la Segona República (Benet, 2006: 7). És un article publicat en la secció d'arts i lletres del número 233 del setmanari *Destino* corresponent al 3 de gener de 1942 titulat: "El pintor Juan Commeleran, por Rafael Benet":

Hace años admiro al artista Juan Commeleran. Su camino, hasta hoy, no ha sido fácil en ningún sentido, ya que su medida espiritual es distinta a la mediana y más corriente. [...] Commeleran es de los que creen en lo viviente, mejor sería decir de los que sienten lo directo y vivo: de los que jamás han sido esclavos de la teoría ni de la técnica. Ni supersticiones teóricas ni técnicas en la obra de este artista, que es de los que no pintan por pintar, sino de los que tienen necesidad de pintar, de decirnos algo muy íntimo y fuerte. [...] El pintor Commeleran es de los que repugna todo academicismo –todo amaneramiento– sea de derecha o de izquierda; tan nefando el uno como el otro. Es un poeta. Como se escribió de Regoyos, es de los que pinta arrodillado ante las criaturas de Nuestro Señor. [...] es hombre de su época –no niega el hecho cósmico de la época– como no lo ha negado ningún gran artista, desde Velázquez y Rembrandt hasta Renoir; sin embargo, como ellos, superó los escollos de la época, andando hacia adelante, [...] Commeleran es un independiente, pero lo es por gracia de Dios. Siente la tragedia del suburbio y del barrio bajo, la idílica melancolía del parque cerca del mar y la égloga fuerte del campo. La renovación temática –tan ensalzada años atrás– existe en su obra, pero no es su meollo. Los temas son lo de menos para Commeleran. Pintará tanto un paso a nivel como el paisaje rural –el sobrio paisaje navarro. [...] Y es tan pintor como

Destino nº 233 (3 de gener 1942). "El pintor Juan Commeleran, por Rafael Benet".

Retrat de dona al Café Suís de Barcelona
(1943). Llapis sobre paper de 14 x 10 cm.

Destino nº 236 (24 de gener 1942). "Las exposiciones y los artistas. Juan Commeleran".

dibujante; un dibujante a la manera pictórica de Rembrandt. Así pues, como Theocopulos, podría decir que "el colorido es superior al dibujo", porque también sus dibujos son pinturas, ya que, más que la línea y el volumen, siente el artista ante todo el drama de la luz, cuya expresión basa, lo más comúnmente, en rasgos y manchas. [...] Pronto Commeleran ofrecerá una selección de su obra a los amateurs barceloneses. Antes de esta próxima exposición, el artista había mostrado ya otros conjuntos; pero nunca en pintura, sino fuera, esporádicamente, había llegado a la altura actual. En sus dibujos, la prestancia expresiva había sido lograda hacía ya tiempo; ahora Commeleran, con los medios más ricos y difíciles de la pintura al óleo, logra lo que ya había logrado con la caligrafía o el claroscuro de su lápiz litográfico. [...] Si el instinto artístico del barcelonés afortunado fuera tan seguro como lo fue, por ejemplo el del rey Felipe IV, Commeleran indudablemente ocuparía en seguida un buen lugar en numerosas colecciones. (Benet, 1942).

Les paraules de Benet confirmen la qualitat de Commeleran com a dibuixant, que ja havia estat profusament afalagada pels crítics d'art durant els anys de la Segona República; però mostren un oblit intencionat d'aquella època passada de compromís social i català. Com si Commeleran sortís del no rés. Ens presenta un artista independent, pobre, sense taller, que pinta a casa amb la presència de la família que ha d'alimentar. Que és un artista amb un talent i unes habilitats dignes dels pintors innovadors més respectats en els anys de la postguerra. Benet també anunciava en l'article una exposició propera del pintor després d'elogiar-lo, de la qual hem trobat notícies en el diari *La Vanguardia Española* del 14 de gener de 1942, on la llibreria editorial Galerías del Arte ARGOS (Passeig de Gràcia, 30 de Barcelona) va llogar un espai publicitari on anunciava que el 17 de gener Joan Commeleran mostraria les seues obres. ARGOS també va contractar espais publicitaris per anunciar-ho en la revista *Destino* del dies 24 i 31 del mateix gener de 1942.

La crítica de l'exposició va ser molt favorable, com es pot veure a continuació, encara que desconeixem el resultat de la venda d'obres. El text de la crítica el va signar J. T. [segurament Joan Teixidor Comes (Olot, 1913 - Barcelona, 1992)] i es va publicar en la secció "Las exposiciones y los artistas" de la revista *Destino* del 24 de gener de 1942:

Juan Commeleran es de los que llegan un poco tarde. En rigor debe considerarse su actual Exposición en Argos como la primera de las suyas, fruto de largos años de aprendizaje y estudio, claro reflejo de una voluntad muy firme. El artista gozaba de amplio crédito entre unas minorías selectas, atentas al desarrollo de una de nuestras me-

jores vocaciones de pintor. Pero faltábale el último contacto con un público inconexo, [...] Commeleran ha rehuido siempre el éxito fácil. Hace ya muchos años podía haber ocupado un envidiable puesto entre nuestras filas de artistas distinguidos y prósperos. Pero prefirió su soledad, la rígida concentración de su espíritu, el trabajo lento y apasionado. [...] Quienes ignoraban su obra se asombrarán, sin duda, de su madurez. Los que ya le conocíamos nos alegramos en el alma del feliz resultado de tanta tenacidad. La humilde y sobria vocación, el pasmo ante la naturaleza y los hombres que J.B. Solericens calificaba justamente de maragalliano, permitieron esta eclosión magnífica. [...] Las telas de Caldetas constituyen la parte amable, tranquila, de este conjunto. En ellas el artista resuelve precisos problemas de luz y construcción. Los matices adquieren importancia primordial. [...] La vista de Artajona, como pintada sobre vidrio, es de una decorativa claridad que nos conmueve. Más suyas nos parecen las telas "Calle de Artajona" y "Mieses". Interesantísima su "Anciana navarra", llena de carácter, símbolo audaz y ambicioso. [...] Pero donde el artista desenvuelve con más brío su personalidad es en aquellas telas de tema suburbial que acertadamente presiden el conjunto. En ellas compruébese toda la potencia plástica y poética de esta pintura. Sin trabas, espontánea la sensibilidad de Commeleran se detiene en estos dramáticos conjuntos. Ya hemos señalado "Paso a nivel", la más original de las obras expuestas. Admírense también "Huerto en el suburbio", tan grave y noble de colorido, y "Calle de Sans", finísimo estudio de grises. [...] Por último, no podemos dejar de aludir a los maravillosos dibujos que acompañan a estas pinturas. Commeleran habíase acreditado suficientemente en este género difícil. Refuerza ahora su posición. Su agudeza, su sentido del color y de la vida hallan cauces apropiados en estos breves e incisivos retratos. "Maternidad" es, para nosotros, una muestra definitiva de este arte excepcional. (Teixidor, 1942).

Joan Commeleran va inaugurar una altra exposició el dia 1 de maig de 1943 a Galeries Reig (Passeig de Gràcia 15 de Barcelona) segons la publicitat publicada al diari *La Vanguardia Española* el 30 d'abril anterior. El llavors crític d'art Tristán La Rosa Ball-llovera (Barcelona 1915- Baltimore 1990) li va fer una crítica prometedora i benèvola. Va dir que Joan Commeleran, tot i ser un dels pintors més discutits en aquell moment per la crítica, podia arribar a ser un dels artistes representatius de l'actualitat degut a la manera com exterioritzava les seues vivències i degut igualment a la seua visió particular del món i de les coses. Que era portador d'una veritat que, com a pròpia, és única. Segons Tristán, militava entre "la reduïda plèiade de pintors capaços d'oferir-nos una nova interpretació del

Rambla de les flors, Barcelona (1943). Carbonet sobre paper de 18 x 26,5 cm

Paisatge urbà d'hivern, Barcelona (1942).
Aquarel·la sobre paper de 28 x 22 cm

paisatge”, perquè el fons i el contingut dels seus quadres era l'espiritual resultant del maridatge entre la realitat exterior i el seu sentir. Va comparar la seua pintura amb la d'alguns artistes moderns francesos, sobre tot en el cas de les obres exposades que es titulaven *La Cobia (Caldetas)*, *Fuenterrabía* i *Amanecer*. (La Rosa, 1943).

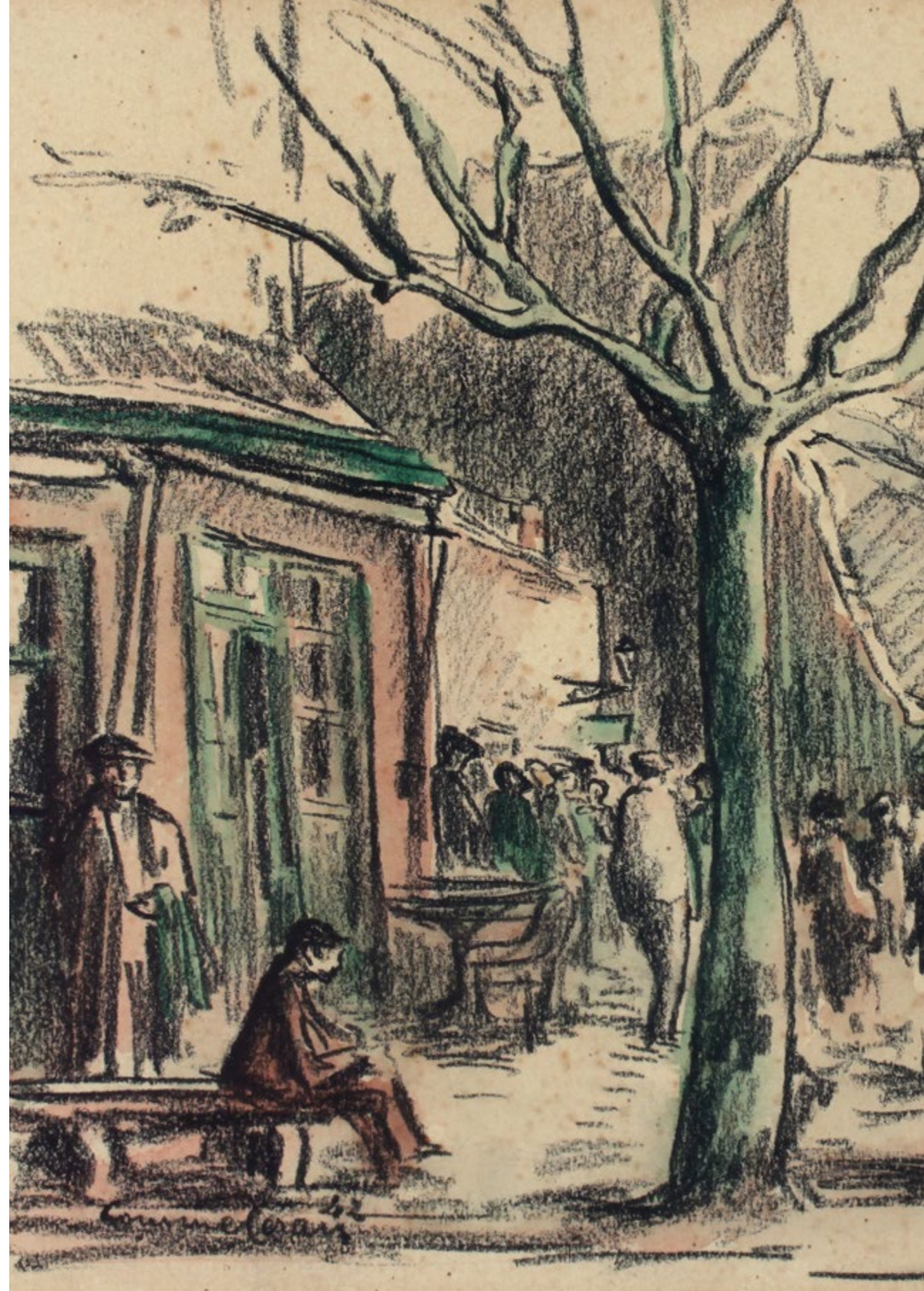
La crítica de la mateixa exposició signada per J. T. en la secció “Las exposiciones y los artistas” de la revista *Destino* del 8 de maig de 1943 també va ser molt favorable, com es pot veure a continuació, però tot i les afalagadores paraules dels crítics, l'exposició va ser un fracàs pel que fa a la venda d'obres y no va aconseguir el ingressos que necessitava urgentment per a sobreviure.

Comparándola con la del año pasado, esta actual exposición de Commeleran tiene la innegable ventaja de una mayor unidad. Una vez admirados estos óleos, no hay duda sobre lo que constituye el norte actual de este inquieto y sensibilísimo artista. Algunas posibilidades que se insinuaran en su obra anterior, se abandonan hoy para hacer más libre el exclusivo vuelo de una concepción intimista y lírica del asunto pictórico. El artista prescinde de su realismo más descarnado y suelto, para complacerse en una creación de motivos que se arbitran plásticamente partiendo de una emoción sentimental. Subrayar el exceso de fuerza descriptiva y alusiva que se amaga en ellos, constituye el mayor interés de esta pintura. (Teixidor, 1943)

Les obres de Commeleran no eren ni del gust del nou règim ni dels col·leccionistes. Les vendes de Commeleran no van ser suficients per a sobreviure mínimament. En el futur, solament se'n sortirà amb el treball de temes religiosos en lloc dels que havia fet fins llavors, és a dir, les vivències de les persones, els paisatges urbans animats, els bodegons, els retrats i les dones dels suburbis de Barcelona. El canvi de prioritat temàtica el farà aconsellat per Manuel Brunet Solà.

Retrat de Manuel Brunet amb vistes de Montserrat i àngels, Capçalera (1948). Tinta sobre paper de 25 x 16 cm

Escena dels monjos amb xiquet (1944).
Guaix sobre paper de 50 x 36 cm

11. L'estada de Commeleran al Monestir de Montserrat en 1943 és decisiva per al canvi de temàtica artística amb el suport de Manuel Brunet

Gràcies a la correspondència enviada per Joan Commeleran a Manuel Brunet, la qual es conserva en el Fons documental Manuel Brunet de la Biblioteca de la Universitat de Girona⁵³ que recull l'arxiu personal d'aquest escriptor i periodista, podem conèixer les vicissituds del pintor per a remuntar les dificultats de la postguerra. La correspondència ens permet de seguir l'ajuda que va rebre de Manuel Brunet amb un seguit de gestions personals fins la data de la mateixa mort de Brunet l'any 1956. A més a més, les cartes d'altres persones conservades en el mateix fons documental ens donen notícies sobre les gestions a favor de Commeleran fetes pel músic i poeta Joan Llongueras Badia (Barcelona 1880 - 1953), l'escriptor Joan Baptista Solervicens Pollina (Barcelona 1904 - 1961) i l'advocat Isidre Archs Riqué (1910-1991), l'ajuda dels quals coneixem gràcies a les cartes que tots tres i el mateix Commeleran van enviar a Brunet.

Les gestions de Brunet a favor de Commeleran amb la correspondència van estar complementades amb una sèrie d'articles favorables sobre la seua obra artística publicats pel mateix Brunet o pels seus amics en el setmanari *Destino* i en el diari *La Vanguardia Española*, una mostra dels quals hem vist més amunt. No està de més recordar, abans de seguir, que el setmanari *Destino* va ser fundat en Burgos el 1937 en castellà per un grup de catalans passats al costat de Franco encapçalats per l'editor Josep Vergés Matas (Palafrugell 1910 - Barcelona 2001) -Josep Vergés serà uns dels fundadors de l'editorial Destino en 1942 i dels premis Nadal i Josep Pla (Vergés, 2007). Quan les tropes franquistes van ocupar Catalunya el gener de 1939, els tallers del setmanari van passar a Barcelona, on va ser publicat fins l'any 1980. La publicació va passar des del falangisme inicial a ser una revista aliadòfila durant la Segona Guerra Mundial i monàrquica després (Geli, 1991).

Pel que fa a l'antic diari liberal *La Vanguardia*, creat el 1881 pels germans Bartomeu i Carles Godó i Pié amb la finalitat de sostenir el partit sagastí durant l'època de la Restauració borbònica, estigué dirigit des de 1939 pel periodista Luís Martínez de Galinsoga (Cartagena 1891 - Madrid 1967) nomenat personalment per Franco, el qual va afegir l'adjectiu espanyola al títol del vell diari barceloní dels Godó, motiu pel qual s'anomenarà *La*

⁵³ L'inventari del fons Manuel Brunet que conserva la Universitat de Girona, on hi ha nombrosos manuscrits de les seves obres i la seva correspondència amb intel·lectuals dels anys trenta, quaranta i cinquanta del segle XX, es pot consultar en la web següent del Repositori General de la Universitat de Girona i Fons Especial: <http://dugifonsespecials.udg.edu/handle/10256.2/10130>.

Vanguardia Española des de 1939 fins a la restauració de la democràcia en 1977 (Porcel, 2004)⁵⁴.

Manuel Brunet va ser un dels col·laboradors catalans assidus més respectats d'ambdues publicacions durant la postguerra, és a dir, del diari *La Vanguardia Española* i del setmanari *Destino*. Era un destacat periodista i escriptor catòlic conservador catalanista que havia estat perseguit en els anys de la guerra per la seua militància dretana i fe catòlica (Montero, 2016). Al principi visqué emboscat a la mateixa Catalunya, fins que aconseguí exiliar-se a Itàlia i Suïssa, on va servir al polític conservador català Francesc Cambó Batlle (Verges 1876 – Buenos Aires 1947), el qual també hi era com a exiliat. Durant la temporada que Brunet va viure a Roma, hi va compartir habitació amb el seu amic l'escriptor Joan Baptista Solervicens, també exiliat per les seues idees conservadores properes a la Lliga de Francesc Cambó i el catolicisme.

En la platja de la Conxa, Sant Sebastià (1944). Retolador i aquarel·la sobre paper de 23,3 x 32,8 cm

A diferència de Cambó, que va continuar en l'exili fins la mort, Brunet i Solervicens van retornar a Barcelona. Brunet ho va fer el 3 de novembre de 1939. Li va costar reprendre la vida, perquè ho havia perdut tot a causa de la guerra i la revolució social. Va acceptar una feina en la revista *Destino* l'any 1940, que l'obligava a escriure en castellà, on va guanyar prestigi progressivament. Li plogueren els encàrrecs dels amics Carles Sentís Anfruns (Barcelona 1911 – 2011) i Ignaci Agustí Peypoch (Lliçà de Vall 1913 – Barcelona 1974) per a escriure també en altres publicacions fins que Luís Martínez de Galinsoga el va contractar en 1943 per a col·laborar també en *La Vanguardia Española* (Pla, 1990). Des de llavors va ser un referent i un suport per als intel·lectuals i artistes catalanistes que malvivien a la Barcelona de la postguerra; fins i tot per a alguns republicans perseguits i per a altres que continuaven a l'exili. Un d'ells, dels que malvivien a Barcelona en la postguerra, era Joan Commeleran, a qui Brunet va aconsellar i ajudar sovint.

En la primera carta conservada en la col·lecció de la Biblioteca de la Universitat de Girona que Commeleran va enviar a Brunet, la qual està dataada a Barcelona el 18 de maig de 1943, Joan Commeleran li va dir que la seua darrera exposició, la de Galeries Reig de maig de 1943, havia sigut un fracàs econòmic sorollós. "Ninguna obra venuda, tot i la bona crítica rebuda"⁵⁵. En la mateixa carta Commeleran li va lliurar un dibuix inclòs en

54 El seguiment de les notícies de cada publicació y de l'evolució de les capçaleres i dels directors successius es pot fer en les hemeroteques en línia de *Destino*: <http://www.bnc.cat/digital/destino/> i de *La Vanguardia*: <http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/index.html>.

55 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 18-05-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0482.

l'última de les quatre pàgines i li va demanar ajuda per a poder realitzar una estada al Monestir de Montserrat, perquè la seua darrera exposició havia sigut un fracàs econòmic com hem vist. Volia fer una estada a Montserrat per a madurar la idea que li havia insinuat el mateix Brunet. "Tinc fe, em sento apte, noi, i el cap un xic clar" li va dir. El Monestir era un lloc silenciós per a madurar la idea. També li va demanar consell sobre la manera més adient i que ell miraria d'aconseguir la quantitat necessària per a realitzar l'obra i el sostén dels seus. Que necessitava una cel·la còmoda, però no luxosa. La intenció de Commeleran era anar a Montserrat amb l'esposa i els fills.

En la segona carta, datada a Barcelona el 26 de maig de 1943, el pintor li va comentar les converses que havia mantingut amb Joan Llongueras Badia (Barcelona, 1880 – 1953) i Joan Baptista Solervicens sobre la manera d'enfocar la idea de gestar una exposició montserratina. Commeleran li va assegurar que tenia fe en fer-hi quelcom profitós i que no volia que l'exposició s'encaminés exclusivament a un èxit de "taquilla" sinó també per a servir a la Verge, als monjos i a "vosaltres amics". De nou li va demanar ajuda per trobar-hi una cel·la. Ara li va dir a les clares que no tenia diners per a pagar l'estada. De nou li va enviar dos dibuixos en les darreres pàgines de les set que formaven la carta⁵⁶.

Escena de regata al moll de fusta de la Barceloneta (1947). Retolador i aquarel·la sobre paper de 17 x 25 cm

Per la seua part, Joan Llongueras, en una carta datada el 14 de juny de 1943, li va comentar a Brunet les gestions que havia fet per aconseguir la cel·la per al pintor a Montserrat y, en una altra datada el 9 de juliol, li va comunicar l'èxit definitiu de les gestions amb l'Abad Escarré [Aureli Maria Escarré Jané (l'Alboç, 1908 – Barcelona, 1968)]⁵⁷.

Finalment, en la tercera carta de Joan Commeleran a Brunet sobre el tema de l'estada, datada a Barcelona el 10 de juliol de 1943 i escrita en un full del Café Restaurant Suís, li va agrair les gestions de Joan Llongueras, del mateix Manuel Brunet i de Joan Baptista Solervicens perquè pogués fer l'estada al Monestir de Montserrat amb la seua família, es a dir, la dona i els tres fills. L'Abad Escarré considerava que el mes de setembre era el més adequat⁵⁸. En la mateixa carta també li va fer un seguit de confessions que ens ajuden a explicar l'evolució de l'obra del pintor i el perquè del canvi de temàtica. Commeleran concentrarà ara el seu interès sobre la pintura religiosa en lloc de les prostitutes, les cabareteres, la gent del

56 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 26-05-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0483.

57 Cartes de Joan Llongueras a Manuel Brunet, 14-06-1943 i 09-07-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0722 i ID_Brunet0723.

58 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 10-07-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0484.

Vistes de Montserrat, Capçalera (1947). Tinta sobre paper 24,5 x 15,5 cm

carrer i del camp i els paisatges urbans animats i els suburbis que l'havien caracteritzada fins llavors. Li deia textualment: "Amic Brunet vos agraeixo la idea, l'interès, i tot el que feu per mi. Procuraré que la meua obra futura depassi en vàlua la meua obra passada. Voldria fer quelcom de profitós a Montserrat".

En una carta posterior, datada ara a Caldes d'Estrac el 5 d'agost de 1943, Commeleran li va explicar a Brunet que estava a Caldetes esperant la data per poder anar a Montserrat. Que des de la guerra hi tenia llogada una caseta per 25 pessetes al mes on els fills recuperaven el color de la pell perdut a Barcelona ciutat. Que tenia totes les esperances encaminades a l'exposició montserratina, la qual li permetria "allunyar la meua obra de la buidor de la pintura actual. Omplir teles de color, color. Quin fàstic. Ans que tot l'home és idea. Fe"⁵⁹.

Llavors, Manuel Brunet va patir un colp terrible amb la mort del seu fill gran, Eduald Brunet, de meningitis tuberculosa. Commeleran li va enviar una targeta de condol el 7 d'agost de 1943 des de Caldetes⁶⁰. Després de la mort d'Eduald hi ha mig any de silenci postal entre ambdós, segurament perquè Manuel Brunet estava destrossat per la pèrdua del fill, com es pot veure en les diverses cartes de condol que va rebre dels amics i coneguts que es conserven en el fons de la Biblioteca de la Universitat de Girona, i perquè Commeleran tindria poc que dir o no sabia què dir-li.

Mentre tant, en el diari *La Vanguardia Española* del 26 d'octubre de 1943, la Sala Vinçon⁶¹ (Passeig de Gràcia 96 de Barcelona) va anunciar una exposició col·lectiva en què participava Commeleran juntament amb Amat, Benet, Bosch, Carles, Domingo, Mercadé, Mompou, Pascual, Pidelaserra, Prim, Pruna, Sisquella, Serra, Sunyer, Vidal, Casanovas, Clarà i Hugué⁶².

En una nova carta datada ja a Montserrat el 16 de febrer de 1944, la quarta referida al tema montserratí, Commeleran li va descriure les sensacions experimentades en l'estada al Monestir i la seva traducció en les pintures

La Sagrada Família (1950). Aquarel·la sobre cartolina de fil de 59 X 46 cm

59 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 05-08-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0485.

60 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 07-08-1943, Biblioteca UdG: ID_Brunet0486.

61 La història de l'origen de la Sala Vinçon es remunta a 1934, quan es van associar el jueu Enrique Levi i l'alemany Hugo Vinçon per a fundar una empresa de vendre a l'engròs porcellana, llosa fina i cristalleria importada. En 1941 l'empresa es va instal·lar al Passeig de Gràcia de Barcelona i passa a dir-se Regals Hugo Vinçon amb la peculiaritat de tenir una sala d'exposicions (Sala Vinçon) i un gran magatzem en la part posterior. En els anys 1950 s'hi van incorporar Joan Ferran, els actuals propietaris, que eren els fills de Jacint Amat, un empleat de l'empresa des del 1935. (Font: <http://www.10decoracion.com/vincon-una-tienda-con-historia/> Accés el 20-04-2014).

62 *La Vanguardia Española* (diari), 26-10-1943, 26071: p. 6.

que volia fer. També li va explicar les converses amb els monjos que havien compartit l'exili de guerra amb Brunet i que ell era un "arbre torçat, inclinat a la Fe però amb descuits [...], voldries i no pots claudicar del món". Va concloure la carta, ara sense dibuixos, amb el reconeixement següent:

"Vos agraeixo formalment tot el vostre interès, la vostra influència que ha fet possible aquesta deferència del Monestir vers mi, i em reporta joia creadora, emocions íntimes que traduïdes en pintures fan un apassionant joc, que és joc de responsabilitat, que cal esser molt subtil per resumir aquest ambient i els monjos, però mi hi llenço temorenc i freturós de conquesta"⁶³.

Tres dies després, en el diari *La Vanguardia Española* del 19 de febrer de 1944, la galeria d'art El Jardín (Avinguda de José Antonio 619 de Barcelona) va anunciar una altra exposició col·lectiva en què participava Commeleran juntament amb G. Amat, J. Amat, M. Llimona, Llorens Artigas, O. Lloyd i Sacharofd, la qual estava prevista del 19 de febrer al 3 de març de 1944⁶⁴. En el mateix diari *La Vanguardia Española* del 6 d'octubre de 1944 la Sala Vinçon (Passeig de Gràcia, 96 de Barcelona) va anunciar la inauguració el 7 d'octubre d'una nova exposició col·lectiva en què participava Commeleran juntament amb Casanovas, Clarà, Manolo, Bosch Roger, Domingo, Jansana, Mundó, Pidelaserra i Prim⁶⁵.

Commeleran va tornar a exposar a la Sala Vinçon el gener de 1945, però ara individualment⁶⁶. Tristán la Rosa li va fer una segona crítica d'art més benèvola que l'anterior de 1943 i de reafirmació en les seues previsions, fins i tot relacionant-lo amb Van Gogh i Gauguin. La va començar escrivint que Commeleran, diguérem fa uns anys, milita entre la reduïda plèiade de pintors capaços d'oferir-nos una nova visió del paisatge y la va continuar afirmant que el seu art volia captar l'essència dels paisatges i la seua vida interior, que estava més enllà de qualsevol aparença externa i que s'havien complit les seues previsions anteriors sobre l'evolució d'aquest artista. Que Commeleran il·lustrava de quina manera la tècnica havia d'estar supeditada a la intenció final. En el text va mencionar explícitament un seguit d'obres a l'oli sobre tela: *La Rambla de las Flores, Atardecer, Segadores, La carretera y la ermita, Lluvia de Primavera, Carrer Nou, Composición, Montserrat 1 i 2*; però sobre tot va destacar la tela titulada *Anunciación*, perquè l'amor cap a la síntesi hi adquiria una mena de caràcter de primitivisme (La Rosa, 1945). Segurament l'*Anunciación* era un dels fruits més

63 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 16-02-1944, Biblioteca UdG: ID_Brunet0487.

64 *La Vanguardia Española* (diari), 19-02-1944, 24170: 9.

65 *La Vanguardia Española* (diari), 6-10-1944, 24365: 4.

66 *La Vanguardia Española* (diari), 30-01-1945, 24464: 5.

Paisatge urbà rural, Artajona (1948). Tinta i aquarel·la sobre paper 31 x 41 cm

Caseriu i carretera, Artajona (1952). Llapis sobre paper de 24,5 x 34,5 cm

destacat de l'estada a Montserrat, de les seues vivències litúrgiques amb els monjos i, principalment, dels consells de Brunet.

Manuel Brunet va publicar en la revista *Destino* del 6 d'octubre de 1945, com hem avançat més amunt, un article a doble pàgina titulat "Las anunciaciones de Commeleran". Estava il·lustrat amb un esbós i 3 obres del pintor sobre el tema. Una era de la col·lecció F.A. Ripoll⁶⁷, una altra de la col·lecció "Rivere", i un esbós amb cap referència sobre el propietari que va cedir les imatges, segurament el mateix Commeleran. L'article va ser una lloança a l'obra de Commeleran. Els fragments més significatius de l'article diuen el següent: "Y van cinco Anunciaciones que Commeleran ha pintado! Cada una de ellas ha exigido un número considerable de dibujos".

Destino, nº 429 (6 octubre 1945). Pàgina de 39 x 28 cm amb l'article de Brunet sobre Commeleran.

Escena interior al Café Suís, Barcelona (1943). Llapis sobre paper de 16 x 18 cm

⁶⁷ Segurament Francesc d'Assís Ripoll Fortuño (Benissanet, 1873 - Barcelona 1963), advocat i polític de la Lliga Regionalista, el qual va formar part en 1963 de la comissió del 75 aniversari de la coronació de la Mare de Déu de la Mercè com a patrona de la diòcesi de Barcelona esdevinguda en 1888 amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona.

Camí dels degollats, Monestir de Montserrat (1943). Carbonet i aquarel·la sobre paper de 47 X 33'5 cm

Àngel amb flor (1957). Llapis de colors, tinta i aquarel·la sobre paper de 70 x 50 cm

12. Commeleran pinta els àngels de la capella del Sagrament de Santa Maria del Mar l'hivern de 1945 a 1946 per influència de Brunet

Gràcies a una carta de Joan Baptista Solervicens dirigida a Brunet datada a Barcelona el 27 de març de 1945 coneixem els detalls de l'encàrrec a Joan Commeleran d'uns esbossos per a la restauració de l'església de Santa Maria del Mar (Barcelona) i la proposta de la campanya de propaganda que calia iniciar per a recaptar els fons necessaris. Solervicens li va demanar que publicqués un article a *La Vanguardia* amb l'objectiu de crear el clima adient per a llançar una campanya de restauració que la Junta d'Obra tenia preparada. També li va comentar que la Junta havia recollit el suggeriment de Brunet sobre que encarregaren a Commeleran la decoració de la capella del Sagrament, el qual ja havia preparat un projecte de dos plafons laterals amb tres àngels cadascun en actitud adorant i un plafó central amb set àngels cantors⁶⁸.

En una carta de Commeleran a Brunet datada a Barcelona el 29 de març de 1945, escrita altra vegada en un full del Café Restaurant Suïss, li va comentar amb detall el contingut dels treballs per a l'esmentada església de Santa Maria del Mar. Li va dir que tenia tres projectes per a presentar-los a la Junta d'Obres del temple i que solament eren l'inici:

Uns àngels de dissabte de Glòria. Joia de Resurrecció. Vos adorem i vos lloem els segles dels segles. Senyor. He ací la idea. El color, personatge importantíssim, voldria resoldre'l dintre una lluna de diumenge de Rams, roses, blancs, verds, grocs, violetes, tot dintre una llum clara i concreta, intel·ligentment contrastada. Àngels de grans ales, plomalls simples, ni romànics ni gòtics, ni renaixement ni barroc. Voldria mourem dintre aquella clara puresa d'una primera comunió. Si puc resumir aquesta joia pura, aquesta senzilla fe, que fa que tancant els ulls vegui dintre les meues parpelles les imatges de Crist, de la Verge, d'una bellesa infal·lible, perenne. / Aquest és el gran problema. Esser clar i fort, esser piadós però in-subornable. Això és un Àngel. Aquest és l'Àngel que acompanya a tot home. Una rèplica contundent als Àngels d'Eugeni d'Ors, sempre més acompanyats a la moda filosòfica que a la bondat i bellesa intrínseca. Això és tot amic Brunet.⁶⁹

Àngels de Commeleran publicats en *Poemet de Claustre* (1948).

⁶⁸ Carta de Joan Bta. Sanvicens a Manuel Brunet, 27-03-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_1804.

⁶⁹ Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 29-03-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_1810.

Esbossos dels àngels de Commeleran dibuixats en la carta a Brunet de 30 d'abril de 1945.

En la carta següent datada el 30 d'abril de 1945⁷⁰ va insistir en la necessitat de la publicació de l'article sobre la urgència de restaurar el temple de Santa Maria del Mar, a més a més de comentar-li la situació política internacional i explicar-li amb més detall les pintures dels àngels que havia preparat per a passar-los a la tela en gran. En l'última de les sis pàgines de la carta també hi ha uns esbossos dibuixats a mà dels àngels de Commeleran, sobre els quals li digué textualment en la carta: "En resum, el camp es ampli i queda lloc per fer uns Àngels que tal hi travats en el concepte, tinguin quelcom de Commeleran."

La petició de l'article per iniciar la campanya de propaganda i aconseguir recaptar els fons necessaris per a la restauració la va reiterar en una nova carta datada el 4 de maig següent, on també el va informar dels progressos que estava fent en la preparació de l'exposició montserratina i els de l'obra a Santa Maria del Mar. Estava ple d'entusiasme perquè la Junta havia acceptat els esbossos dels àngels totalment, sense cap objecció⁷¹.

Capella del Sagrament de Santa Maria del Mar de Barcelona amb els murals de Commeleran a finals del segle XX

L'article requerit a Brunet es va publicar el dimecres 23 de maig de 1945 en la portada del diari *La Vanguardia Española* (Benet, 1945), motiu pel qual, en una altra carta datada el dia del Corpus Cristi, 31 de maig, Commeleran li ho va agrair, a més a més de comentar-li algunes qüestions quotidianes relacionades amb la diada del Corpus a Barcelona. Li va explicar que dilluns començaria els dibuixos dels àngels en gran, que li portarien els plafons per clavar-hi les teles i que el taller era immillorable, la capella del Parc de la Ciutadella. Que passaria l'estiu de 1945 de casa a la Capella i de la Capella a casa en el tramvia 29⁷². En la carta següent, datada a Barcelona el 27 d'agost de 1945, li va enviar records i unes fotografies de les obres que tenia acabades i de les que estava fent. Li deia que la feina era gran i li impedia visitar-lo a Figueres⁷³.

Commeleran estava ple de joia perquè Brunet havia escrit el seu nom en l'article. Li deia que la Junta d'Obres de Santa Maria del Mar havia habilitat la capella del Santíssim, restaurant-la amb gust i encarregant la decoració al pintor Joan Commeleran. En l'article també havia mencionat l'amic Solervicens com a feligrès i membre de la Junta d'Obres. El setmanari *Destino* va publicar el 2 de juny següent un article que mencionava el publicat a

70 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 30-04-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_1817.

71 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 04-05-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_1806.

72 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 31-05-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_1842.

73 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 27-08-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_0488.

La Vanguardia Española per Brunet sobre l'oblit de Santa Maria del Mar i la urgència de la restauració⁷⁴. En *La Vanguardia Española* del dimarts 6 de novembre de 1945 José María Junoy Muns va destacar les gestions del seu amic Joan Baptista Solervicens, entre altres noms, per a la restauració de Santa Maria del Mar i el treball humanista i angelical del pintor Joan Commeleran (Junoy, 1945).

Aquell any 1945 va morir un dels amics y mentors de Commeleran: Manolo Hugué, la mort del qual va lamentar sentidament. En el diari *La Vanguardia Española* del 21 de novembre de 1945 Joan Ramón Masoliver Martínez de Oria (Saragossa 1910 – Barcelona 1997) va destacar el paper, entre altres artistes, de Joan Commeleran en la capella ardent de Manolo Hugué (Masoliver, 1945).

Les cartes enviades a Brunet per Commeleran la resta de l'any 1945 i principis de 1946 signades a Barcelona ens permeten seguir les activitats de Commeleran lligades a Santa Maria del Mar i, també, a l'exposició montserratina que preparava des del 1943. En la carta datada el 21 d'octubre de 1945 i escrita novament en un full del Café Restaurant Suís, Commeleran li va explicar diverses qüestions tècniques de les seves pintures dels àngels i les dificultats de pujar i baixar per les bastides. Estava feliç i satisfet del treball perquè, segons els pintors Benet i Pidelaserra, aconseguia expressar-se a la seua manera. Li va confessar a Brunet que tenia una cèdula a les mans, per anar pel món, si quedava dignament⁷⁵.

En la carta del 30 de gener de 1946 li va dir que les tres teles dels àngels ja estaven enganxades en Santa Maria del Mar, encara que les bastides impedien veure el conjunt. Que la inauguració prevista per al 2 de febrer havia fracassat per culpa de l'arquitecte. Que l'ecònom, la Junta i els feligresos estaven contents i que li havien donat una gratificació de 5.000 pessetes. Quedaven altres temes per pintar encara, però hi havia qüestions més urgents que la pintura, per la qual cosa havia callat i deixaria madurar la idea⁷⁶. Ara estava lliure novament i tenia diners. Podia fer una nova estada al Monestir de Montserrat amb l'objectiu de continuar el projecte de l'exposició montserratina, que volia inaugurar en abril de 1946 coincidint amb la Setmana Santa, li va assegurar a Brunet en la segona part de la mateixa carta del 30 de gener. Hi faria la nova estada per a pintar la Cova, Santa Cecília, els porxos gòtics, refrescar la memòria, etc. "Torno a tenir feina, aquesta exposició m'impedeix de trobar-me orfe, arraulit, idiotizat

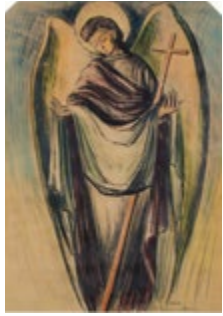
74 *Destino* (setmanari), 02-06-1945, 411: 2: "Santa María del Mar, la abandonada".

75 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 21-10-1945, Biblioteca UdG: ID_Brunet_0489.

76 Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 30-01-1946, Biblioteca UdG: ID_Brunet_0490.

Destino, nº 429 (6 octubre 1945). Fragments de l'article de Brunet sobre Commeleran.

Àngel amb creu (1957).
Llapis de colors, tinta i
aquarel·la sobre paper
de 70 x 50 cm

en el seguir de la mania, pintar carrers de Barcelona. Afortunadament no em quedo sense Àngels. Tinc una munió de coses per dir i aprofito l'exposició montserratina".

Però en la carta següent, la del 15 de febrer, estava desesperat i li contrariava no poder fer coincidir l'exposició montserratina i la de Santa Maria, perquè no veia l'hora de fer l'exposició de l'església de Santa Maria del Mar a causa de la lentitud dels treballs. Li va dir que el març de 1946 faria la darrera estada a Montserrat per enllestir definitivament l'exposició montserratina. També li va parlar d'unes noves pintures per al Monestir de Vilabertran.⁷⁷ En una carta del 20 de maig del mateix any 1946 li revelava la seva actitud davant el fet pictòric i, en una del 10 de juliol, li va parlar novament de l'evolució de les seves pintures i li va preguntar sobre l'acceptació que havien tingut entre el Patronat de Santa Maria les seves obres per al Monestir de Vilabertran així com el tema de la convocatòria d'un premi artístic a Montserrat amb motiu de l'Entronització de la Patrona. L'interès pel premi de pintura el va reiterar en una altra carta de 16 de setembre, en la qual també li va glosar els detalls i la tècnica emprada en dues noves teles que estava preparant.

En el fons documental referit a 1946 també es conserva una invitació-catàleg de Joan Commeleran per a l'exposició de la sala Vinçon de Barcelona, la qual inclou un text de presentació de Manuel Brunet i demostra l'estreta relació artística que hi havia entre ambdós. La Sala Vinçon (Passeig de Gràcia, 96 de Barcelona) va anunciar una exposició de Commeleran en el diari *La Vanguardia Española* del 23 d'abril de 1946.⁷⁸ La crítica de l'exposició publicada en *La Vanguardia* sense signar el 4 de maig, però segurament redactada per Brunet per l'estil de l'escriptura, va lloar l'obra mostrada després d'una introducció històrica sobre l'estil de la pintura religiosa, perquè en les pintures de Commeleran hi havia indicis de tornar a una nova religiositat on el sentit estava per davant de la tècnica i on la inquietud religiosa balbucejava antigues rimes cromàtiques amb un llenguatge nou. Perquè canviava els suburbis ciutadans per una arquitectura religiosa i la permuta dels tipus del carrer en àngels era una dada rellevant per a la petita història de la pintura catalana. Conclou la crítica amb unes paraules sobre la tècnica una mica crítiques amb el dibuix però excel·lents pel que fa a la composició: "El millor de Commeleran –el millor que aporta aquesta vegada– és el seu sentit de la composició" (La Rosa, 1946).

⁷⁷ Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 15-02-1946, Biblioteca UdG: ID_Brunet_0491.

⁷⁸ *La Vanguardia Española* (diari), 23-04-1946, 24843: 7.

Capella del Sagrament de Santa Maria del Mar de Barcelona amb els murals de Commeleran segons es conserven a principis del segle XXI

Versió d'una de les Estampes d'Épinal dedicada a Manuel Brunet (1955). Llapis de colors, tinta i aquarel·la sobre paper de 50 x 35 cm

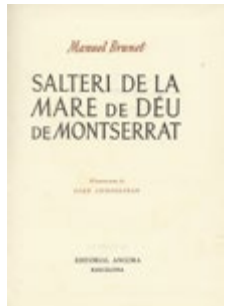
13. Commeleran il·lustra el Salteri de la Mare de Déu de Montserrat de Manuel Brunet en 1947 i viu de la pintura mural religiosa

L'any 1947 va estar marcat per l'acceptació de l'oferiment que li va fer Manuel Brunet per a il·lustrar el seu llibre titulat *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat* comunicada en una carta sense data en la qual Commeleran li va comentar també diverses opinions sobre art i estètica. Les cartes datades en 1947 ens permeten seguir la col·laboració artística-literària encetada per al llibre esmentat entre l'escriptor i el pintor il·lustrador, que llavors residia a Barcelona. En la del 20 de març 1947, Commeleran li va expressar l'alegria que li provocava poder il·lustrar el volum i li va parlar de diverses pintures, principalment d'una titulada *Sant Benet*, *Sant Plàcid* i *l'Abat Oliba*, a banda d'altres qüestions relacionades amb l'art.

Joan Commeleran i Manuel Brunet es van presentar als premis de Montserrat de 1947 convocats amb motiu de l'Entronització de la Patrona; però no van guanyar⁷⁹. En les cartes datades el 17 d'abril i 7 de maig de 1947 Commeleran va criticar el veredict del jurat dels premis, tant per a la categoria de literatura, per no haver premiat el *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat* de Manuel Brunet, com per la de pintura, per no haver-lo premiat a ell. També li va comentar l'evolució de les il·lustracions per al *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat* que estava dibuixant i va mostrar el seu plany per la poca valentia dels catalans així com va fer una evocació del multitudinari enterrament del polític catalanista conservador Francesc Cambó Batlle, que va morir a l'exili el 30 d'abril de 1947 i que era amic de Brunet, amb qui va compartir l'exili dels temps de la guerra. En la del 30 de maig va continuar explicant-li l'evolució dels seus dibuixos per al Salteri i la reacció de la població barcelonina davant la manifestació de Franco amb ironia.

Una vegada enllestides les il·lustracions, l'Editorial Ancora va acabar d'imprimir el llibre en els tallers gràfics d'Agustí Núñez de Barcelona el dia de Sant Josep Oriol, 23 de març de 1948 amb el títol de *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat*. Il·lustracions de Joan Commeleran (Brunet, Manuel, 1948). Ocupava 365 pàgines redactades en català. El llibre va ser un acte d'afirmació de la catalanitat d'ambdós després de la guerra; però ha estat relegat a un segon plànol de la història de Catalunya, perquè es va publicar un any després de les festes d'entronització de la Patrona de Catalunya considerades el primer acte d'afirmació multitudinària de la catalanitat durant el Franquisme; però dos anys abans que *El Poema de Montserrat* de

⁷⁹ Vegeu el resultat dels premis en *Les festes de l'entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1946-1947)*. Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pp. 47-50.

Manuel Brunet (1935): *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat*. Frontispici imprès en paper de 14 x 10 cm i portada

Destino, nº 558 (17 d'abril 1948). Pàgina 4.

Destino, nº 458 (27 d'abril 1946). Pàgina 14.

Josep Maria de Sagarra Castellarnau (Barcelona 1894 – 1961) publicat per Editorial Alpha en 1950.

La correspondència de l'últim trimestre de l'any 1947 es va centrar en el projecte de restauració de la Catedral de Vic. El pintor decorador de la catedral per excel·lència des de 1900, Josep Maria Sert Badia (Barcelona 1874 – 1945), havia mort el 27 de novembre de 1945 i va deixar inacabada la pintura mural de la mateixa Catedral de Vic (Vergniolle, 2008: 39-40). Mitjançant dues cartes datades el 7 i 17 d'octubre de 1947 respectivament, Joan Commeleran li va exposar els arguments favorables a la seva proposta de pintures i restauració de la catedral de Vic, els detalls del seu projecte de pintures, les impressions que li va causar la seva reunió amb els clergues de Vic i les gestions que calia realitzar en el futur. El 5 de novembre del mateix any Commeleran va viatjar a Vic, des d'on va enviar una postal a Brunet on li va fer un comentari sobre l'acceptació dels seus projectes pictòrics a Barcelona i el desig de veure'l personalment per parlar del tema.

Fullet Sala Viçons imprès sobre paper de 15,5 x 10,5 cm

En una altra carta del dia 8 del mateix novembre li va manifestar novament la necessitat de concretar una trobada per parlar urgentment. Y en una tercera carta del 26 de novembre, enviada des de Barcelona, li va comentar les evolucions del projecte de decoració de la Catedral de Vic i alguns entrebancs que s'havia trobat, els quals el portaven a pensar que la seva proposta seria desestimada. També li va explicar l'evolució d'altres obres seves. En la darrera carta de 1947, datada el 13 de desembre, li va parlar dels resultats d'una exposició i dels nous projectes, però cap informació sobre el tema de Vic que segurament havia fracassat.

Destino, nº 497 (25 de gener 1947). Pàgina de 39 x 28 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de Kuprin.

Les relacions de Commeleran amb Brunet i els altres amics catòlics catalanistes van possibilitar que es dedicés especialment a la pintura mural religiosa a partir de 1945 i que aconseguira sobreviure amb aquests encàrrecs, tot i alguns fracassos com el de la Catedral de Vic i els premis de Montserrat no guanyats. Va començar per la capella del Santíssim de Santa Maria del Mar a Barcelona en 1945 i va continuar durant més d'una dècada pintant plafons religiosos per a l'església de l'hospital de Canet de Mar, el frontis de l'altar major de l'ermita de Santa Maria de Bellvitge (antic terme de Santa Eulàlia de Provençana), de l'Hospitalet de Llobregat, per l'altar de Sant Llorenç de l'església parroquial de Maçanet de la Selva, per a l'església parroquial de Sant Joan Baptista de Vilassar de Mar, per a l'església de Sant Miquel de Montblanc, la de Sant Cugat, de Benissanet, els plafons de la Parròquia de Sant Andreu de la Barca ja en 1955, etc.

Tot i centrar-se en la temàtica religiosa, no va abandonar del tot els temes d'abans i va rebre crítiques fredes quan els va exposar. En el diari *La*

Vanguardia Española de l'11 de febrer de 1947 hi ha una crítica freda de l'exposició de paisatges d'aquell any a la Sala Viçon, en la qual només li ponderen la lluminositat del color i la gràcia de les formes, sobre tot en la pintura portuària (*La Rosa*, 1947). En el diari *La Vanguardia Española* del 9 de desembre de 1947 la Sala Viçon (Passeig de Gràcia, 96 de Barcelona) va anunciar una nova exposició de Commeleran, ara de paisatges de Roses. Y en el diari *La Vanguardia Española* del 24 de desembre de 1947 trobem una altra crítica freda de l'exposició com la de febrer del mateix any, en la qual Tristán la Rosa li pondera l'harmonia cromàtica i la qualitat de la suggestió plàstica, l'esforç mental de la voluntat creadora; però advertia els visitants que no hi trobarien l'anomenada pintura pura d'aquell poblet mariner de la província de Girona, perquè aquell poblet era una cosa i el tema de les teles de Commeleran una altra feta des del cor (de la Rosa, 1947).

En 1948 va intensificar una col·laboració artística esporàdica amb la revista *Destino* com a dibuixant. Es va desenvolupar entorn a dibuixos per a il·lustrar creacions literàries. Hem localitzat cinc relats amb il·lustracions signades per Commeleran. El primer està en la pàgina 22 del número 547 de la revista *Destino* publicada el 31 de gener de 1948, on hi ha reproduït un dibuix que il·lustra el conte de W. Perzysky titulat "Su primer crimen" traduït per Boyan Marcoff. El dibuix representa una escena del protagonista del conte, Kulkevich, el qual ordena unes camises en un estant elevat. El segon està en la pàgina 21 del número 550 de la revista publicada el 21 de febrer del mateix any. El dibuix il·lustra el conte d'Antonio Rabinad titulat "Silenciosamente". Representa al protagonista assegut al costat de la finestra amb un llibre de versos en la mà mentre mira el cel. El tercer està en la pàgina 9 del número 590 de 27 de novembre. És un dibuix d'un gondoler perxant als canals de Venècia que il·lustra el conte de Miguel Delibes titulat "La coqueta de Venècia". El quart està en la pàgina 24 de la revista número 649 del 14 de gener de 1950. Il·lustra el conte d'Henri Bosco titulat "Blanquette no ha muerto". El dibuix representa el moment en què Vicent conta la seua història al costat d'una foguera en plena nit, prop del bosc, on estaven instal·lades les tendes, mentre els presents fumen en pipa. La cinquena il·lustració està en la pàgina 24 del número 681 de 26 d'agost de 1950. Es tracta d'una senyora abrigada que mira una tenda de moda. Il·lustra el conte de O. Henry titulat "Una tragèdia en el suburbio" traduït per P. Minguez.

Destino, nº 547 (31 de gener 1948). Pàgina de 39 x 28 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de Perzysky.

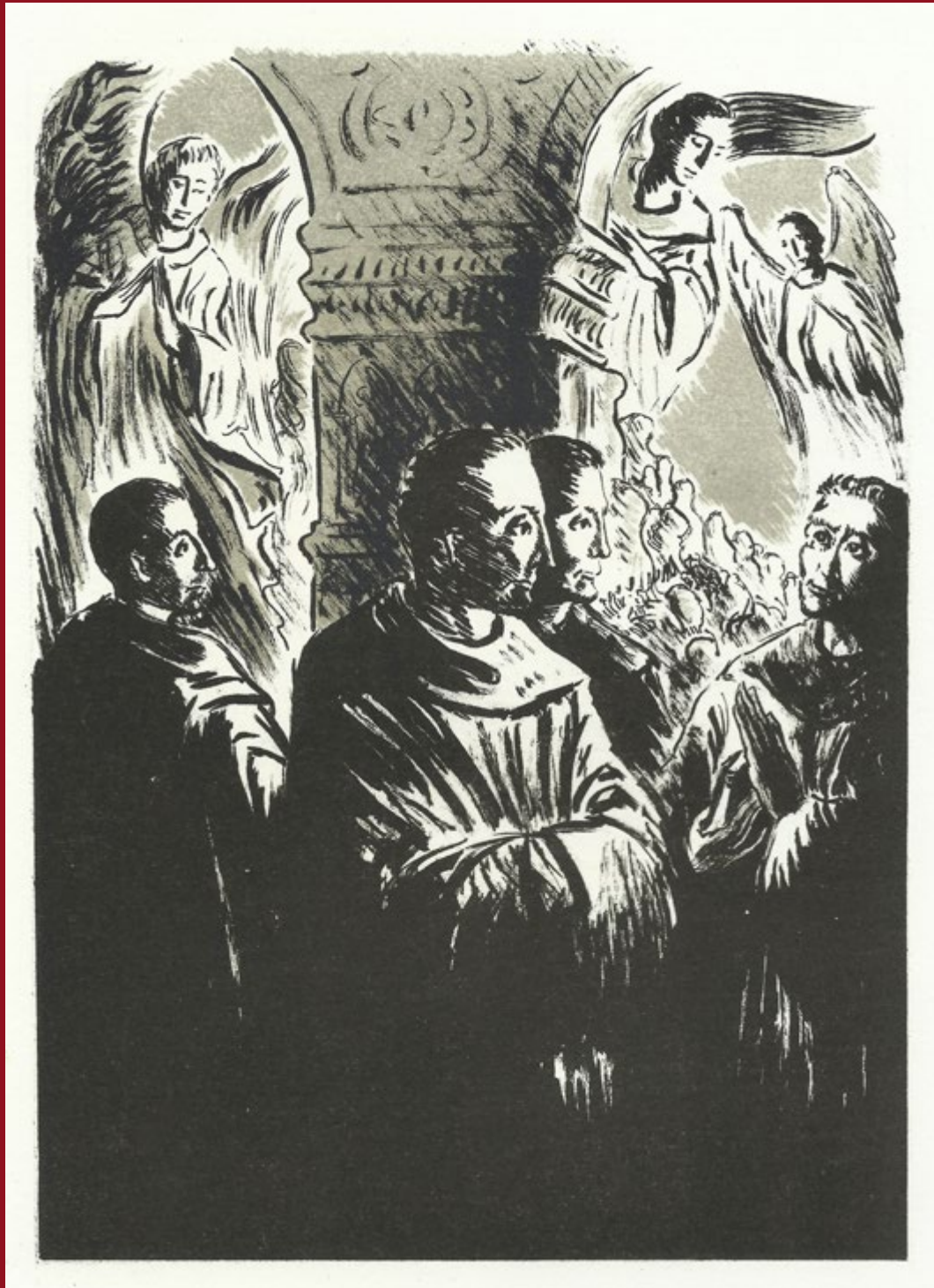

Destino, nº 550 (21 de febrer 1948). Pàgina de 39 x 28 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de Rabinad.

Destino, nº 590 (27 de novembre 1948). Pàgina de 39 x 28 cm amb il·lustracions de Commeleran per al conte de Delibes.

Litografia en gris impresa en el llibre *Antologia lírica de Montserrat* (1947) de 33 x 27 cm

14. Commeleran esdevé gravador i il·lustrador d'edicions de bibliofília entre 1947 i 1950

Commeleran també va ser gravador i il·lustrador de llibres de bibliofília, la qual cosa li va facilitar exercir de professor de dibuix i gravat en la Llotja des de 1954 fins la jubilació en 1972. Tot i les evidències sobre la seua activitat, Commeleran no està mencionat en el llibre sobre la Història de l'Art Català de Francesc Miralles (1996: 195-198) ni com a il·lustrador de llibres de bibliofília ni com a professor de gravat en la Llotja ni com a col·laborador de les principals col·leccions de gravats i llibres de bibliofília editats en la postguerra. Francesc Miralles demostra amb una sèrie d'exemples que a Barcelona, entre 1939 i 1957, es va desenvolupar una activitat considerable referent al llibre de bibliofília i al món del gravat; però no hi ha cap menció de Commeleran al respecte. Tres exemples essentats de llibres de bibliofília il·lustrats amb gravats originals d'artistes catalans i textos en castellà són la col·lecció Armiño⁸⁰ iniciada en 1939 per l'editorial Gustavo Gili⁸¹ a mig camí entre el llibre il·lustrat i l'edició de bibliòfil; la col·lecció Hora⁸² iniciada en 1942 per Ramón de Capmany Montaner (Canet de Mar, 1899 – Barcelona, 1992) en el taller calcogràfic que va instal·lar en la casa editorial Montaner y Simón; i Edicions de l'Horta⁸³ impulsada per Joaquim Horta Boadella (Barcelona 1876 – 1956) i el seu gendre Andreu Massanes.

Hem localitzat dos llibres amb il·lustracions de Commeleran publicats per Edicions de l'Horta impulsada per Joaquim Horta. Un és *San Martín, su pobre y su caballo* de José María Junoy imprès en 1950. L'altre, *Estances de Vicenç Solé de Sojo* (Barcelona, 1891 – 1963) imprès entre 1956 i 1957. Del primer se'n van editar 320 exemplars –20 en paper de fil numerats

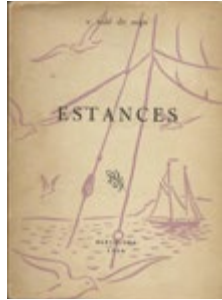
80 Exemples de la col·lecció Armiño: *Promesas de martirio* de Concha Espina il·lustrat per Rosario Velasco Belausteguigoitia (Madrid, 1904 – Barcelona, 1991) propera a la Secció Femenina de la Falange Espanyola; *Dafnis y Cloe, o las pastorales de Longo* il·lustrat per Josep Miquel Serrano Serra (Barcelona, 1812 – Barcelona, 1982); *Cárcel de Amor* de Diego de San Pedro il·lustrat per Enric Cristòfor Ricart Nin (Vilanova i la Geltrú, 1893 – 1960); *Cancionero del amor antiguo* il·lustrat per Antoni Vila Arrufat (Sabadell, 1894 – Barcelona, 1989); *La Ilustre fregona* de Miguel de Cervantes il·lustrat per Teodoro Nicolás Miciano Becerra (Jerez, 1903 – Madrid, 1974); etc.

81 L'editorial va ser fundada per Gustau Gili Roig (Irún, 1868 – Barcelona, 1945) i dirigida posteriorment per Gustau Gili Esteve (Barcelona 1906 – 1992) i Gustau Gil Torra (Barcelona, 1935 – 2008).

82 Alguns exemples de la col·lecció Hora: *El gran teatro del mundo* de Calderón de la Barca il·lustrat per Ramón de Capmany; *Entremeses* de Miguel de Cervantes il·lustrat per Ramón de Capmany i Enric Cristòfor Ricart Nin; etc. L'editorial va ser fundada per Gustau Gili Roig (Irún, 1868 – Barcelona, 1945) i dirigida posteriorment per Gustau Gili Esteve (Barcelona 1906 – 1992) i Gustau Gil Torra (Barcelona, 1935 – 2008).

83 Alguns exemples de la col·lecció Horta: *La ingeniosa Elena* de Alonso Gerónimo de Salas Barbadillo il·lustrat per Pere Riu; *Novelas ejemplares* de Miguel de Cervantes il·lustrat per diversos artistes com Pruna, Riu, Rogent, Ricart, Gelabert, etc

i la resta en paper Alfa- il·lustrats amb litografies en làmina fora de text amb dibuixos de Joan Commeleran i de Ramón de Capmany, Antoni Vila Arrufat, José de Togores, Alexandre Coll, José Porta, Olga Sacharoff i Pere Ynglada. En el segon, *Estances* de Vicenç Solé, totes les il·lustracions del llibre són de Commeleran i la coberta davantera també. Hi ha dotze dibuixos impresos a dues tintes en blanc i negre en làmines fora de text repartits en les pàgines 11, 17, 29, 37, 49, 63, 79, 87, 99, 111, 133 i 147, i dues vinyetes, en les pàgines 7 i 75. L'editorial va imprimir 55 exemplars numerats amb lletres seguint la grafia romana en paper de fil amb les il·lustracions acolorides a mà pel mateix artista i 99 exemplars sense acolorir numerats en aràbics de l'1 al 99.

El llibre de Francesc Miralles sobre la Història de l'Art Català també destaca alguns il·lustradors individuals com Antoni Vila Arrufat (Sabadell, 1894 – Barcelona, 1989), el qual va tenir cura del taller de gravat de l'Escola de Belles Arts de Sant Jordi creat en 1949 com a eslavó fonamental per a formar els il·lustradors dels llibres de bibliofília; però, sobre tot, se centra en la descripció de la tasca d'Edicions de la Rosa Vera referida al gravat dirigit als col·leccionistes, la qual va transcendir la bibliofília i es va convertir en l'editorial clau del gravat català de postguerra (Miralles, 1996: 198).

L'editorial de la Rosa Vera va tenir dues vessants del col·leccionisme, una va ser la de llibres de bibliofília y l'altra, la dels gravats exempts que l'editorial encarregava als artistes catalans de més anomenada amb la finalitat de despertar la curiositat i l'interès dels col·leccionistes. Més endavant també incorporà artistes d'altres llocs, principalment de Madrid. La col·lecció de gravats es va desenvolupar durant la dècada de 1950 i va ser creada amb la finalitat d'anar més enllà dels límits del públic de la bibliofília. El director d'edició va ser Jaume Pla Pallerà (Rubí, 1914 – Barcelona, 1995) i l'editor i mecenes, l'empresari i col·leccionista Victor Maria d'Imbert. Ambdós van invertir el procés habitual, en què el gravat il·lustrava el text dels llibres de bibliofília. Per a l'anomenada "Col·lecció de Gravats Contemporanis", primer creaven el gravat i després encarregaven el text que l'acompanyava, sempre redactat per escriptors prestigiosos a la vista de l'estampa. Es comercialitzaven en plec o fascicles de quatre pàgines. En la primera, s'imprimien els crèdits; en la segona, el text de l'escriptor; en la tercera, l'estampa corresponent i la quarta estava en blanc. Cadascun dels gravats i els textos estaven signats a mà i numerats pels autors.

La primera carpeta va reunir una col·lecció de 24 plec amb una tirada limitada de 58 exemplars. La venda es realitzava per subscriptors i, quan els subscriptors no compraven tota l'edició –que va ser el cas més freqüent, ho venien per peces independents en successives exposicions dels gravats organitzades a l'efecte. L'exposició inicial la van fer en el Reial Cercle

Artístic de Barcelona en novembre de 1950. A partir de 1957 també en van organitzar a França, Brasil, Holanda, Anglaterra i, sobretot, a Madrid, a la Sala d'Exposicions de la Direcció General de Belles Arts. A Madrid van presentar una sèrie específica amb textos en castellà i artistes castellans anomenada "Los artistas grabadores" (Puig, 1985).

Commeleran va ser un dels 98 artistes de la col·lecció de gravats de la Rosa Vera (Fontbona, 1985: 15). Va fer un gravat per a la segona carpeta de la col·lecció introduïda de forma general per un text de Joan Ainaud de Lasarte (Barcelona, 1919 – 1995), director dels Museus d'Art de Barcelona entre 1948 i 1985. Commeleran va crear el gravat *Matí a la Rambla*, un aiguafort i punta seca de 28 x 18,5 cm que representa la part final de la Rambla amb vianants per tot arreu i el monument a Colom al fons –en la plaça actual de la Pau de Barcelona. L'estampa estava acompanyada d'un text de Josep Janés Olivé en el plec número 29 de la sèrie i va ser editada en 1951 (Giner, 2015: 35).

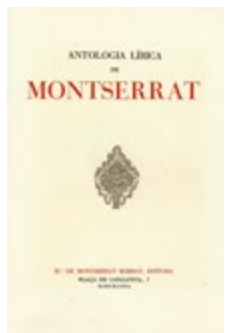
Segons Albert Manent (1997: 115) Maria Montserrat Borrat Bou (l'Estartit, 1909 – Barcelona, 1979) també va ser una editora destacada en el camp de la bibliofília barcelonina de postguerra; però de llibres amb textos en català. Primer va publicar llibres clandestins en català durant la immediata postguerra, sense cap autorització de la censura, i més tard, no clandestins ja dins de la nova permissivitat franquista fruit de l'adaptació del règim al resultat final de la Segona Guerra Mundial amb la derrota de Hitler. L'edició dels clandestins la va aconseguir perquè va fer tiratges molt reduïts, com a molt 100 exemplars, sense data o amb data falsa anterior a la guerra i una difusió de persona a persona, motiu pel qual els llibres passaven desapercebuts pels censors (Manent, 1997: 145-149).

Commeleran va il·lustrar diverses edicions de bibliofília de Maria Montserrat Borrat Bou ja dins la permissivitat franquista posterior a 1945. Hi ha una estampa d'un gravat litogràfic de Commeleran en la primera edició de l'*Antologia lírica de Montserrat* de 1947 impresa sota la marca editorial Estel.⁸⁴ L'estampa representa quatre monjos assistits per tres àngels i està entre les pàgines 40 i 41, il·lustrant els poemes de Josep Maria López-Picó (Barcelona, 1886 – 1959) agrupats sota el títol "Corona montserratina de dotze estels". El monjo central del gravat de Commeleran és segurament mossèn Cinto [Jacint Verdaguer Santaló (Folgueroles, 1845 – Vallvidrera, 1902)], perquè acompanya el poema "Jaculatòria a l'ombra del somris de

⁸⁴ Cal advertir que hi ha una segona edició de l'*Antologia lírica de Montserrat* del mateix any 1947, però il·lustrada amb gravats en negre de Josep M. de Castellar dins del text amb un tiratge de 400 exemplars numerats i una altra edició, la tercera del mateix any 1947 il·lustrada amb gravats en negre dins del text del mateix Josep M. de Castellar amb un tiratge de 1000 exemplars numerats.

Matí a la Rambla (s/a). Aiguafort i punta seca sobre paper de 28 x 18,5 cm de La Rosa Vera

la Moreneta. 17 de març de 1945. Centenari de mossèn Cinto” imprès en la pàgina 40, la immediatament anterior on està l'estampa del gravat. En la pàgina següent, la 41, hi ha un altre poema titulat “Temes montserratins de Joan Commeleran”:

Àngels, monjos, àngels, / la Muntanya un prec. / Cada alé dels arbres / un monjo profés. Ales, fulles, ànsies, / quin enyorament / de l'esgarripança / on s'abriga el temps!. (J. M. López-Picó)

El tiratge d'aquesta primera edició va ser de 268 exemplars numerats en paper Guarro especial i amb filigrana montserratina, enquadernats amb tela en rama i presentats en funda en tela editorial amb ferros daurats en el pla anterior i petaca per a comercialitzar-los a les llibreries. A més, se'n van tirar altres 225 amb qualitats superiors i numeracions diverses: Un exemplar especial en pergamí dedicat a l'abat del Monestir de Santa Maria de Montserrat; deu exemplars en pergamí dedicats i numerats de primer a desè; altres vuit en paper holandès Van der Gelden numerats 1 a 8 amb les làmines acolorides i signades pels autors i altres modalitats d'edició menys acurades fins arribar als 225 de qualitats superiors. En total 493 llibres de diverses qualitats i numeracions.

Es tracta d'un llibre que reuneix poemes de Joan Maria Guasch Miró (Barcelona, 1878 - 1961) casat amb la mateixa editora Maria Montserrat Borrat en 1942, Carles Riba Bracons (Barcelona, 1893 - 1959), Joan Arús Colomer (Castellar del Vallés, 1891 - 1982), Tomàs Garcés Miravet (Barcelona, 1901 - 1993), Marià Manent Cisa (Barcelona, 1898 - 1988), Víctor Català [Caterina Albert Paradís (L'Escala, 1869 - 1966)], Josep Carner Puig-Oriol (Barcelona, 1884 - Brussel·les, 1970), Josep Maria Sagarra Castellarnau (Barcelona, 1894 - 1961), Josep Maria Junoy Muns (Barcelona, 1887 - 1955), Miquel Dolç Dolç (Santa Maria del Camí, 1912 - Madrid, 1994), Joan Josep Tharrats Vidal (Girona, 1918 - Barcelona, 2001) i altres com l'esmentat Josep Maria López-Picó. Està il·lustrat amb 19 làmines: un boix d'Antoni Ollé Pinell (Barcelona, 1897 - 1981), una litografia d'Antoni Vila-Arrufat (Sabadell, 1894 - Barcelona, 1989), un boix d'Enric Cristòfor Ricart Nin (Vilanova i la Geltrú, 1893 - 1960), un aiguafort de Darius Vilàs Fernández (Barcelona, 1880 - 1950), una litografia de Joan Clarà Ayats (Olot, 1875 - París, 1958), un aiguafort de Francesc Domingo Segura (Barcelona, 1893 - Sao Paulo, 1974), un boix de Ricard Marlet Saret (Sabadell, 1896 - Matadepera, 1976), una litografia de Joan Junceda Supervia (Barcelona, 1881 - Blanes, 1948), un boix d'Antoni Gelabert Casas (Barcelona, 1911 - 1980), una litografia d'Alfred Sisquella Oriol (Barcelona, 1900 - Sitges, 1964), una litografia de Ricard Opisso Sala (Tarragona, 1880 - Barcelona, 1966), un aiguafort d'Alfred Opisso Cardona (Barcelona, 1907 - Mataró, 1980), una litografia de Lola Anglada Sarriera (Barcelona, 1892

- Tiana, 1984), un aiguafort de Ricard Campmany Roura (Canet de Mar, 1873 - 1947), una litografia de Fr. L. Torrens, un aiguafort d'Alexandre Coll Blanch (Barcelona, 1898 - 1975), un boix de Teodoro Miciano Becerra (Jerez, 1903 - Madrid, 1974), una litografia d'Antoni Vila Arrufat (Sabadell, 1894 - Barcelona, 1989) i la litografia de Joan Commeleran.

La col·laboració de més importància de Commeleran en les edicions de bibliofília de Maria Montserrat Borrat va consistir a il·lustrar completament el llibre *Poemet de claustre* del marit de l'editora, Joan Maria Guasch Miró, imprès en 1948 sota la marca editorial Estel amb un tiratge de 250 exemplars en paper de fil de la casa Guarro. Hi ha un exemplar nominatiu únic amb el manuscrit de l'autor i els originals de les il·lustracions enquadernades en pergamí, altres dos exemplars amb les estampes impreses enquadernats en pergamí i numerats 1 i 2, i els altres 247, en paper especial numerats del 3 al 249. Joan Commeleran va crear dotze il·lustracions impreses a tres tintes a plena pàgina més la de la tapa i una vinyeta de tancament, les quals il·lustren els poemes.

Una altra casa editorial centrada en produir llibres de bibliofília que va contractar els serveis de Commeleran va ser Aymà, fundada en 1944 per Jaume Aymà Ayala (Barcelona, 1882 - Sant Cugat del Vallés, 1964) i el seu fill Jaume Aymà Mayol (Barcelona, 1911 - Sant Cugat del Vallés, 1989), professor de català depurat en la postguerra. Commeleran va il·lustrar completament el llibre titulat *Barcelona tal com és* amb textos del periodista i escriptor Andreu Avel·lí Artís Tomàs, *Sempronio* (Barcelona, 1908 - Sitges, 2006), pseudònim amb que signava els articles de *Destino* a partir de 1941. Editorial Aymà en va imprimir 185 exemplars en 1948 amb il·lustracions de làmines aquarellades a mà de Joan Commeleran sobre paper de fil Guarro de fabricació especial i caixa editorial. Hi ha quatre categories: Un exemplar únic amb els dibuixos originals de totes les il·lustracions. Quinze exemplars numerats en romans amb un frontispici únic dibuixat a mà original de Commeleran. Catorze exemplars de col·laboradors assenyalats de la A fins la N i els 185 restants, corresponents a la quarta categoria, amb numeració aràbiga des de l'1 fins el 185 a la premsa.

Per a Sempronio el llibre *Barcelona tal com és* va ser l'inici d'una sèrie de cròniques costumistes i històriques de la Barcelona del segle XX; per a Commeleran, representa un moment d'inflexió dels dibuixos urbans costumistes de la ciutat que el van caracteritzar abans de centrar-se en els temes religiosos. Ara ja no seran tan freqüents, encara que continuarà dibuixant-ne quan li venia de gust i els intensificarà després de la jubilació com a professor de la Llotja..

Pastor del Páramo (1948). Guaix sobre paper de 64 x 50 cm

15. Commeleran, el pintor peregrí del Camí de Santiago des de 1948 fins la mort

L'Institut d'Estudis Gallecs "Padre Sarmiento" creat en 1943, del Consell Superior d'Investigacions Científiques, li va encarregar una sèrie de dibuixos del natural per a il·lustrar la traducció llavors en curs del *Liber Sancti Jacobi (Còdex Calixtinus)*, la qual va ser editada finalment en 1951 pel mateix Consell Superior d'Investigacions Científiques, però sense els dibuixos de Commeleran. No obstant, l'encàrrec va ser transcendental per a la vida artística i per la temàtica de preferència en les obres del pintor. Hi haurà un abans i un després a partir de 1948.

Commeleran va fer tres vegades a peu l'itinerari de Santiago entre 1948 i 1952. Va realitzar nombrosos dibuixos del natural de factura esbossada i aparença inacabada referits a Sant Joan de la Penya, Jaca, Sangüesa, Sos del Rei Católico, Yesa –monestir de Leyre, Pamplona, Castrojeriz, Frómista, Carrión de los Condes, León, Astorga i altres fins arribar a la Catedral de Santiago de Compostel·la. Són dibuixos d'una delicada força evocadora segon Joan Perucho (1991).

Els dibuixos van ser finalment publicats més de 12 anys després, en el llibre *Ruta de Santiago. El camino francés* (1965) amb textos d'Enrique Barco Teruel (Madrid, 1921) com a culminació d'un procés que li va reportar nombrosos guanys i fama entre els amants del camí i els cavallers catalans del camí. Va fer nombroses exposicions sobre el camí i va vendre làmines amb els paisatges esbossats del natural en la ruta.

En el fons documental de la Universitat de Girona no es conserva correspondència de l'any 1948 entre Commeleran i Brunet, motiu pel qual desconeixem com va iniciar la realització dels dibuixos i la mateixa ruta. La primera carta de 1949, datada a Barcelona el 19 de febrer, es inquietant, perquè Commeleran li va manifestar la reafirmació del sentiment d'amistat sincera envers Manuel Brunet i Joan Baptista Solervicens, i el desig que ells dos tingueren una llarga conversa per aclarir temes. Sembla que el projecte del Camí de Santiago no els va agradar, encara que no tenim evidències per afirmar-ho amb certesa ni explicar el motiu del desacord.

Mesos més tard, en les cartes del 13 i 24 de maig de 1949, Commeleran va reprendre el comentari sobre l'evolució de les noves pintures que feia i de les possibilitats de noves exposicions i diversos projectes de pintures referits a la Verge per al Monestir de Montserrat. Però segons *La Vanguardia Española*, en maig de 1949 va exposar en el Jardí d'Hivern de l'Hotel Ritz de Barcelona més de 50 litografies i nombrosos capitulars i vinyetes

Tiermas (1948). Aquarel·la sobre paper de 46 X 36 cm

Hinestrosa i Pedrosa, Castrojeriz (1950). Aquarel·la sobre paper de 46 X 36 cm

de l'ambiciosa empresa d'il·lustrar el projecte de llibre sobre la Ruta de Santiago de Compostela (Masoliver, 1949).

El 29 de maig de 1950 li va tornar a escriure a Brunet, però ara des de Sant Andreu de la Barca, per a comentar-li les noves pintures realitzades i demanar-li el retorn d'una carpeta amb dibuixos. L'11 de juny del mateix any va reclamar novament la carpeta amb els dibuixos, ara des de Barcelona. L'11 d'agost li va tornar a escriure amb la finalitat de felicitar-lo per un article publicat a *Destino* i per a concretar una trobada i fer-li una consulta sobre uns esbossos de pintures de Santa Llúcia. El 4 de novembre del mateix any de nou li va escriure des de Sant Andreu de la Barca felicitant-lo per l'últim article a *Destino*; també va fer referència als comentaris de Salvador Dalí sobre el volum de la seva germana titulat *Salvador Dalí visto por su hermana* i li va demanar que concretés una trobada amb l'advocat Isidre Archs Riqué i ell.

En la primera carta que he localitzat d'Isidre Archs Riqué dirigida a Brunet on hi ha referències directes de Commeleran. està datada el 26 de gener de 1949 a Barcelona i és una petició de dades referents a l'article sobre les *Anunciacions* pintades per Commeleran que va publicar Manuel Brunet en *Destino* del 6 d'octubre de 1945, que li havia demanat un amic per a un estudi sobre un llibre d'art. En la segona, datada el 28 d'agost de 1951, Isidre Archs li va enviar unes fotografies, dibuixos i una carta de part de Commeleran. En la mateixa data també li va escriure una altra carta d'invitació a la Festa Major de Sant Andreu de la Barca per a compartir taula amb els amics Solervicens i Commeleran. En cartes d'anys posteriors va continuar donant-li notícies del pintor i de les seues activitats. En una del 17 de juliol de 1952 li parla de Commeleran i, en una altra del 19 de març de 1955, li dona records del pintor. La darrera carta d'Isidre Archs conservada en el fons Brunet és la del 14 d'agost de 1955 enviada altra vegada des de Sant Andreu de la Barca amb informació sobre una exposició dels plafons de Commeleran destinats a la Parròquia que s'inaugurarava el 4 de setembre, però que encara no estaven acabats, i la tradicional invitació a la Festa Major de Sant Andreu de la Barca.

En l'últim trimestre de 1951 Commeleran va exposar de l'1 al 10 de novembre de 1951 a Saragossa 25 dibuixos de llocs històrics d'Aragó i alguns que evocaven el record del rei Ferran el Catòlic en una exposició organitzada per la Institució Ferran el Catòlic en la Sala d'Exposicions de l'Associació de la Premsa.⁸⁵

⁸⁵ *Revista gráfica de Cultura Aragonesa* (Sindicato de Iniciativa y Propaganda de Aragón), any XXV, nº 220, 1951: "Exposición de Juan Commeleran", p 6.

El riu Ebre i el Pilar, Saragossa (1951). Aquarel·la sobre paper de 46 X 36 cm

Cirueña, de Nájera a Santo Domingo, La Rioja (1951). Aquarel·la sobre paper de 46 X 36 cm

Entre 1951 i 1954 Commeleran va escriure a Brunet novament des de Sant Andreu de la Barca. En la datada el 27 de juny de 1951 li va explicar els nous treballs pictòrics de tema religiós i les converses amb els amics comuns. Un dels projectes era continuar el dibuixos de la Ruta de Santiago. De fet, el 25 d'agost de 1952 li va escriure una postal des de Santiago de Compostela glosant-li els seus treballs a Santiago. De nou des de Sant Andreu de la Barca, en les cartes del 26 de novembre i 3 de desembre de 1953 respectivament li va demanar sendes dedicatòries d'un exemplar del *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat*, a més a més de felicitar-lo en la darrera carta pel volum publicat pel mateix Manuel Brunet *Actualidad del Padre Claret* i fer-li diversos comentaris sobre l'ofici de pintor.

El 10 de juliol de 1954 li va escriure des de Barcelona per a justificar l'endarreriment de les feines degut a un problema de salut i el desig de concretar una trobada per a conversar. El 17 d'octubre del mateix any li va tornar a escriure, però ara ja des de Sant Andreu de la Barca, per a enviar-li uns esbossos d'imatges religioses que consten en el document.

La darrera correspondència de Joan Commeleran a Manuel Brunet, el qual va morir el 5 de gener de 1956 amb 66 anys d'edat, la formen tres escrits: Una carta del 28 de juny de 1955 on li comenta diversos afers personals i les evolucions dels seus dibuixos; i dues felicitacions nadalzenques, les de desembre de 1954 i 1955, amb unes nadales molt especials escrites per Solervicens i il·lustrades amb dibuixos originals i únics de Commeleran, autèntiques obres d'art que unien la poesia i la pintura en una simbiosi d'amics. De fet, els dibuixos de Commeleran van acompanyar ritualment des de 1943 les nadales escrites pel poeta Solervicens i que ambdós enviaven cada anyada als que tenien la sort de pertànyer al grup d'amics del poeta i del pintor. De vegades les regalaven en mà durant una visita anual desitjada i esperada per tots.

Torquemada, de Palència a Burgos. Ruta de Santiago (1952). Tinta i aquarel·la sobre paper 20 x 27 cm

Plaça de l'Església, León (1951). Llapis sobre paper de 25 x 35 cm

Monestir de Yuso, San Millán de la Cogolla (1951). Llapis sobre paper 23,3 x 32,8 cm

Castrojeriz, El Páramo (1952). Mixta sobre cartolina de 28 X 36,5 cm

Commeleran - 1952 -

NADALA (1952) amb poema de Solervicens. Paisatge urbà amb figures travessat en diagonal per un estel. Aquarel·la sobre full plegat en quatre de 25 x 17 cm

16. Les nades de Commeleran i Solervicens esdevenen una manifestació artística anual

El costum de felicitar el Nadal va prendre una gran volada a partir de 1940 i va donar lloc a l'edició de felicitacions diverses, entre les quals destacava l'edició d'exemplars d'artista amb estampes de gravats originals acompanyades de poemes o textos extrets de la *Biblia*. Les felicitacions de Nadal –nadales– de Commeleran i Solervicens eren úniques i originals, perquè ells eren els autors i felicitadors a l'hora. Solervicens redactava els escrits per a l'ocasió i Commeleran els il·lustrava amb dibuixos a mà o estampes dels gravats confeccionats a l'efecte, de vegades acolorits pels mateix Commeleran.

Les nades de Commeleran i Solervicens constaven d'uns versos impresos i una il·lustració a mà o estampada de tema apropiat per al Nadal amb dedicatòries manuscrites. Generalment estaven en un full de paper de fil plegat en quatre (25 x 17 cm). En la portada, l'aiguada o una aquarel·la de Commeleran signada al peu. En l'interior, les dedicatòries autògrafes en la pàgina esquerra i els versos de Solervicens impresos en la pàgina dreta. La contraportada en blanc.

Les nades són molt interessants per estudiar les relacions personals d'ambdós i la personalitat creadora dels autors. A més de les lliurades a Manuel Brunet, hem localitzat nades de Commeleran en la col·lecció donada al poble d'Altafulla per l'arquitecte i escriptor Pere Benavent de Barberà Agulló (Barcelona, 1899 – Reus, 1974) (Porter, 2002: 116); les del notari Raimon Noguera de Guzmán (Barcelona, 1897 – 1990)⁸⁶ comercialitzades actualment a través de les web de col·leccionisme en xarxa, igual que estan en venda a les web les lliurades al geògraf, historiador i escriptor Josep Iglesias Font (Reus, 1902 – Barcelona, 1986), al metge Francesc Segarra Obiol (Vinaròs, 1924 – Barcelona, 1990) i a J. Rabat i família. Un altre va ser l'avocat Isidre Archs Riqué que, en una carta lliurada al director de *Destino* amb motiu de la mort de Solervicens, diu que tenia la "sort immensa de ser un dels amics que les rebien" (Archs, 1962).

La relació entre Commeleran i Solervicens va ser llarga i intensa, plasmada cada Nadal amb la continuïtat de les felicitacions artístiques. Ambdós van estar molt relacionats amb les comarques gironines, on les seues nades van esdevenir una tradició esperada i motiu de crònica periodística local. Va durar fins la mort de Joan Baptista Solervicens la tarda del Nadal de 1961. En el llibre pòstum *Poesies de Joan Bta. Solervicens* acabat d'imprimir als tallers de tipogràfica Emporium S.A. el dia 21 de desembre de

⁸⁶ [URL: <http://www.fundacionoguera.com/es/noguera-miro.asp>]. Accés el 13 de gener 2019.

NADALA (1947) amb poema de Solervicens. Àngel amb estel. Tinta i aquarel·la sobre cartolina doblada en dos de 17,3 x 16 cm

NADALA (1957) amb poema de Solervicens. Temple de Santa Maria del Mar travessat en diagonal per un estel. Aquarel·la sobre full plegat en quatre de 25 x 17 cm

1962 i editat luxosament amb caràcter d'homenatge pels amics i familiars amb una tirada limitada a 200 exemplars numerats, la viuda de Solervicens, Josefa Llorca, va incloure en la pàgina 79 el dibuix d'un àngel músic de Commeleran pertanyent a la col·lecció del poeta, el qual va servir per a il·lustrar el recull de nades editades.

Carles Fages de Climent (Figueres, 1902-1968) en *Los Sitios*, de Girona (24-12--1965), amb motiu del record de la mort del poeta, va dir que cada any, en vigílies de Nadal, solia rebre la visita del poeta Joan Baptista Solervicens acompanyat alguna vegada del seu fidel amic Commeleran. Tots recorrien la ciutat i entraven a les cases dels més amics a obsequiar personalment la corresponent amb versos de l'un i dibuix original de l'altre.

Fa tres anys, en caure la tarda nadalenca, Commeleran i jo assistíem, desolats, en una cambra d'hospital on va ésser traslladat per lliurar amb la mort la definitiva batalla, al traspàs del poeta. Solervicens era més jove que molts dels qui el teníem per mestre. Va escriure poc. Va ensenyar i explicar molt, generosament, en un diàleg ofert tothora. Era un savi tallat a la manera socràtica. Commeleran va intentar treure un dibuix del rostre nobilíssim de l'amic i, a desgrat de la seva prodigiosa habilitat, va fracassar. Amb el llapis als dits, només plorava. En mi, l'emoció va actuar en sentit invers i va assecar-me les llàgrimes, mentre escrivia de bursada aquest sonet que don Manuel Aznar, gran amic també del poeta, em va publicar en l'edició de *La Vanguardia* apareguda el matí de l'endemà passat, vint-i-set, en què tingué lloc el sepeli.⁸⁷

En el sonet publicat, Fages va recordar també la relació de Commeleran i Solervicens pel que fa a les nades i va dir que: "Commeleran s'ha reafirmat, després de Fra Angèlic, com un nou teòleg, professor d'angelologia." El text de Fages és una demostració que els àngels de Commeleran s'havien fet famosos i coneguts; fins i tot eren cobejats pels col·leccionistes.

L'amistat de Commeleran amb Carles Fages havia tingut el precedent de la il·lustració d'un llibre de 24 cm, 87 pàgines i 4 fulls il·lustrat amb dues litografies en gris i dibuixos de Joan Commeleran publicat en 1950 amb el títol *Poema dels tres reis* per l'Editorial Pèrgamo-Pòrtic d'Octavi Saltor. Els dibuixos de Commeleran reforcen i acompanyen els poemes que repassen tots els elements al voltant de la festivitat dels Reis Mags. La primera edició va ser de bibliòfil, amb només 89 exemplars numerats i signats per l'autor en paper de fil en rama, presentat en funda i petaca. La segona edició de 1951 va ser en rústega de 19 x 14 cm amb sobrecobertes i 90 pàgines

⁸⁷ [URL: https://www.ara.cat/premium/Nadal-del-poeta_0_1269473062.html]. Accés el 13 de gener 2019.

imprès en els obradors de Gràfiques Comtal de Barcelona. Hi havia 42 vinyetes repartides una per pàgina, dues de pàgina completa i un frontispici del mateix Commeleran. En l'edició popular de 1951, les imatges estan impreses a una sola tinta mentre que l'edició de bibliòfil inclou cromatisme. La biblioteca de Peralada conserva un exemplar únic, on l'acoloriment s'estén a totes les imatges del volum. En 2002 Brau Edicions va fer una reedició amb motiu del centenari del naixement del poeta Carles Fages.

Després de la mort de Solervicens, Commeleran va continuar felicitant el Nadal amb dibuixos original lliurats als amics; però ara sense els versos del poeta. Valorava i concedia tanta importància a les nades que va publicar una assaig lloant-les i defenent-les en 1962 titulat "El arte y las felicitaciones navideñas", en el número 14 de la revista *Ensayo* (Boletín de las Escuelas de Artes y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona).

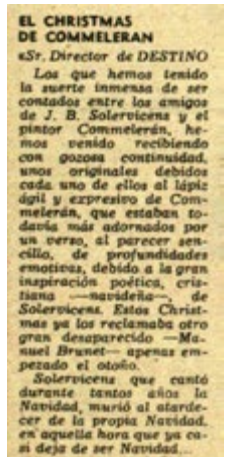
Paral·lelament a les nades artístiques, tant abans com després de la mort de Solervicens, Commeleran també va preparar dibuixos per a editar-los en targetes impreses venals o encomanades per empreses o institucions que les obsequiaven als clients o associats. En el Nadal de 1956, per exemple, Marcel·lí Moreta Amat (Sant Julià de Vilatorrada, 1909 – Barcelona, 2004) va editar una sèrie amb un dibuix de l'estel anunciador als pastors obra de Commeleran.⁸⁸ En 1983 el Col·legi d'Administradors de Finques de Barcelona va felicitar el Nadal amb una targeta amb un dibuix especial de la plaça de Sant Jaume travessada per un estel anunciador obra de Commeleran

⁸⁸ *Destino* (setmanari), 08-12-1956, 1009: 34: "Bienvenidos los christmas de Commeleran".

NADALA (1961) sense poema de Solervicens. Àngel travessat en diagonal per un estel. Aquarel·la sobre full plegat en dos de 25 x 17 cm

Destino, nº 1276 (27 de gener 1962). "Los crismas de Commeleran".

NADALA (1980) del Col·legi d'Administradors de Finques de Barcelona. Plaça de Sant Jaume amb estel. Dibuix imprès sobre targeta de 21,50 x 10,50 cm amb felicitació impresa en el revers

Dibuix publicat en el llibre *Poesies de J.B. Solervicens* (1962) de 25 x19 cm

C. Fages (1951): *Poema dels tres reis*. Llibre de 24x18 cm

Crist predicant (s/a). Aquarel·la sobre paper de 49,5 x 31,5 cm

17. Commeleran entra com a professor a l'Escola de la Llotja en 1954 i deixa de freqüentar els circuits galeristes d'art de Barcelona

Quan van morir els seus amics Brunet (1956) i Solervicens (1961), Commeleran ja tenia resolts els problemes econòmics patits durant la immediata postguerra. El suport d'ambdós primer va ser vital per a superar els anys difícils en la dècada de 1940 i després per accedir a l'Escola de la Llotja com a professor en la dècada de 1950.

Un fet significatiu d'aquesta etapa és que Commeleran es va involucrar en el moviment tertulià hereu dels costums barcelonins, que abans de la Guerra Civil també freqüentava Francesc Cambó, mort a l'exili en 1947. Commeleran va participar en la tertúlia de la Peña del Colón, desapareguda en 1936, reorganitzada en 1950 per iniciativa del pintor Francesc Labarta amb l'ajuda del crític d'art Àngel Marsà Beca (Girona, 1900 – Barcelona, 1988) i del periodista Joan Baptista Solervicens (Manzano, 1980: 6).

Recordem que Labarta va ser professor del jove Commeleran en l'Escola de la Llotja i que era també professor i acadèmic numerari de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Pel que fa a Marçà i Solervicens també n'eren professors. Com que tots tres es movien en l'àmbit de l'escola i l'acadèmia, van promoure la incorporació a la tertúlia de professor prestigiosos de la Llotja. S'hi van incorporar l'escultor i director del centre Frederic Marés Deulovol (Portbou, 1893 – Barcelona, 1991); el secretari del mateix centre César Martinell Brunet (Valls, 1888 – Barcelona, 1973); i Pere Benavent de Barberà i Abelló (Barcelona, 1899 – 1974), acadèmic numerari i secretari de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Açò significa que Commeleran tenia una relació directa amb les principals figures artístiques i acadèmiques de la Llotja i l'acadèmia, amb qui es reunia tots els primers dijous de mes.

L'antiga Escola de la Llotja de Barcelona, en la qual havia estudiat de jove, es va dividir en 1942 en Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics i en Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi (Aguilar, 2005: 48). Commeleran va ser docent contractat de l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics a partir de 1954. Finalment, el 30 d'abril de 1958 es va convocar un concurs-oposició d'una plaça de professor de litografia i Commeleran la va guanyar.⁸⁹ Va prendre possessió de la plaça el 5 de juny de 1959 en qualitat de professor entrant de litografia en l'equip de la setena secció dedicada al Con-

⁸⁹ BOE 151 25/06/1959 p. 9022: Orden de 5 de junio de 1959 por la que se nombra, en virtud de oposición libre, Profesor de entrada "Litografía" de la Escuela de Artes y Oficis de Barcelona a don Juan Commeleran Carrera. Signa el director general de Belles Arts Rubio García-Mina.

Professors de l'Escola de la Llotja en 1962 (Ensayo nº 14: 1962, p. 77)

Restes del Palau Sacramental i la Catedral, Burgos (1952). Aquarel·la sobre cartolina de fil de 56 X 41 cm

servatori de les Arts del Llibre. Es va jubilar el 31 d'agost de 1972 amb 70 anys d'edat.⁹⁰

La pintura mural religiosa i la docència a l'Escola de la Llotja li requerien molta dedicació i li proporcionaven els ingressos que necessitava, motiu pel qual a partir de 1954 va deixar de prodigar-se per les galeries d'art que havia freqüentat des de 1929; però mai no va abandonar el seu compromís artístic i català ni va renunciar a la idea de mostrar de tant en tant les seues creacions més recents al públic. També va estar implicat en la promoció dels treballs de l'alumnat de l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de Barcelona, secció VII, Arts del Llibre, Ministeri d'Educació i Ciència. Per exemple, en maig de 1986 el professor Commeleran va inaugurar en nom del director de l'escola una exposició dels alumnes a la Sala de Juntes de la Tenença de l'Alcaldia del Districte XI de Les Corts, pl. Comas 18 oberta fins el 2 de juny de 1968 segons la notícia publicada en la pàgina 31 del diari *La Vanguardia Española* del 29 de maig de 1968.

Commeleran continuarà participant en la tertúlia de la Peña del Colón, la qual va trobar un nou acomodament en configurar-se el restaurant L'Agut d'Avinyó que regentarà des de 1962 el també tertulià, farmacèutic i advocat Ramon Cabau Guasch (Lleida, 1924 – Barcelona, 1987). Va donar un dibuix per a una exposició organitzada amb la finalitat de finançar les activitats per a celebrar l'Any Fabra, que va tenir lloc del 17 al 31 de gener de 1969 a la seu de l'Òmnium Cultural (Viñuelas, 2015: 180).

Seguirà igualment il·lustrant amb dibuixos originals alguns llibres de bibliofília escrits pels poetes amics, però ara sense les ansietats econòmiques de la postguerra. En 1955 va dibuixar un retrat del poeta Agustí Esclasans Folch (Barcelona, 1895 – 1967). Llavors el poeta havia acabat la versió definitiva del "Christus" i el "Ramon Llull" als de 60 anys d'edat. El dibuix està estampat en el llibre del mateix Esclasans *Poema de Catalunya (Ritmes) Vol. XIV. L'Obra canònica del sistema* publicat en 1956 per Edició Príncep, del qual en va imprimir 100 exemplars en paper de fil superior Castell Guarro, numerats i signats per l'autor, amb el text compost a mà, en tipus Bodoni clàssic. Els 100 exemplars estaven destinats a la minoria selecta dels bibliòfils "Amics i Protectors del Sistema de Ritmologia". Segons Albert Manent (1997: 150) el poeta Esclasans disfressava sota aquest nom un dels casos més importants i també dramàtic d'autor-editor. Agustí Esclasans va publicar un centenar de títols entre 1946 i 1966, que venia als amics que sabien que era el seu *modus vivendi*. Albert Manent opina que no els devia passar per la censura i mai feia una venda pública. En 1967 va

⁹⁰ Informació facilitada per Albert Rovira, col·laborador de l'Arxiu de l'Escola de la Llotja.

il·lustrar la coberta del llibre de Lluís Valerí *Escala de Jacob* publicat per l'editor Rafael Dalmau.

La tasca il·lustradora més destacada d'aquesta etapa de professor de la Llotja són els 56 dibuixos publicats en el llibre *Ruta de Santiago. El camino francés* (1965) amb textos d'Enrique Barco Teruel, que va ser la culminació de la seua tasca com a pintor del camí iniciada en 1948 com hem vist més amunt, i dotze dibuixos i dues vinyetes per al llibre de poemes *Estances* de Vicenç Solé de Sojo publicat per Edicions de l'Horta en 1956, la qual impulsava Joaquim Horta que ja hem mencionat en el capítol dedicat als llibres de bibliofília. Segons Albert Manent (1997: 149), l'impressor Joaquim Horta es va convertir en un editor de llibres de luxe amb l'ajuda del seu gendre Andreu Massanés com a gerent.

Una altra col·laboració, no tant important però sí significativa sobre els municipis que freqüentava Commeleran, és la inclosa en el llibre de Miquel Golobardes Vila (Perelada, 1909 – Barcelona, 1971) titulat *Perelada, condado, villa, palacio*. Figueres imprès el 29 de setembre de 1959 en l'obrador d'Arts Gràfiques Trayter de Figueres per Edicions Biblioteca Peralada. El llibre incorporava poesies de mateix Carles Fages de Climent i estava il·lustrat amb fotografies de Melitón Casals, José Costa i Ollé Pinell, amb mapes, plànols i dibuixos de Joan Commeleran i d'altres pintors de l'escola empordanesa –Mariano Baig, Joaquim Bech, Lluís Cairó, José Cal-sina, Ramón de Capmany, Salvador Dalí, Eusebi Díaz Costa, Santiago Jacomet, Bartolomé Massot, Antoni Ollé Pinell, Ramón Reig, Francesc Riuró i Evarist Vallés.

Paisatge urbà, Jaca (1974). Retolador i aquarel·la sobre paper de 29 x 45 cm

à l'ami Sanyer.
Thomas Poncia Esq. a collaborat en la edició
molt afetuosa. Joan Camarero

Escena nocturna de dues dones al carrer [Barcelona] (ca 1970).
Aquarel·la i retolador sobre paper de 18 x 12 cm

Epíleg: Viure i morir senzillament en silenci sent fidel a sí mateix

Les darreres exposicions de la vida de Commeleran mostren que sempre va ser fidel a sí mateix, encara que quan va morir en 1992 solament el recordaran com el pintor peregrí del Camí de Santiago, els qui encara el coneixien; perquè l'obra passada dels temps de la Segona República, la Guerra Civil i la immediata postguerra havia caigut en l'oblit.

Recordem que l'historiador de l'art Luis Monreal Tejada va qualificar Commeleran com "El pintor peregrino" en la felicitació nadalenca de 1992 publicada per l'Editorial Planeta. Pocs mesos abans, Joan Perucho Gutiérrez va dir que era "un dels nostres prestigiosos i juvenils veterans que atresoren la memòria del país, que és Catalunya" i va reivindicar la necessitat de "revestir-lo de la dignitat civil que li pertoca i mereix" en l'article publicat el 5 d'octubre de 1991 en el diari *Avui*, quan Commeleran tenia 89 anys i vivia senzillament en el seu silenci pocs mesos abans de morir.

Sabem que, onze anys després d'entrar com a professor a la Llotja i d'estar apartat de les galeries d'art, va tornar a exposar les seues obres en la Galeria Syra de Barcelona. Hem trobat notícies de les exposicions celebrades en abril de 1964, juny de 1965, desembre de 1970 i de 1973. L'objectiu de l'exposició de 1964⁹¹ va ser mostrar els esbossos que havia utilitzat en la pintura mural religiosa en la dècada anterior i la de 1965⁹², els originals dels 56 dibuixos del Camí de Santiago publicats finalment en el llibre *Ruta de Santiago. El Camino Francés. Guía de la Peregrinación según El Liber Sancti Jacobi* acabat d'imprimir el 2 d'abril de 1965 en Arts Gràfiques Ponsa de l'Hospitalet de Llobregat.

La crítica de José Corredor Matheos (Alcazar de San Juan, 1929) publicada en el setmanari *Destino* va ser demolidora en 1964 i discreta però amb retrets en 1965. De la primera exposició va dir que s'apreciava una varietat un poc desorientadora en el conjunt presentat. Els temes religiosos per un costat, els interiors per un altre i els paisatges per l'altre. Sobre els temes religiosos va comentar que estaven tractats de manera convencional, sense originalitat. Els interiors i alguns paisatges urbans eren millors, encara que algunes vistes urbanes quedaven una mica rares (Corredor, 1964). De la segona exposició, la de 1965, va destacar que 56 dels dibuixos exposats eren sobre la ruta jacobea, tant apunts com dibuixos més acabats amb els quals havia il·lustrat el llibre *Ruta de Santiago*. Que els paisatges no es

91 *La Vanguardia* (diari), 29-04-1964, 30449: 23: "Syra, J. Commeleran".

92 *La Vanguardia* (diari), 12-06-1965, 30798: 18: "Syra, Commeleran, Dibujos de la Ruta de Santiago".

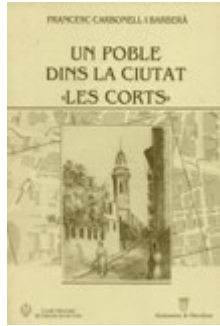
Restes del Palau Sacramental i la Catedral, Burgos (1952). Aquarel·la sobre cartolina de fil de 56 X 41 cm

Destino, nº 1394 (25 d'abril 1964) "Commeleran en Syra".

Francesc de P. Baldelló (1963): *Evocacions barcelonines*. Tapa amb il·lustració de Commeleran impresa en paper de 17,5 x 12,5 cm

repetien perquè s'ajustaven a la visió dels successius llocs del camí visitats. Que la tècnica i el sentiment estaven en una línia tradicional una mica ja vista, però que Commeleran tractava de compenetrar-se amb l'esperit d'allò que observava (Corredor, 1965).

Contràriament a l'opinió de José Corredor, els crítics de *La Vanguardia Española* el van afalagar. De la primera, la de 1964, Joan Cortès Vidal va dir que era l'exposició de major unitat que havia ofert. Que havia sabut valorar les qualitats per les quals s'expressava millor el seu temperament i intenció. Que per a Commeleran "el món real és el vehicle pel qual se'ns comuniquen sentiments i sensacions molt més transcendents, tant en els quadres de tema religiós com en els altres" (Cortès, 1964). De la segona, Manuel Sánchez-Camargo (Madrid 1911- Barcelona 1967) va dir que Commeleran era un entusiasta de la devoció jacobea, de caminar i vorer l'espectacle del camí, del qual havia extret una grandíssima quantitat de dibuixos de les ciutats, viles i pobles, de les casones i els temples, de les muntanyes, els rius i les arbredes, de les gents i les bèsties. Que havia creat un document viu, d'autenticitat plena en la representació física del temes i els detalls amb un clar-obscur matisat i un traç espontani, variat i dúctil. Que l'havia inspirat un esperit afí i compenetrat amb el tema (Sánchez-Camargo, 1965).

En desembre de 1970 va exposar novament en la Galeria Syra 40 olis i diversos dibuixos i en desembre de 1973 també. La crítica de Fernando Gutiérrez, publicada en la secció d'art i lletres del diari *La Vanguardia Española*, va ressaltar la fidelitat a la pintura creada durant trenta anys com demostrava la fidelitat mantinguda en l'interval que separava les obres més antigues de les més actuals. Hi havia paisatges, bodegons, flors, etc. (Gutiérrez, 1970). En la de 1973 li va fer una altra crítica benèvola en la secció d'art i lletres del diari *La Vanguardia Española*. Va dir que l'artista havia posat en ella el millor de sí i que seguia sent fidel a sí mateix. Que tenia una manera senzilla i amable de veure les coses. Que donava als temes pintats "una vida sentida des d'una visió que no per ser simplista i càlidament ingènua, deixa de tenir una viva i nua emoció" (Gutiérrez, 1973). Al peu de la crítica, el diari va reproduir un paisatge d'Artajona.

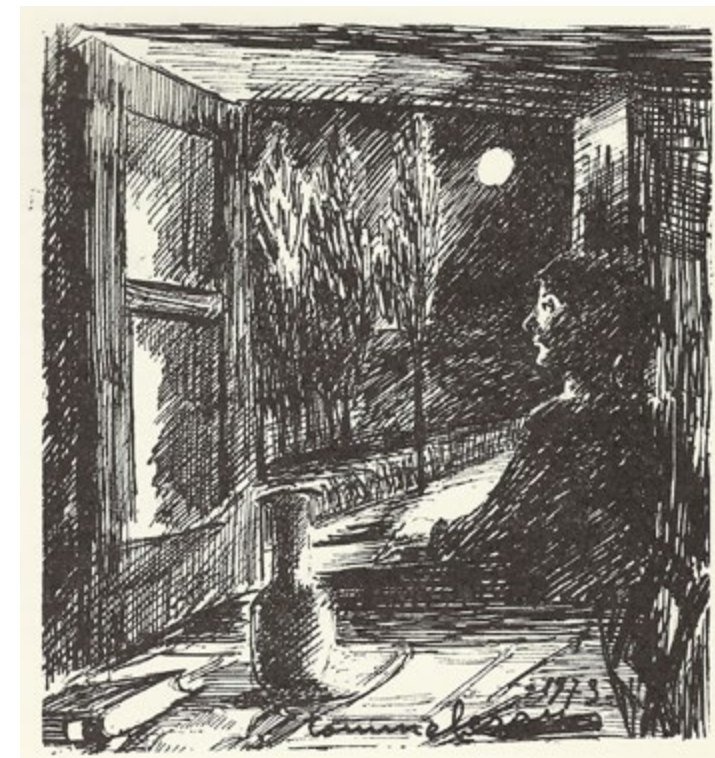
A estes altures de la vida Commeleran tornava a pintar els seus temes predilectes d'antany, sobre tot els paisatges urbans amb escenes animades, les dones de vida nocturna de Barcelona, les Rambles, les escenes quotidianes del carrers plens de vehicles i les vivències del Districte de les Corts de Barcelona, els dibuixos de les quals van ser publicats en el llibre titulat *Un poble dins la ciutat "Les Corts"* (1992).

Després de la crítica artística de Gutiérrez de 1973 ja no n'hem localitzat altres posteriors. Solament hi ha informació sobre les obres de Commeleran en les subhastes col·lectives anunciades en la premsa. La galeria d'Art i subhastes Canals va posar a la venda obres de Commeleran amb remat el 5 de desembre de 1978.⁹³ En abril de 1979 la galeria Syra va fer una exposició de pintura religiosa amb retaules del segle XVII, pintures sobre tela del XVIII, icones russes del XIX i murals, olis i dibuixos del segle XX de E. Flo, J. Obiols, J. Olivé Busquets, R. Soler, Carlos Vázquez, A. Vila Arrufat i de Joan Commeleran.⁹⁴ Hui encara se'n subhasten en sala i en xarxa amb cotitzacions assequibles per a qualsevol pressupost. Commeleran n'estaria orgullós i satisfet, perquè l'objectiu del Grup d'Artistes Independents creat en 1932 era "que totes les fortunes siguin aptes per a esdevenir col·leccionistes d'art". Recordem que en 1980 els supervivents del grup van gaudir d'una exposició d'homenatge celebrada cinc anys després de la mort de Franco (Gutiérrez, 1980: 29); però aquell record i homenatge no va tindre continuïtat. L'exposició del MUA dedicada a Commeleran i la nostra investigació agafen el testimoni.

Escena nocturna de dues dones assegudes (Barcelona, ca 1970). Llapis de colors sobre paper de 21 x 14 cm

⁹³ *La Vanguardia* (diari), 05-12-1978, 34985: 35: "Hoy, subasta. Galeria Canals".

⁹⁴ *La Vanguardia* (diari), 06-04-1979, 35088: 24: "Syra, Pintura religiosa".

Escena nocturna de tres dones assegudes (1970). Llapis de colors sobre paper gros de 26 x 17 cm

Referències bibliogràfiques:

ALAVEDRA, J. (1931): "Els pintors a Montserrat", *Mirador* (setmanari), 23-07-1931, 129: 2.

AGUILAR MORENO, Marta (2005): *El grabado en las Ediciones de bibliofilia realizadas en Madrid entre 1960 - 1990*, tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid. [URL: <http://biblioteca.ucm.es/tesis/bba/ucm-t28495.pdf>]. Accés el 26 de gener de 2019.

ÁLVAREZ LOPERA, J. (1990): "Arte para una guerra. La actividad artística en la España republicana durante la Guerra Civil", *Cuadernos de Arte e Iconografía*, Tomo III - 5, Revista Virtual de la Fundación Universitaria Española [URL: http://www.fuesp.com/pdfs_revistas/cai/5/cai-5-8.pdf]. Accés el 3 d'agost de 2018.

ARCHS RIQUÉ, Isidre (1962): "El christmas de Commeleran", *Destino* (setmanari), 20-01-1962, 1276: 3.

ARRELS CULTURA (2010): "La Festa Major de Caldetes i el pintor Joan Commeleran", a *Les nostres rodalies, Sant Andreu de Llevaneres, Caldes d'Estrac, Sant Vicenç de Montalt*, 119: 20-22. [URL: http://issuu.com/rodalies/docs/rodalies_octubre_2010] Accés el 3 d'agost de 2018.

BARRAL ALTET, Xavier, et al. (1996): *L'Art de la victòria: belles arts i franquisme a Catalunya*, Columna CAT, Barcelona.

BENET, Rafael (1942): "El pintor Juan Commeleran", *Destino* (setmanari), 03-01-1942, 233: 10.

BENET, Rafael (1945): "Colaboración de La Vanguardia. Santa María del Mar", *La Vanguardia Española* (diari), 23-05-1945, 24560: 1.

BENET, Rafael (2006): *Cròniques d'art de Catalunya 1934-1936*, Fundació Rafael Benet, Barcelona.

BRUNET, M. (1945): "Las anunciaciones de Commeleran", *Destino* (setmanari), 06-10-1945, 429: 14-15.

CABAÑAS BRAVO, M. (coord.) (2003): *El arte español fuera de España*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

CADENA, J.M. (2002): "Joan Commeleran en el seu centenari", *Serra d'or portant-veu del "Chor Montserratí"*, 515: 46-51.

CAMPILLO, M. (2011): "La guerra civil en la narrativa catalana", *Catalan Historical Review*, 4: 257-268.

CARBONELL BARBERÀ, F. (1992): *Un poble dins la ciutat "Les Corts"*, Consell Municipal del Districte de les Corts, Barcelona.

CASSANYES, M.A. (1938): "Exposició del Dibuix i del Gravat 1938 I", *Meridià* (setmanari de literatura, art i política), 03-12-1938, 47: 4.

COMMELERAN, J. (1937): "El Casal de Cultura", *Mirador* (setmanari), 15-04-1937, 416: 11.

COMMELERAN, J. (1962): "El arte y las felicitaciones navideñas", *Ensayo (Boletín de las Escuelas de Artes y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona)*, 14: 42-43.

CORREDOR MATHEOS, José (1964): "Las exposiciones. Commeleran en Syra", *Destino* (setmanari), 25-04-1964, 1394: 70.

CORREDOR MATHEOS, José (1965): "Las exposiciones. J. Commeleran en Syra Galerías de Arte", *Destino* (setmanari), 12-06-1965, 1453: 59.

CORTÈS VIDAL, Joan (1964): "La grave y tierna pintura de Commeleran", *La Vanguardia española* (diari), 26-04-1964, 30446: 38.

CORTÈS VIDAL, Joan (1980): *Setanta anys de la vida artística barcelonina*, Edit. Selecta, Barcelona.

ENGEL MASOÑIVER, C. (2005): *Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la República, 1936-1939*, Almena Ediciones, Madrid.

FIGUERES ARTIGUES, J.M. (2005): "Guerra i informació radiofònica. La programació de Ràdio Barcelona durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)", *Treballs de Comunicació* [Societat Catalana de Comunicació], 19: 113-160.

FONTSERÈ CARRIÓ, C. (1978): "El Sindicato de Dibujantes Profesionales", a *Carteles de la República y de la Guerra Civil*, La Gaya Ciencia, Barcelona, pp. 353-377.

FONT, J.; GÓMEZ, G.; MARCELLÁN, A.; MIGNOT, C.; LEMAÏTRE, J.; TILNIAV, M.; JIMÉNEZ, J.L. (2013): *Helios Gómez, la révolution graphique*, A.C.H.G./Association Mémoire Graphique, Barcelona.

FONTBONA, F. (2008): "Art i esport a Catalunya", en SANTACANA, Carles (2008): *L'esport de Catalunya*, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, any XLII.

GAMONAL TORRES, Miguel Ángel (2014): "Arte de urgencia: aportaciones al debate crítico sobre el arte de propaganda en la Guerra Civil española", *Cuadernos de Arte de la Universidad de Granada*, 169-190.

GARRUT, J.M. (1974): *Dos siglos de pintura catalana (XIX y XX)*, Ibérica Europea de Ediciones S.A., Madrid.

GELI, Carles (1991): *Las tres vidas de "Destino"*, Editorial Anagrama S.A., Barcelona.

GIFREDÀ, M. (1932): "Les exposicions", *Mirador* (setmanari) 27-10-1932, 195: 7.

GINER FRIGOLS, Mónica (2015): *La actividad gráfica del Grupo Quince*, tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid. [URL: <https://eprints.ucm.es/22909/>] Accés el 15 de febrer de 2019.

GIRALT-MIRACLE, d. (1980): "El Grup d'Artistes Independents (1932-1936) rememorat", *Avui* (diari), 12-10-1980, 1380: 29.

GRAUPERA, A. (1937a): "Caldes d'Estrac", *Curiositats de Catalunya* (setmanal), 20-03-1937, 60: 354-356).

GRAUPERA, A. (1937b): "El general Lacy", *Curiositats de Catalunya* (setmanal), 22-05-1937, 69: 656-661).

GUAL, E.F. (1933): "Una exposició i un llibre. Exposició del G.A.I.", *Mirador* (setmanari) 14-09-1933, 241: 7.

GUTIÉRREZ, Fernando. (1970): "J. Commeleran, en Galerías Syra". *La Vanguardia Española* (diari), 06-12-1970, 32505: 49.

GUTIÉRREZ, Fernando. (1973): "Commeleran, en Syra". *La Vanguardia Española* (diari), 15-12-1973, 33444: 49.

GUTIÉRREZ, Fernando. (1980): "Grup d'Artistes Independents, en la Pedrera". *La Vanguardia Española* (diari), 04-10-1980, 35553: 29.

HUERTAS, J. M.; GELI FONS, C. (2000): "*Mirador*", *la Catalunya impossible*. Proa, Barcelona.

ISUS VENTURA, S. (2012): *L'escultor Josep Granyer i Giral*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona. [URL: <https://www.tdx.cat/handle/10803/83841>]. Accés el 15 de febrer de 2019.

JULIÁN GONZÁLEZ, I. (1983): "Exposiciones y concursos en el período 1936-1939 en Barcelona", *D'Art*, 8-9: 231-285.

JUNOY, J.M. (1940): "Les exposicions. Juan Escayola (Sala Parés)", *Destino* (setmanari) 06-01-1940, 129: 10.

JUNOY, J.M. (1945): "Nuestros artistas en Santa María del Mar", *La Vanguardia Española* (diari), 06-11-1945, 24702: 3.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1932): *Exposició de Primavera 1932 Saló de Montjuïc. Palau Nacional, Parc de Montjuïc. 22 de maig - 3 de juliol*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1933): *Exposició de Primavera 1933 Saló de Montjuïc. Saló de Barcelona. Al Palau de Projectacions del Parc de Montjuïc. 20 de maig - 2 de juliol*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1934): *Saló d'Art Modern (Palau de la Metal·lúrgia) Exposició de Primavera 1934 Saló de Montjuïc. Saló de Barcelona. Al Palau de Projectacions del Parc de Montjuïc. 20 de maig - 8 de juliol*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1935): *Saló d'Art Modern. Av. Pi i Margall Parc de Montjuïc. Exposició de Primavera 1935 Saló de Montjuïc. Saló de Barcelona. Al Palau de Projectacions del Parc de Montjuïc. 19 de maig - 7 de juliol*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1936): *Exposició de Primavera 1936. Saló de Montjuïc del 21 de maig al 12 de juliol*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

JUNTA MUNICIPAL d'EXPOSICIONS d'ART (1937): *Exposició de Primavera 1937 amb la col·laboració del Sindicat d'Artistes, Pintors i Escultors de Catalunya UGT i de la Secció de Belles Arts del Sindicat de Professions Liberals CNT del 15 al 31 de juliol al vestíbul superior de l'estació dels Ferrocarrils de Catalunya*, Junta Municipal d'Exposicions d'Art, Barcelona.

LA ROSA, Tristán (1943): "Arte y artistas. Las exposiciones de la semana. Vila Ar Rufat, F. Marsá, J. Mallol-Suazo, F. Serra, J.V. Cordellat, Sánchez-Robles, P. Batalla, J. Commeleran", *La Vanguardia Española* (diari), 09-05-1943, 23926: 7.

LA ROSA, Tristán (1945): "Arte y artistas. Joan Commeleran en la Sala Vinçon", *La Vanguardia Española* (diari), 26-01-1945, 24461: 12.

LA ROSA, Tristán (1946): "Arte y artistas. Commeleran, en la Sala Vinçon", *La Vanguardia Española* (diari), 04-05-1946, 24853: 5.

LA ROSA, Tristán (1947): "Arte y artistas. Commeleran, en la Sala Vinçon", *La Vanguardia Española* (diari), 11-02-1947, 25093: 11.

MANENT, Albert (1997): *Del noucentisme a l'exili: sobre la cultura catalana del nou-cents*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

MANZANO, Rafael (1980): *La Peña del Colón a "L'Agut D'Avignon"*, Peña del Colón, Barcelona.

MARAGALL, J.A. (1975): *Història de la Sala Parés*, Ed. Selecta, Barcelona.

MASOLIVER, Joan Ramón (1945): "En la cámara ardiente de Manolo Hugué", *La Vanguardia Española* (diari), 21-11-1945, 24715: 4.

MASOLIVER, Joan Ramón (1949): "La Ruta de Santiago", *La Vanguardia Española* (diari), 07-05-1949, 25788: 5.

MIRALLES, F. (1996): *Historia de l'Art Català. Volum VIII. L'època de les avantguardes 1917-1970*, Edicions 62, Barcelona 4^a ed.

MONREAL TEJADA, L. (1992): *Joan Commeleran (dibuixos). El pintor peregrino*, Editorial Planeta, Barcelona.

MONTERO AULET, Francesc (2016): *Manuel Brunet: El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*, Editorial Afers, S.L., Cataroja.

MONTMANY, A., COSO, T., LÓPEZ, C. (2002): *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

MONTMANY, A., NAVARRO, M., TORT, M. (1999): *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

MUSÉE DU JEU PAUME (1936): *L'Art Espagnol Contemporain (Peinture et Sculpture). Paris: Musée des Écoles Étrangères, février-mars 1936*, Éditions des Musées Nationaux, Paris.

PASSARRODONA, M. (2010): *França 1939. La cultura catalana exiliada*, Ara Llibres SCCL, Barcelona.

PÉREZ PÉREZ, S. (2016): *Artistas españoles exiliados en el Caribe: el caso de la República Dominicana y Vela Zanetti*, tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid. [URL: <https://eprints.ucm.es/38212/1/T37422.pdf>]. Accés el 7 d'agost de 2018.

PÉREZ SEGURA, J. (2002): *Arte moderno, vanguardia y estado: la sociedad de artistas ibéricos y la República (1931-1936)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

PERMANYER, Ll. (1987): "Los Gaspares", *La Vanguardia* (diari), 15-11-1987, 38044: 31.

PERUCHO, J. (1991): "La portada tancada: Commeleran", *Avui* (diari), 5-10-1991, 5003: 49.

PLA, J. (1947): *Vida de Manolo*, Destino, Barcelona.

PLA, Jordi (1990): "Manuel Brunet, l'empordanès de Vic", *Revista de Girona*, gener-febrer, 138: 51-55.

PLANA, A. (1935a): "Cónica de exposiciones", *La Vanguardia* (diari), 20-04-1935, 22.186: 11.

PLANA, A. (1935b): "Galerías Syra: Exposición col·lectiva del G.A.I.", *La Vanguardia* (diari), 28-06-1935, 22.244: 9.

PORCEL, Alexandre (ed. 2004): *La crónica de Destino. Antología del semanario publicado entre 1937 y 1980*, Eds. Destino, Barcelona: (2 volums).

PORTER MOIX, María (2002): "Les nades del fons Benavent de Barberà", *Estudis Altafullencs*, 26: 111-143.

PRECE, M.E. (2016): "Los caprichos. Crónicas de una guerra, de Gustavo Cochet", *Revista Caracol*, 11: 270-279.

SÁNCHEZ-CAMARGO, M. (1965): "La Ruta de Santiago, por Commeleran", *La Vanguardia española* (diari), 20-06-1965, 30.805: 43.

SEMPRONIO [Andreu Avel·lí Artís Tomàs] (1986): "Montserrat Isern, en la 'Syra petita'", *La Vanguardia* (diari), 09-07-1986, 37.553: 34.

SPIEGEL, O. (2001): "El centenario de Joan Merli rescata la figura de un promotor de arte olvidado", *La Vanguardia* (diari), 11-05-2001, 42927: 43.

SUÁREZ, A. (1987): *Pintura i crítica: un estudi sobre Rafael Benet*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona. [URL: <http://hdl.handle.net/2445/35604>] Accés el 7 d'agost de 2018.

TARRÉS, Beato P. (2008): *El meu diari de guerra*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S.A., Barcelona.

TEIXIDOR COMES, Joan (1842): "Las exposiciones y los artistas. Juan Commeleran" per J. T., *Destino* (setmanari), 24-01-1942, 237: 11.

TEIXIDOR COMES, Joan (1843): "Las exposiciones y los artistas. J. Commeleran" per J. T., *Destino* (setmanari), 8-05-1943, 303: 11.

TORRENT, Joan; TISIS, Rafael (1966): *Història de la premsa catalana*, Barcelona, Bruguera, volum I.

VAYREDA, R. De P. (1938a): "Saló de Tardor 1938. La pintura I", *Meridià* (setmanari de literatura, art i política) 14-10-1938, 40: 4.

VAYREDA, R. De P. (1938b): "Saló de Tardor 1938. La pintura II", *Meridià* (setmanari de literatura, art i política) 21-10-1938, 41: 4.

VERDAGUER TURRÓ, M. (2010): *Jaume Serra Hunter i la teoria de la cultura en el Noucentisme*, tesi doctoral, Universitat de Girona.

VERGES, Josep C. (2007): *Un país tan desgraciat: memòria compartida amb l'editor de Destino*, Sd-Edicions-Maria Luisa Samaranch de Lacambra, Barcelona.

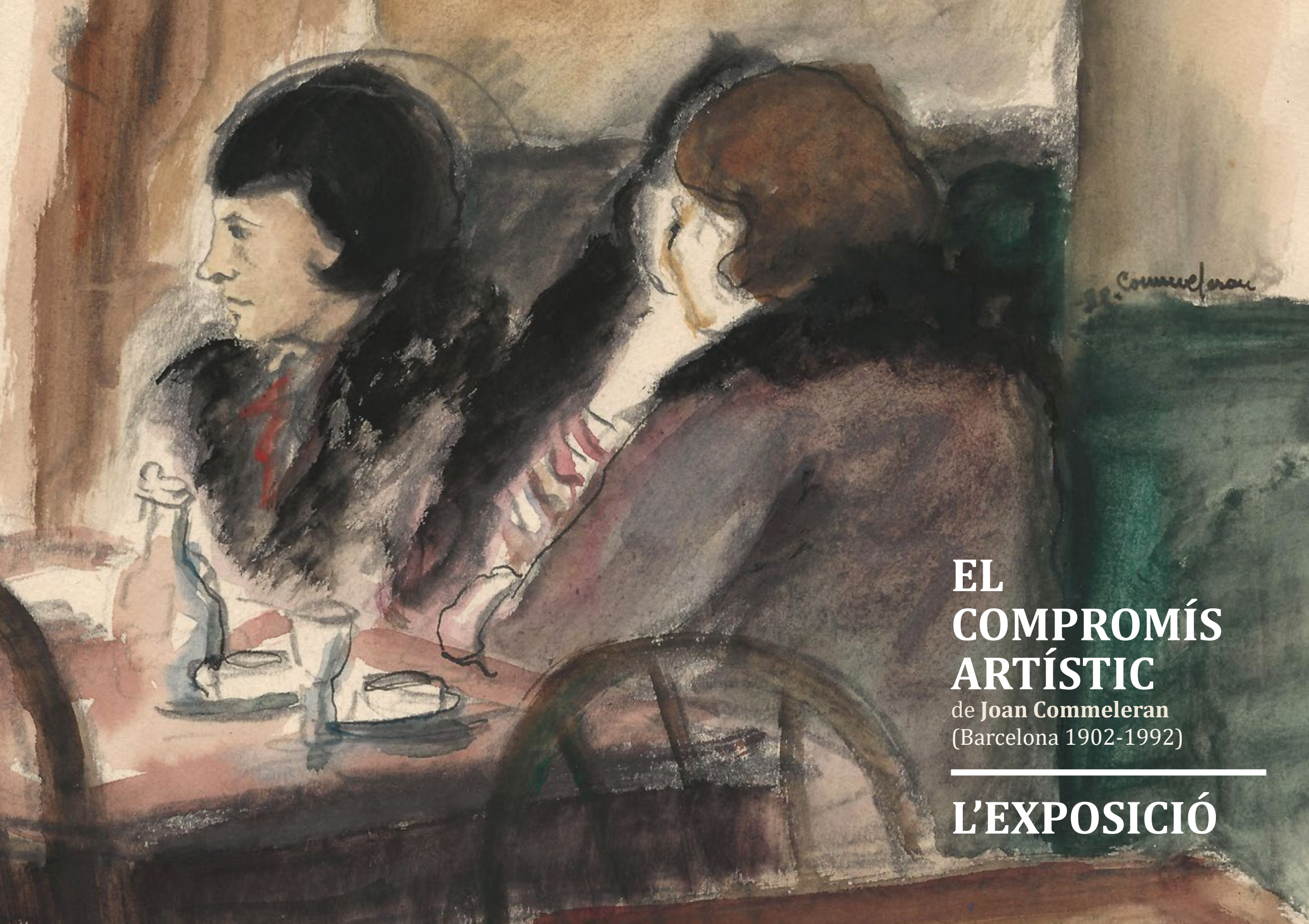
VERGNOLLE DELALLE, M. (2008): *La palabra en silencio: pintura y oposición bajo el franquismo*, Publicacions de la Universitat de València, València.

VIÑUELAS GTANEL, Marta (2015): *Els anys temàtics literaris. Les commemoracions literàries en quatre casos: any Pla 1997, any Verdaguier (2002), any Rodoreda (2008), any Maragall (2010-2011)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

Webgrafia:

- [URL: https://www.ara.cat/premium/Nadal-del-poeta_0_1269473062.html]. Accés el 13 de gener 2019.
- [URL: <http://www.arte.sbhac.net/Carteles/Externos/ConcursosCarteles1936-39.pdf>] Accés el 5 d'agost de 2018.
- [URL: <http://www.bcn.cat/museupicasso/es/exposiciones/picasso-retratos/>] Accés el 5 d'agost de 2018.
- [URL: <http://biblioteca.ucm.es/tesis/bba/ucm-t28495.pdf>]. Accés el 26 de gener de 2019. [URL: <http://www.enciclopedia.cat/>] Accés el 2 d'agost de 2018.
- [URL: https://ddd.uab.cat/pub/lilibres/1936/60057/expri_a1936.pdf] Accés el 8 d'agost de 2018.
- [URL: http://ddd.uab.cat/pub/lilibres/1937/60058/expri_a1937.pdf] Accés el 2 d'agost de 2018.
- [URL: <https://ddd.uab.cat/record/53794>] Accés el 25 d'agost de 2018.
- [URL: <https://eprints.ucm.es/22909/>] Accés el 15 de febrer de 2019.
- [URL: <https://eprints.ucm.es/38212/1/T37422.pdf>]. Accés el 7 d'agost de 2018.
- [URL: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/novaiberia>] Accés el 3 d'agost de 2018.
- [URL: <http://www.fernandoalcolea.es/BIOGRAF-AS-DE-PINTORES-B-Z/Lleo-Commeleran/>] Accés el 11 de novembre de 2018.
- [URL: http://www.fuesp.com/pdfs_revistas/cai/5/cai-5-8.pdf]. Accés el 3 d'agost de 2018.
- [URL: <http://www.fundacionoguera.com/es/noguera-miro.asp>]. Accés el 13 de gener 2019.
- [URL: <http://www.fundacionrafaelbenet.com/?cat=1>] Accés el 11 de novembre de 2018.
- [URL: <http://hdl.handle.net/2445/35604>] Accés el 7 d'agost de 2018.
- [URL: http://issuu.com/rodalies/docs/rodalies_octubre_2010] Accés el 3 d'agost de 2018.
- [URL: <http://museusenlinia.gencat.cat/index.php>] Accés el 24 d'agost de 2018.
- [URL: <https://pintors-catalans.blogspot.com/>] Accés el 4 d'agost de 2018.
- [URL: <https://www.tdx.cat/handle/10803/83841>]. Accés el 15 de febrer de 2019.

**EL
COMPROMÍS
ARTÍSTIC**

de Joan Commeleran
(Barcelona 1902-1992)

L'EXPOSICIÓ

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC de Joan Commeleran (Barcelona 1902-1992)

Joan Commeleran Carrera va ser un dibuixant, il·lustrador i pintor involucrat en les avantguardes de l'art català del segle XX que va saber adaptar-se als diferents temps viscuts –la Segona República, la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició Democràtica– sense renunciar mai al seu compromís artístic. Va freqüentar els circuits galeristes d'art de Barcelona entre 1930 i 1954, fins que va entrar com a professor a l'Escola de la Llotja i va deixar de freqüentar-los.

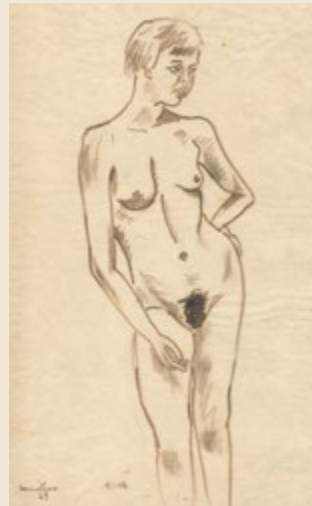
Amb un art fort i original d'estil expressionista figuratiu i estètica propera al naïf va trencar amb la tradició noucentista i el Modernisme. Actualment és un dels nombrosos artistes plàstics oblidats per la tradició acadèmica o, segons Albert Rovira Roura: “artistes silenciats”. Va morir el 18 de febrer de 1992 sense cap reconeixement.

L'objectiu de l'exposició del MUA és recuperar i donar a conèixer els seus dibuixos originals més significatius i les seues il·lustracions impreses en les revistes, periòdics i llibres com a manifestació d'un compromís artístic indestructible. Demostrar que Commeleran és un dels més constants i fidels exponents de l'expressionisme figuratiu avantguardista de compromís social, catòlic i català del segle XX.

Retrato (1929). Retolador i guaix sobre paper de 18 x 16 cm.

Joan Commeleran va nàixer a Barcelona el 27 d'agost de 1902. Era membre d'una família de gran tradició artística i va iniciar la formació acadèmica en 1915 a la Llotja (Escola d'Arts i Oficis de Barcelona).

Nu acadèmic de dona (1929). Dibuix sobre paper de bíblia de 22,5 x 16,5 cm.

Commeleran va completar la formació acadèmica a Madrid entre 1927 i 1929.

La penya de Colom a L'Agut d'Avignon (1980). Oli sobre tela de 220 x 140 cm.

Sant Gervasi, Barcelona (1930). Retolador i aquarel·la sobre paper de 16 x 24 cm.

Commeleran va freqüentar les tertúlies dels intel·lectuals catalanistes conservadors a Barcelona i va retratar els contertulians de la penya de Colom en 1980.

La Vanguardia, 19/02/1992, 39586: 20

Commeleran al blog de Pintors i dibuixants catalans:

Commeleran a la Col·lecció Carmen Thyssen-Bornemisza:

Commeleran a la Fundació Banc Sabadell:

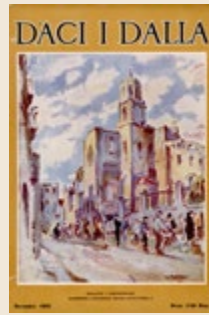
JOAN COMMELERAN EN L'AVANTGUARDA BARCELONINA REPUBLICANA (1931-36)

Joan Commeleran va viure l'eclosió de les manifestacions culturals desenvolupades a Barcelona amb la proclamació de la República i l'Autonomia de Catalunya en 1931. Va participar sovint en el Saló de Montjuïc, que reunia anualment els artistes més innovadors de Barcelona. Aviat va poder viure dels dibuixos que li compraven els col·leccionistes i els subscriptors del Grup d'Artistes Independents que va fundar en 1932 amb els pintors Josep Gausachs i Francesc Camps i els escultors Josep Granyer i Martí Llauredó. En 1936 va ser seleccionat per a participar en l'exposició de la Societat d'Artistes Ibèrics celebrada a París mesos abans de la Guerra Civil. Els seus temes predilectes van ser els paisatges urbans amb escenes animades, els cafès concert, les festes majors, els diumenges a la platja i les dones dels suburbis de Barcelona.

Cupletista al Café Cocert. Tinta i guaix sobre paper de 25 x 15 cm.

Segons els crítics d'art – Màrius Gifredà, Joan Cortès, Rafael Benet, Enric Fernández – els dibuixos del jove Commeleran eren més espontanis i menys enfarfegats que els olis. És cert; en els seus dibuixos de factura esbossada i aparença inacabada és on millor s'aprecia la seua idiosincràsia.

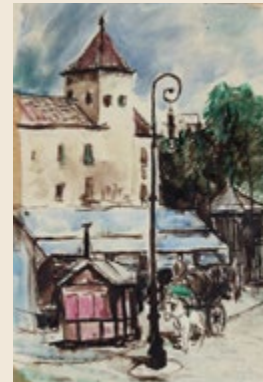
La revista *D'Ací i d'Allà*, la primera revista catalana de caràcter europeu adreçada a la burgesia autòctona amb inquietuds per la creativitat humana, en novembre de 1931 li va publicar el dibuix d'una dona dibuixada del natural en la Mina de Plom que va contribuir a despertar l'interès dels col·leccionistes pels dibuixos de Commeleran.

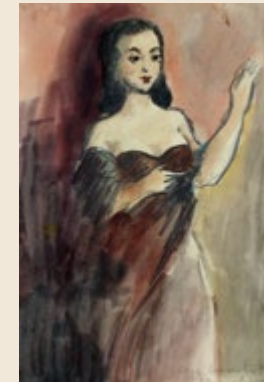
Mare amb fill, Galeries Syra (s.a. 1932). Tinta sobre paper de 16 x 11 cm.

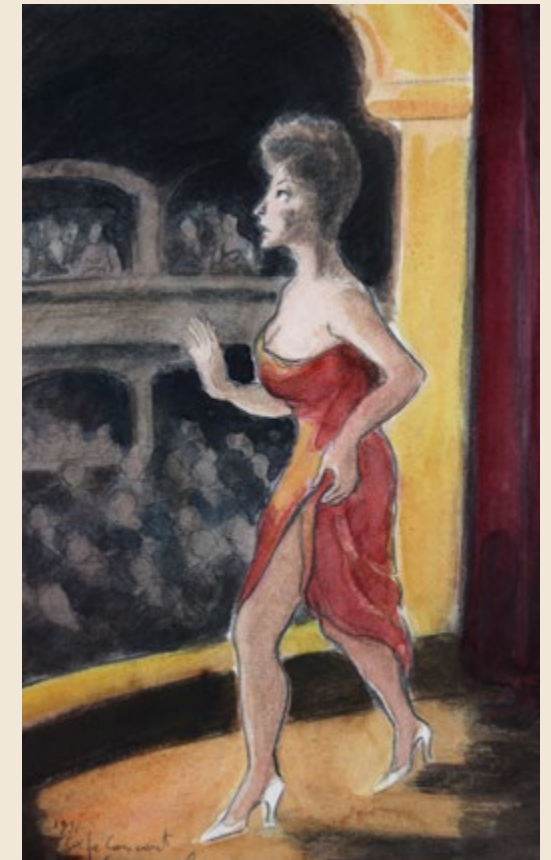
Tarda a la platja de Montgat (1931). Retolador i guaix sobre paper de 19 x 27 cm.

Escena urbana amb quiosc, fanal i carro (1932). Retolador i guaix sobre paper de 37,5 x 29 cm.

Cupletista en el Café Concert (1931). Retolador i aquarel·la sobre paper de 25 x 18 cm.

Café Concert (1931). Retolador, aquarel·la i llapis sobre cartró de 32 x 22 cm.

Galeries Syra era la referència per a la difusió de l'art d'avantguarda a Barcelona. Commeleran la va freqüentar i el crític Enric Fernández Gual va dir dels dibuixos exposats que sobrepassaven la intensitat que hom acostuma a traure de la limitació del procediment. Que hi existia l'esperit condensat d'un pintor especial, perquè tot ho subordinava a la recerca de l'ambient i perquè representaven la sensibilitat de l'autor.

- Joan Oller Rabasa (1934): *Quan mataven pels carrers* (Barcelona, Quaderns Literaris, vol. 23).
- Raimon Casellas (1934): *Els sots feréstecs* (Barcelona: Quaderns Literaris, vol. 29).
- Chateaubriand (1934): *Atalaya o els amors de dos salvatges en el desert* (Barcelona: Quaderns Literaris, vol. 33).
- Chatrian / Erckmann (1935): *L'ull invisible o l'Hostal dels tres penjats* (Barcelona, Quaderns literaris, vol. 45).
- S. Juan Arbó (1935): *La ciutat maleïda* (Barcelona, Quaderns literaris, vol. 47).

Commeleran va il·lustrar la portada de cinc llibres de la col·lecció Quaderns Literaris iniciada per Josep Janés el 12 d'abril de 1934 amb l'objectiu de popularitzar la literatura catalana i la universal traduïda al català.

JOAN COMMELERAN EN L'ÈPOCA EXCEPCIONAL DE LA GUERRA CIVIL (1936-39)

La guerra va truncar la trajectòria artística ascendent de Commeleran. Sobreviurà com artista mobilitzat del Sindicat d'Artistes Pintors i Escultors de la UGT. Va signar el "Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura" d'agost de 1936. Va donar suport a la creació del Casal de la Cultura, va participar en exposicions de suport als combatents i va col·laborar en diverses revistes catalanes de nova creació: *AMIC*, *Meridià* i *Nova Ibèria*, a més del setmanari *Mirador*.

La seua activitat demostra que va assumir un paper de dibuixant compromès amb la societat i la cultura al servei de Catalunya. Els dibuixos conservats, com *La sardana* (1937), *Pescateria* (1937), *Escena nadalenca* [Sagrada Família] (1937) o *Llardecans* (1938) i les il·lustracions publicades en les revistes testimonien les percepcions i els fets emblemàtics viscuts per Commeleran durant la guerra.

Marinada (1937), tinta i aquarel·la sobre paper de fil de 25 x 32 cm.

Escena nadalenca [Sagrada Família] (1937), llapis al carbó i aquarel·la sobre paper de 28,5 x 22,5 cm amb marca d'aigua La Celidense

Escena dibuixada per al Nadal de 1937. Segons Commeleran, el Nadal "ens predisposa a tots, ens retorna a espais més purs, no contaminats per la fredor".¹

¹ COMMELERAN, J. (1962): "El arte y las felicitaciones navideñas", *Ensayo (Boletín de las Escuelas de Artes y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona)*, n.º 14, pp. 42-43.

Testimoni gràfic de la sardana *Marinada* del músic valencià Antoni Pérez Moya interpretada per l'Orfeó Català en el Parc de Montjuïc el 25 de juliol de 1937 durant el "Festival Monstre a profit d'Ajut Català" organitzat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat. La van ballar les colles de sardanistes "Florida" de Foment de la Sardana i "Roses i clavells" de l'Agrupació Sardanista.

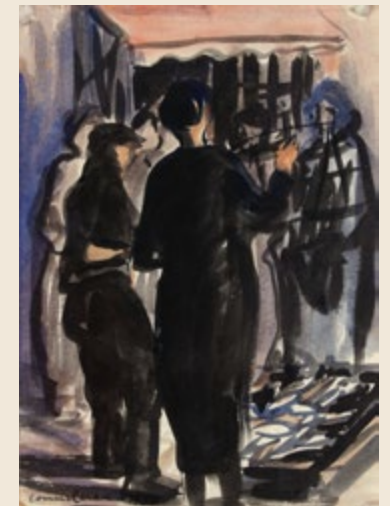
Llardecans (1938), tinta, aquarel·la i aiguada sobre un paper de 22,2 x 32,5 cm.

Il·lustració de Commeleran per a *Nova Iberia* número 2, febrer de 1937.

L'abril de 1938 la 44 Divisió de l'Exèrcit Popular de la República es va concentrar a Llardecans després d'abandonar Lleida ocupada per les tropes franquistes. El dibuix és una resolució del tema d'allò que Commeleran va observar i volia expressar de la guerra amb dibuixos del natural.

Pescateria (1937), tinta i aquarel·la sobre un paper de 19 x 16 cm.

Vella cosint (1938). Aquarel·la sobre cartolina de 30 x 21 cm.

Il·lustració del conte d'Anna Murià "L'oració d'una dona". Revista *Meridià* 22/04/1938, p. 5.

Il·lustració del conte de J. Morera Falcó "El permís". Revista *Meridià* 18/03/1938, p. 5.

Il·lustració del conte de Josep Torrella "Joan de la sort". Revista *Meridià* 27/05/1938, p. 5.

Commeleran lliurava els dibuixos al seu amic Joan Merli Pahissa, cap de redacció de la revista *Meridià*, amb què il·lustrava les creacions literàries d'autors catalans.

Il·lustracions de l'article "Opinions d'un pintor. Goya i l'art revolucionari". Revista *Mirador* 09/10/1936, p. 4.

L'investigador Miguel Ángel Gamonal situa a Commeleran entre els exemples de pràctica artística del nacionalisme català en una revista de la guerra, *Mirador*, que no era de l'agit-prop d'inspiració leninista.²

²GAMONAL TORRES, Miguel Ángel (2014): "Arte de urgencia: aportaciones al debate crítico sobre el arte de propaganda en la Guerra Civil española", *Cuadernos de Arte de la Universidad de Granada* n.º 45, p. 173 i nota 21 en la p. 186.

JOAN COMMELERAN EN ELS PRIMERS ANYS DE LA POSTGUERRA (1939-1943)

Els primers anys de la postguerra van ser extremadament difícils per a Commeleran. No es va exiliar com els altres pintors del Grup d'Artistes Independents. Va ser una època de fam i incerteses. Il·lustrava llibres i malvenia dibuixos i pintures a Barcelona, a Caldes d'Estrac, que havia sigut i era un refugi segur pel fet de viure-hi la cunyada, i a Artajona on deixava els fills amb els avis materns i s'evadien dels problemes de Barcelona.

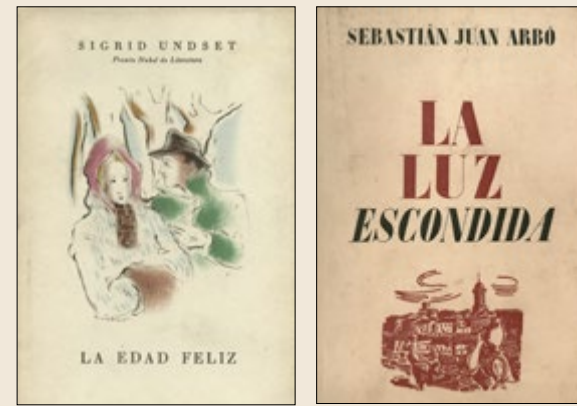
Les obres creades expressen una poètica pictòrica de la vida urbana i social quotidiana de tots tres municipis durant els anys difícils de la postguerra; però no eren del gust del nou règim i no va poder viure de les vendes con abans de la guerra.

Retrat de dona al Café Suis de Barcelona (1943). L·lapis sobre paper de 14 x 10 cm.

Diumenge als Banys de Marcelino (1941). Guaix sobre cartolina de 23 x 30 cm.

En 1940, després d'eludir la repressió franquista, Josep Janés va fundar l'editorial José Janés i va dirigir diverses col·leccions en castellà a mig camí entre el llibre il·lustrat i la bibliofília, per a les quals va encarregar dibuixos a Commeleran, entre altres pintors avantguardistes catalans necessitats.

Libres amb il·lustracions de Joan Commeleran publicats entre 1941 i 1943

1941	HAMSUN, Knut (1941): <i>Soñadores</i> (Trad. de R. Pérez Bances). Barcelona: Emporion. [15 gravats de mitja pàgina i deu vinyetes]. BUNIN, Ivan (1941): <i>El Señor de San Francisco</i> (Traducció de Pedro Camacho). 1ª ed. Barcelona: Edicions de la Gacela. [una en el frontispici i 3 gravats]. FAUCHONNIER, Geneviève (1942): <i>Las lagunas de la Double</i> (Traducció de Luis Jordá). Barcelona: Edicions Ánfora. [frontispici pintat a mà].
1942	STORM, Theodor (1942): <i>El jinete del caballo blanco</i> (Traducció de Kathe von Blankenstein). 1ª Edició. Barcelona: Librería Editorial Argos. [una vinyeta i 4 gravats]. SHAW, Bernard (1942): <i>Las quintaesencias</i> (Estudi i selecció de José María Camps). 1ª ed. Madrid: Ediciones de la Gacela. [313 vinyetes]. CONSTANTIN-WEYER, Maurice. (1942): <i>Un hombre se asoma a su pasado</i> (Traducció de José Zambrano). 1ª ed. Barcelona: Edicions de la Gacela. [un gravat en el frontispici, un gravat de mitja pàgina i una vinyeta]. UNSET, Sigrid (1942): <i>La edad feliz</i>. Barcelona: Ediciones Ánfora, Barcelona. 1ª Edició.
1943	JUAN ARBÓ, Sebastián (1943): <i>La luz escondida</i>. Barcelona: Iberia-Joaquín Gil, editor. [dues en les sobrecobertes, una en la coberta, 8 vinyetes, una per pàgina, i 5 gravats de pàgina exempta].

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres originals localitzats.

Paisatge urbà d'hivern (1942). Aquarel·la sobre paper de 28 x 22 cm.

Escena de taberna a Artajona (1942). Aquarel·la sobre cartolina de 20 x 25 cm.

EL SUPORT DE MANUEL BRUNET A COMMELERAN I LA PINTURA RELIGIOSA

El periodista i escriptor Manuel Brunet Solà va ser un referent i un suport per als intel·lectuals i artistes catalanistes que malviuen a Barcelona en la postguerra, com Joan Commeleran, a qui va aconsellar i ajudar encaminant-lo cap a la pintura religiosa. Li va gestionar una estada amb la família al Monestir de Montserrat en 1943. Va intervenir perquè el contractaren per a decorar amb murals pictòrics les esglésies en reconstrucció a partir de 1945 i per a il·lustrar contes publicats en el setmanari *Destino* en 1948.

Destino (setmanari), 06-10-1945, 429: 14-15.

Àngels de la capella del Santíssim Sagrament de la Basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona pintats per Commeleran en 1945.

La gratificació de 5.000 pessetes li va permetre superar els problemes econòmics. Després va continuar pintant plafons religiosos per a les esglésies durant més d'una dècada (Canet de Mar, Santa Maria de Bellvitge, l'Hospitalet de Llobregat, Maçanet de la Selva, Vilassar de Mar, Sant Miquel de Montblanc, Sant Cugat, Benissanet, Sant Andreu de la Barca ja en 1955, etc.)

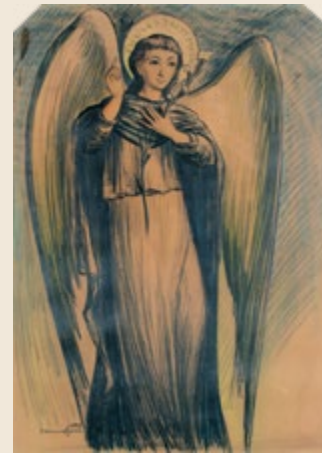

Vistes de Montserrat, Capçalera (1947). Tinta sobre paper de 24,5 x 15,5 cm.

Manuel Brunet també va escriure i va promoure articles favorables sobre les exposicions de Commeleran publicats en el setmanari *Destino* i en el diari *La Vanguardia Española*. Un dels de més impacte va ser el dedicat a les Anunciacions.

Commeleran va agrair el suport de Manuel Brunet amb l'obsequi de dibuixos dedicats i la il·lustració del *Salteri de la Mare de Déu* (1948).

Àngel amb flor (1957). L·lapis de colors, tinta i aquarel·la sobre paper de 70 x 50 cm.

Sagrada Família (1950). Aquarel·la sobre cartolina de fil de 59 x 46

Fullet imprès sobre paper de 15,5 x 10,5 cm.

Commeleran va substituir progressivament les antigues temàtiques per les religioses, que ara protagonitzaven les seues exposicions. No obstant, no va abandonar del tot els temes d'abans i va rebre crítiques fredes quan els exposava.

Versió d'una de les Estampes d'Épinal (1955). L·lapis de colors, tinta i aquarel·la sobre paper de 50 x 35 cm.

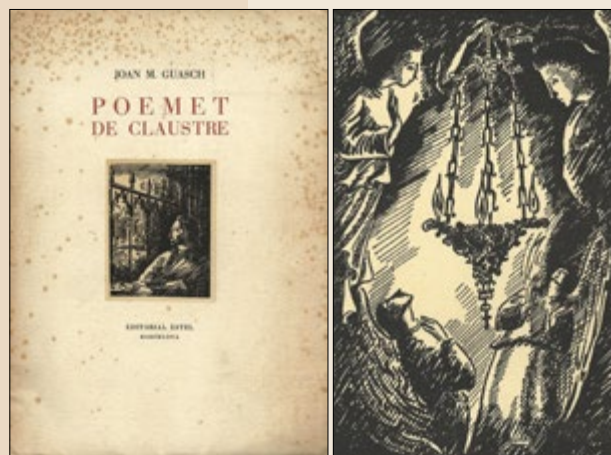
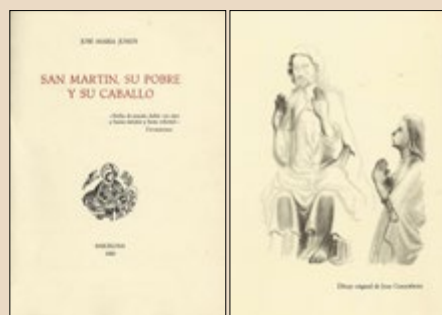
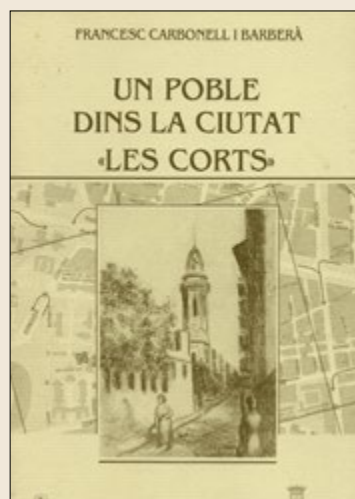

NADALA: Paisatge urbà amb figures travessat en diagonal per un estel (1952). Aquarel·la sobre full plegat en quatre de 25x17 cm.

El costum de felicitar el Nadal va prendre una gran volada a partir de la postguerra. Les nadales de Commeleran constaven d'una il·lustració a mà o estampada de tema apropiat per al Nadal. Van estar acompanyades d'uns versos impresos del seu amic Joan Baptista Solervicens fins la mort del poeta la tarda del Nadal de 1961. Cada any, en vigílies de Nadal, el poeta i el pintor solien visitar els amics amb la felicitació personalitzada.

COMMELERAN, GRAVADOR I IL·LUSTRADOR D'EDICIONS DE BIBLIOFÍLIA

Commeleran també va ser gravador i il·lustrador de llibres de bibliofília, la qual cosa li va facilitar l'accés com a professor de dibuix i gravat al Conservatori de les Arts del Llibre de l'Escola de la Llotja fins la jubilació en 1972. Commeleran va ser un dels 98 artistes de la col·lecció de gravats de La Rosa Vera amb el gravat *Matí a la Rambla*, un aiguafort i punta seca de 28 x 18,5 cm.

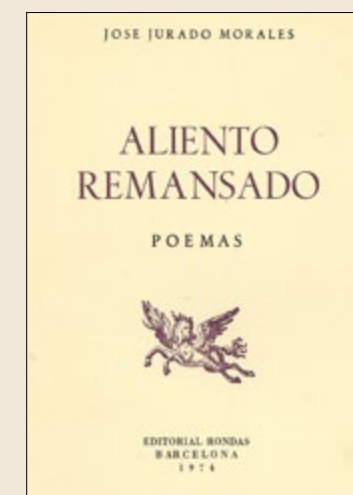

Va il·lustrar diverses edicions de bibliofília de Maria Montserrat Borrat Bou: Hi ha l'estampa d'un gravat litogràfic seu en la primera edició de *l'Antologia lírica de Montserrat* (1947). El llibre més important que va il·lustrar és *Poemet de claustre* (1948) del marit de l'editora, Joan Maria Guasch Miró.

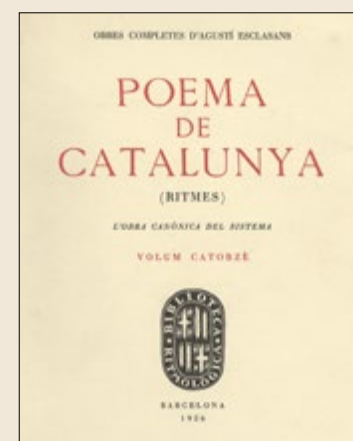
Hem localitzat dos llibres amb il·lustracions de Commeleran publicats per Edicions de l'Horta: *San Martín, su pobre y su caballo* de José María Junoy (1950) i *Estancias* de Vicenç Solé de Sojo (1957).

Després de jubilar-se, va continuar il·lustrant els llibres de poemes dels amics i, especialment, el dedicat al Districte de les Corts de Barcelona (1992), al qual estava estretament vinculat.

Va il·lustrar el llibre titulat *Barcelona tal com és* (1948) amb textos del periodista i escriptor Andreu Avel·lí Artís Tomàs, *Sampronio*. Editorial Aymà en va imprimir 185 exemplars amb il·lustracions aquarel·lades a mà pel mateix Commeleran.

COMMELERAN, EL PINTOR PEREGRÍ DEL CAMÍ DE SANTIAGO

L'Institut d'Estudis Gallecs "Padre Sarmiento" creat en 1943 li va encarregar una sèrie de dibuixos del natural per a il·lustrar la traducció del *Liber Sancti Jacobi* (*Còdex Calixtinus*), que va ser editada en 1951 sense els dibuixos.

Commeleran va fer tres vegades a peu l'itinerari entre 1948 i 1952. En maig de 1949 va exposar en el Jardí d'Hivern de l'Hotel Ritz de Barcelona més de 50 litografies i nombrosos capitulars i vinyetes dels paisatges esbossats del natural. En l'últim trimestre de 1951 ho va fer en la Sala d'Exposicions de l'Associació de la Premsa de Saragossa. Els dibuixos van atraure els col·leccionistes d'art interessats en el Camí de Santiago, que li'ls compraven.

Plaça de l'Església, León (1951). Llapis sobre paper de 25 x 35 cm.

Paisatge amb pont sobre el riu Aragón, Tiernas* (1948). Aquarel·la sobre paper de 46 X 36 cm.
*Lloc del camí aragonès de Santiago per Navarra actualment abandonat i inundat pel pantà de Yesa.

Els 56 millors dibuixos van ser publicats finalment en abril de 1965 amb textos d'Enrique Barco Teruel en el llibre *Ruta de Santiago. El camino francés* i, en juny de 1965, va exposar els originals en la Galeria Syra amb motiu de la presentació del llibre a Barcelona.

L'historiador de l'art Luis Monreal Tejada va qualificar Commeleran com "El pintor peregrino" en una felicitació natalenca de 1992 publicada el mateix any de la mort de Commeleran per l'Editorial Planeta.

Restes del Palau Sacramental i la Catedral, Burgos (1952). Aquarel·la sobre cartolina de 56 x 41 cm

La Vanguardia 24/01/1993, p. 31.

Els dibuixos li van reportar fama entre els cavallers catalans del Camí de Santiago, motiu pel qual després de morir Commeleran van organitzar una exposició amb motiu de l'Any Jacobeu de 1993.

Monestir de Yuso, San Millán de la Cogolla (s/a ca 1951). Llapis sobre paper de 23,3 x 32,8 cm.

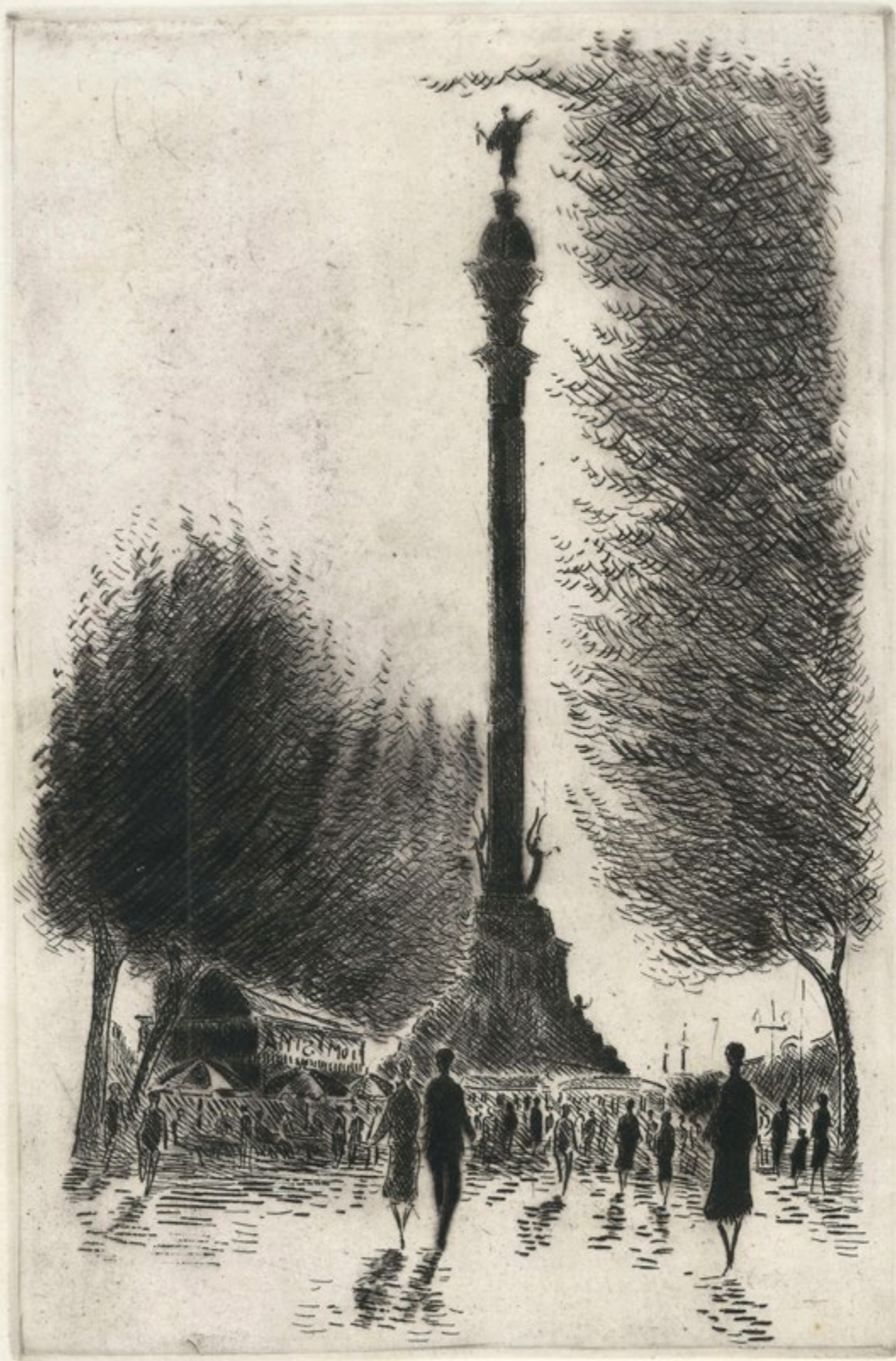
Torquemada, de Palència a Burgos. (1952). Tinta i aquarel·la sobre paper de 16,1 per 22,1 cm aplegat sobre cartolina de 20 x 27 cm.

EL COMPROMÍS ARTÍSTIC

de Joan Commeleran
(Barcelona 1902-1992)

ÍNDEX

Presentació	5
Els artistes silenciats	7
El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona 1902-1992)	11
José Miguel Santacreu Soler (Universitat d'Alacant)	
Introducció	11
1. Els dibuixos del jove Commeleran són més espontanis i menys enfarfegats que els olis segons els crítics d'art de 1930	17
2. Commeleran s'implica en la vida cultural i social barcelonina de la Segona República	21
3. Commeleran és cofundador del Grup d'Artistes Independents en 1932	25
4. Commeleran participa assíduament en el Saló de Montjuïc des de 1932	31
5. La rebel·lió militar de 1936 trasbalsa el ingressos de Commeleran	39
6. Commeleran signa el Manifest de l'Associació Intel·lectual per a la Defensa de la Cultura d'agost de 1936 i n'és conseqüent	43
7. Commeleran dibuixa més les vivències de les persones que la guerra i la revolució	49
8. La col·laboració artística de Commeleran en les revistes <i>Nova Iberia</i> , <i>AMIC</i> i <i>Meridià</i> està allunyada de l'agit-prop d'inspiració soviètica	57
9. Commeleran sobreviu durant la postguerra gràcies al suport dels amics catòlics catalanistes	65
10. Les bones crítiques artístiques dels amics de Commeleran no augmenten la venda d'obres ni en 1942 ni en 1943	71
11. L'estada de Commeleran al Monestir de Montserrat en 1943 és decisiva per al canvi de temàtica artística amb el suport de Manuel Brunet	77
12. Commeleran pinta els àngels de la capella del Sagrament de Santa Maria del Mar l'hivern de 1945 a 1946 per influència de Brunet	85
13. Commeleran il·lustra el Salteri de la Mare de Déu de Montserrat de Manuel Brunet en 1947 i viu de la pintura mural religiosa	91
14. Commeleran esdevé gravador i il·lustrador d'edicions de bibliofília entre 1947 i 1950	95
15. Commeleran, el pintor peregrí del Camí de Santiago des de 1948 fins la mort	101
16. Les nades de Commeleran i Solervicens esdevenen una manifestació artística anual	105
17. Commeleran entra com a professor a l'Escola de la Llotja en 1954 i deixa de freqüentar els circuits galeristes d'art de Barcelona	109
Epíleg: Viure i morir senzillament en silenci sent fidel a sí mateix	115
Referències bibliogràfiques:	119
EL COMPROMÍS ARTÍSTIC de Joan Commeleran (Barcelona 1902-1992). L'exposició	127

J. Commeleraan - 1951

J. Commeleraan 1951

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

